

II. Rákóczi Ferencz mint szónok.

I.*

Szótól a tettig rendesen nagy köz van. Rákóczi azok közé tartozott, kik szavaik és tetteik közt a távolságot nem ösmerték. Forradalmakat, szabadságharcokat voltaképpen azok indítanak, kiknek szavát olyan gyorsan követi a tett, mint a „Tűz!” vezényszót a lövés. „Az isteni gondviselés — mondta Rákóczi önmagáról¹ — elküldött a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra hívó szózat legyen. És meghallá ezt a szózatot az ország minden népe. A nemes szívek lángra lobbantak a szabadság nevére és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére.“ Ez bizonyára nem tartozik ama szóvirágok közé, melyek szép dolgok ugyan, de nem pótolják az igazságot. Csak másfél század mulva akadt szónok, ki beszéde erejével a magyar népet úgy tudta lelkesíteni. Annak a jelenetnek, a mikor Klímieczben 1703 június 14-én a szegény jobbágyok leborúlnak Rákóczi előtt, ki hazaszeretetet és szabadságot hirdet nekik, csak egyetlenegy párja van az újabb magyar történelemben: Kossuth Lajos czeglédi beszéde 1848 szeptember 24-én, mely 12.000 honvédet állít talpra. Azt a hatást, melyet Rákóczi a sárospataki országgyűlésen 1708 november 28-án ért el, mikor beszédére a Rendek életöket és véröket ajánlották a hazáért, a híres pozsonyi jelenetnél jobban még csak egy ember közelítette meg: Kossuth Lajos, a ki 1848 július 11-én 200.000 embert kérvén a haza védelmére, valamennyi képviselő esküire emelte kezét és úgy kiáltotta: „Megadjuk!“ Caius Mucius szavait másfél század alatt csak két ember ismételhette úgy, hogy szavaik és cselekedaik közt meglegyen az elszakíthatatlan kapcsolat: Rákóczi 1707 június 6-án a függetlenségi nyilatkozat kimondása előtt egy nappal és Kossuth 1849 április 14-én a függetlenségi nyilatkozat indítványozásakor. A költő, a ki dicsőítette Kossuthot, valóban Rákóczival mérte őt össze:

Szónok, kitől a zsarnok vére fagy,
Rákóczi égből kitört lelke vagy!”

Azt a csodálatos hatást, melyet nemzetére gyakorolt, egyik sem csupán szava erejével érte el; írói, egyéni, forradalmi tulajdonságaik együttvéve tették mindakettőt, sőt — egyideig úgy látszott — Rákóczit fejedelmi származása egymaga is megteheti a nemzet vezérének.

* Mutató II. Rákóczi Ferencz életrajzából.

¹ Rákóczi Emlékiratai, 79. l.

Rákóczi, mondhatni, a vérbeli szónokok közé tartozott. Születés, családi hagyományok maguk is arra kötelezték, hogy a szó erejét hatalma növelésére használja. Csak tízesztendő volt, mikor egyik kezében lova kantárát, a másikban fejedelmi buzogányát tartva, csinos beszédben köszönte meg a kapitányoknak és hadnagyoknak, hogy édes anyja vezetése mellett Munkács várát megtartották a magyar szabadságnak. Erre a szónoklatra, valamint az anyja nevenapján mondott szép köszöntőre még bizonyosan nevelője, *Badinyi* János tanította. A szónoklatnak, e művészetnek, legegyszerűbb szabályaival csak három esztendő múlva, 1689-ben, a neuhausi gimnáziumban ösmerkedett meg. Egy esztendő múlva ott a záróvizsgálaton mint latin szónok kellemes feltűnést keltett.

De nem Quintilianus, nem is Cicero vagy Caesar tanulmányozása tette azzá, mivé ezen a téren lett. *Latinúl*, noha a latin szó mindenütt járt, később, a közpályára lépve, csak idegenek előtt beszélt, pl. az 1710 januárius 21-iki hadiszemlén lengyel katonáihoz; de ugyanakkor svéd zsoldosaihoz *francziáúl*, a kuruczokhoz *magyarúl* szólt s így egyetlen egy nap három nyelven tartott gyönyörű beszédeket¹. A német, cseh és az olasz nyelvekben nem vitte annyira, hogy szónoklatokat tarthasson; de mindenesetre ama magyarok közé tartozott, kik — mint Bercsényi, Kossuth, Apponyi — több nyelven egyenlő szónoki sikereket arattak. Ez nála annál nagyobb érdem, mert Neuhausból Bécsbe s onnan hazakerülve, csak akadozva, hibásan beszélt magyarúl; holott már 19 esztendő korában beiktatták sárosvármegyei főispánnak s így nemcsak latin orációkat, hanem magyar szónoklatokat is vártak tőle.

Sárosvármegye szeretettel bocsátotta meg beszéd közben ejtett hibáit s örök büszkesége, hogy ő nevelte Magyarországnak egyik legnagyobb szónokát. Zemplén- és Abaujvármegyék, kik őt 1708-ban a maguk kebelében hallhatták, már egész teljességében hódoltak szónoki képességeinek².

A szabadságharcz kitörése óta a nép és a katonaság szent áhitattal hallgatta. 1703 június 17-étől 1711 januárius 31-éig a néphez és a katonasághoz intézett 12 beszédének emlékezete maradt fenn. Főképen a teljes szövegében ösmert *gyömrői beszéd*³ tanúsítja azt a gondot, melyet szónoklatainak művészi szerkesztésében oly szerencsésen tudott egyesíteni a közvetlenséggel, mely pedig annyiszor csábít pongyolaságra. Hatalmas, szép, fejedelmi okos beszédnek mondhatjuk ezt is, a hogy a *nagykárolyi* hadiszemlén 1708 februárius 6-án tartott beszédét az egykorúak mondták⁴. Előadásához bizonyos politikai bátorság és nyíltság kellett; mert a hadak demoralizációjának az a kiméretlen ostromozása, melylyel mindakettőt kezdte, olyan lelkierőt és önbizalmat követelt, a milyennel Jézus verte ki a kufárokat a templomból. A beszéd

¹ *Rákóczi-tár*, I. 228—9. l.

² U. o. I. 167—8. 110. Archivum Rákóczianum, II. 217, 221, 223. l.

³ Szövege: *Toldi* István, A magyar politikai szónoklat kézikönyve, XXIX. l. *Hanthó*, Történelmi Olvasókönyv, 107—8. *Beöthy* Zsolt, A magyar nemzeti irodalom története ism. I. 256—7. *Szalay*, VI. 249—250. *Horn* François Rákóczi, 228—9. l.

⁴ *Beniczky* naplója, Rákóczi-tár, I. 96. *Szaniszló* naplója, Történelmi Tár 1890. 494—5. l.

közepén megmagyarázta, mire vállalkozott, mi ennek a szabadságharcznak igazi célja. S a végén megkapó szavakban hitta fel őket a haza és a szabadság védelmére. Ez az elrendezés egymaga is mutatja, mennyire tisztában volt nemcsak népszónoki, hanem népvezéri föladataival is. Dorgált, meggyőzött, lelkesített egy rövid negyedóra alatt, mint a ki nagyon jól érezte, hogy joga van mindegyikhez, sőt hogy csak neki van joga. Micsoda elemi erő van szavaiban, a mikor a *nagykállói* hadiszemlén (1710 januárus 21-én) a lanyhákra azzal riad, hogy az utolsó mérkőzés előtt állanak: őseink régi dicsőséges példáit kell követniök; a gyáván megfutót saját bajtársának kell lelőnie, levágnia¹. „Itt az idő — szólott hozzájuk *Kisvárdán* is², hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mint sem a német járma alá vessük magunkat.“

Különösen népies és katonai beszédeiben gyakran említette önmagát; hivatkozott szenvedéseire, áldozataira, nagy terveire, végső elszántságára. De nem hivalkodás, nem hiúság ez olyan vezérben, ki nagyon jól érezte, hogy a szabadságharc minden sikerét tőle, az ő bátorságától, okosságától, szerencséjétől remélik. Mivel buzdíthatott volna jobban, mint a maga példájával? Saját halhatatlan lelkét szerette volna belélehelni nemzetébe, hogy mindenkinek erében ugyanazon szent lelkesedés tüze forralja föl a vért; s mégis a maga bírójává teszi nemzetét, katonáit. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe, nem bánja: csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. S a végső pillanatban, az *olcsvai* beszédben is, (1711 januárus 31) áldozatul áll tisztjei elé: „Ha balítélettel vagytok felőlem, ime, előttetek vagyok, uraim! Cselekedjetelem velem, a mit akartok; lelketekre hagyom magamat . . .“ Saját akaratának a nemzet akaratá alá való ilyen alárendelése mindenkor meggyőzte hallgatóit, hogy beszédeiben és tetteiben nem saját személyének, hanem magyar nemzetének javát, dicsőségét keresi.

Katonai beszédein kívül ezt különösen *országgyűlési szónoklatai* bizonyítják. 1705—1709 közt a szécsényi, marosvásárhelyi, ónodi, egri, sárospataki, huszti teljes vagy részleges országgyűléseken, öt év alatt, tehát hat összejöveten, a mennyire tudjuk, körülbelül 34 beszédet tartott. Megnyitó és bezáró szónoklatait a trónról, a többit a zöld asztal mellől, ülve vagy állva tartotta. A tűz és lelkesedés trónbeszédeiből sem hiányzott. Különösen „gyönyörűség“nek tartották az erdélyi fejedelemségbe történt beiktatásakor mondott „peroratióját“. De nem hiányzott a tűz és lelkesedés a legszárabb közgazdasági kérdések fejtegetéseiből sem. Csodálatosan tudott alkalmazkodni a tárgy természetéhez, de a tárgyat is csodálatosan alkalmazta a maga természetéhez. Mindig Rákóczi volt, a ki szólott; mert a maga eszméit, gondolatait hirdette akár mint fejedelem, akár mint mágnás, vagy inkább, — a hogy maga mondta — „mint a haza javáért buzgó polgár“ beszélt.

Alig volt a közéletnek kérdése, melynek megoldását magvas, alapos fejtegetésével meg nem könnyítette volna. A házzsabályok, a

¹ *Beniczky* naplója, Rákóczi-tár, I. 228—9. l. ² Rákóczi Emlékiratai, 289. l.

vallásügyek, a templomok visszaadása, a szabadság régi harcosainak kárpótlása, az igazságszolgáltatás gyorsítása, a közadózás és a közteherviselés, a rézpénz, az újonczozás, a dézsma stb. dolgában valószínűleg szakembernek bizonyult, ki széles ösmereteivel fejedelmi tekintélyének fölhasználása nélkül is tudott hatni és meggyőzni. A vitába majdnem mindig új szempontokat vitt; azonban különösen a közteherviselés sürgetése közben mutatkozott az újkor és az új eszmék emberének. Valóban, méltatlan dolog arról vádolni őt, hogy nevéhez nem fűződik olyan demokratikus alkotás, mint a Bocskayéhoz a hajdúk letelepítésével. A közteherviselés, az egyenlő megadóztatás ügyében az ónodi országgyűlésen (1707 június 4-én) Zemplénnvármegye közgyűlésén (1708 márczius 16-án), az egeri konventben (1708 május 21-én) és a sárospataki országgyűlésen (1708 november 28-án) tartott beszéde a demokraczia történetében is előkelő helyet követel magának.

A mikor Rákóczi az országgyűlésen, vagy a nép előtt férfiakat szólított fegyverbe Istenért, hazáért, szabadságért: mi ragadhatta meg jobban a lelkeket, mint a *köny*, mely szeméből előbugygyant, arczán végig ömlött, mert annyi szenvedést, igazságtalanságot tovább tűrni nem akart? A köny, mely beszédközben az emberiség megváltójának szemében is megcsillant, nem gyöngeség, nem hatáskeresés, hanem teljes átszellemültség jele volt azoknál is, kiket — mint Rákóczit és Kossuthot — a nemzet a maga megváltóinak nevezett. Rákóczi könyezett, a mikor (1707 június 6-án) az ónodi országgyűlésen lemondott vezérő fejedelemségéről, majd midőn (június 22-én) az országgyűlést berekesztette; a pataki templomban (1709 május 26-án) zokogva ajánlotta a nemes ifjak zászlaját a seregek urának pártfogásába; Olcsván (1711 januárus 31-én) sok könyet hullatott hazajáért, mikor a haditanácsban a szomorú helyzetet vázolta¹. Gróf Pálffy János tábornagy (1711 februárus 17-én) gúnyolta is, hogy *fegyvere a szónoklat és a sírás*². De nem lett volna szabad felednie, hogy a mikor Rákóczi sirt, zordon tisztjei és a rendek is nedvesedni érezték pilláikat s Ónodon halniok kellett azoknak, kik ezt a könyet fakasztották!

Egy-egy beszédében Rákóczi keresztül vezetete hallgatóit az érzelmek minden fokozatán. Mi volna ennek tanulságosabb példája, mint épen a most említett ónodi beszéd, melyben a legprózaibb pénzügyi kérdésnek, a rézpénz értéke emelésének tárgyalása közben ismételt felszólalásai után a hidegséget, a mely eleinte fogadta, a vérontásba átmenő lelkesedésig tudta hevíteni? Százaz számokkal, zárószámadások előterjesztésével forradalmi időkbén gyújtóhatást értek el más pénzügyminiszterek is, pl. a francziáknál Necker, nálunk Kossuth; de gyanúsításokkal szemben az országgyűlésen valaki aligha kapott fényesebb elégtételt, mint Ónodon Rákóczi, kit az eszmék egéből egyesek épp úgy a sárba akartak levonni, ahogy három emberöltő mulva Párisban Dantont, a kit számadásainak titkos tételei miatt hurczolnak meg. Mindakét esetre szól egy párisi népszónoknak, Gonchonnak megjegyzése: férfiak,

¹ *Beniczky* naplója, Rákóczi-tár I. 12., 17., 200. *Pulay-Károlyi* Sándor önéletrírásában, II. 262. Rákóczi önéletrajza, 195. l.

² *Szalay*, Rákóczi bujdosása, 35. l.

kik igazán rajongtak a hazáért, a hatalmat csak ennek érdekében keresték s a módokban eltértek, de a lényegben egyetértettek: egymásnak kölcsönösen költött hibákat tulajdonítottak a helyett, hogy jobban tartottak volna az útokor gyűlöletétől és szemrehányásaitól, mint a pártoskodók törétől és az idegen szablyától. Ebben a mérkőzésben Rákóczi szónoklata még végzetesebb volt a túrócziakra, mint Ciceroé Catilinára és követőire.

A szenvedélyre kevesebb alkalom nyílt a *magyar és az erdélyi senatusok*, vagy a hadi, közgazdasági és az udvari gazdasági tanácsok ülésein, melyekben a fejedelem szintén szorgalmasan résztvett és saját vallomása szerint „elegét beszélt”¹. Itten nyugodt, okos fejtegetéseivel hatott, pl. a miskolci tanácsülésen (1706 februárius 7-én) a rézpenz ügyében². Erre a nyugalomra nem a hallgatók kisebb száma intette, mert pl. a miskolci és kassai tanácsülések, a vármegyei követek megjelenése következtében, fiók-országgyűlésekké szélesedtek ki; hanem az a körülmény mérsékelte előadása tűzét, hogy inkább meggyőzni, mint lelkesíteni kívánt. De ki nem érezné izzó lelkének egész hevét az erdélyi senatushoz Salánkon 1711 februárius 12-én intézett beszédében³, mely egyúttal utolsó politikai szónoklata volt, mert pár nap múlva már önkéntes számkivetésbe ment.

34 országgyűlési, 12 katonai, 5–5 senatusi és vármegyei, összesen 56 beszédének emlékezete és kivonata maradt reánk; egész terjedelmében csak egy: a gyömrői. Alább megkísérlem ezeket a szónoklatokat csoportosítani és tartalmuk szerint ösmertetni. Ösmertjük a fejedelemnek azt a szokását is, hogy Szilveszter napján az udvari tisztviselők elbucúzásánál s újesztendőkör a köszöntéseknél rendszeren beszédet szokott volt tartani⁴; azonban ezekről a kétségkívül politikai tekintetben is fontos nyilatkozatokról nincsenek följegyzéseink.

A fejedelem nemcsak tartani, hanem hallgatni is szerette a szép szónoklatokat. *Bercsényi Miklós, Károlyi Sándor, Ráday Pál, Pekry Lőrincz, Bartha András, Vay Adám, Telekessy Imre, Berkess Antal, Keczer Sándor, Barkóczy Ferencz* koruk leghíresebb szónokai közé tartoztak. Rákóczi szerint az ő fogságában levő *Tolnay Gábornál* sohasem lehetne jobbat feldobolni a pozsonyi királpárti országgyűlésen az ő nevében megbízás nélkül tehető kemény beszédekre⁵. De megtörtént, pl. 1707 június 6-án a rézpenz ügyében, hogy az ellenzék valószínűsége obstruált, „nem gondolván a fejedelem sok szép declaratioival, szíves expectoratioival.”⁶

Semmiben sem korlátozta a *szólás szabadságát*. A szécsényi országgyűlésen boldognak mondta magát, hogy szabadon tanácskozhatnak ügyeikről s a szólásszabadság érdekében, kivált a személyét érintő kérdésekben, vissza is vonult a tanácskozásoktól⁷. Az erdélyi

¹ *Rákóczi* levele 1708 szeptember 12. Archivum Rákóczianum, II. 321. l.

² *Rákóczi* Emlékiratai, 174–6. l.

³ *Rákóczi* önéletrajza, 199–200. l.

⁴ *Rákóczi-tár*, I. 179–180. *Márki*: Kurucz újesztendők. *Erdélyi Hirlap*, 1907. 1.sz.

⁵ *Rákóczi* levele 1708 március 2. Arch. Rák. II. 177. l.

⁶ *Beniczky* naplója, *Rákóczi-tár*, I. 11. l.

⁷ *Rákóczi* Emlékiratai, 148., 150. l.

országgyűlésről elküldte udvari hadait, hogy a rendek ne tarthassanak valami beavatkozástól¹. Az ónodi országgyűlés megnyitáskor kijelentette, hogy előterjesztéseire nézve mindenkinek a véleményét meghallgatja s nézetét mindenki bátran elmondhatja. Június 6-án maga hitta fel Okolicsányit és Rakovszkyt, hogy Túróczvármegye sérelmeit szabadon adják elő; s midőn személye megbántását a rendek oly véresen torolták meg, nem akarta azonnal tárgyalatni a függetlenségi nyilatkozatot, hogy ez a vérengzés, „a tábornokok helytelen magaviselete“ és az udvari hadak jelenléte a Rendek megfélemlítését ne jelentse. De arra nem volt hajlandó, hogy hasonló esetek meggátlása végett szólni engedje a senatust, melynek szólásjoga ily közgyűlésen nem volt; s nem is tartotta illendőnek, hogy először a kormánytanács szóljon a kormány fejét illető ügyben².

A szólásszabadságot különben a senatusban³, sőt a haditanácsban is megőrizte; pl. Ocskayt itt nem világosíthatván föl, beszélni hagyta⁴. A küzdelem végén azonban megjósolta, hogy ezentúl „ha kit szóra hoz a türhetetlenség, vagy valamely megjegyzett vitézi emlékezet, — minden szava, sőt, ha megáll, az is rebelliónak fog magyaráztatni. Sok hamis tanúvallomás, nyárs, kerék, akasztófa rettegő félelme lesz előtte mindennek“⁵. Jóslata mindamelllett is teljesült, hogy 1711 május elsején a szatmári béke a jövő országgyűlésre biztosította a szabad voxot.⁶

II.

Megyei szónoklatok.

Mint annyi nagy emberünk, II. Rákóczi Ferencz is a vármegyei életben kezdte a politikai szónoklat iskoláját. Atyja, I. Rákóczi Ferencz 1666 július 30-án Sárosmegye örökös főispánja lett. Halála után nem is két héttel, 1676 július 20-án történt először, hogy négyhónapos fia, II. Rákóczi Ferencz helyett az özvegy, mint természetes gyám megbízásából Kazinczy Péter királyi táblai bíró, a Rákóczi-ház főügyésze elnökölt Sárosmegye közgyűlésén. A fejedelem még nem volt 19 esztendő, a mikor nagykorúvá lévén, maga vette át vármegyéje kormányát helytartójától, gróf Erdődy Györgytől, a ki őt 1694 június 3-án a nagysárosi kastélyban az urak kitörő lelkesedése közt iktatta be valóságos főispánnak. Ösmerjük Usz Gábor főjegyzőnek a beiktatáskor mondott beszédét⁷; de nem ösmerjük az ifjú főispánnak erre adott válaszát, mely kétségkívül első politikai szónoklata volt. De fenmaradt az első határozat, a melynek kimondásával, mint elnök, először kelt nyilvánosan a nemzeti érdekek védelmére, mert kijelentette, hogy a vármegye a cs. kir. katonaságnak mindaddig nem ad fuvarokat, míg ez jóvá nem teszi a lakosságnak okozott károkat.

¹ U. o. 210. l.

² U. o. 222—3. *Századok*, 1895. 639., 715., 723., 725. Ellenben kökényesdi Vetésy László arról vádolja, hogy a merénylet előre volt készítve, éjjel az ország sátorára kartácscsal megtöltött ágyúkat irányoztak. *Fiedler*, Aktenstücke, I. 292. l.

³ *Rákóczi* levele 1708 szeptember 12. Arch. Rák. II. 321. l.

⁴ *Rákóczi* Emlékiratai, 242. l.

⁵ *Rákóczi* levele 1711 április 18. *Károlyi* önéletírása, II. 384. l.

⁶ U. o. II. 434. l.

⁷ Az ünnep leírásával együtt közli *Thaly*, Rákóczi ifjúsága, 208—217. l.

Másodszor az ifjú főispán már feleségével együtt jött a vármegyébe. 1695 újesztendő napján Keczer Sándor alispán küldöttség élén üdvözölte s meghívta őket a vármegye legközelebbi közgyűlésére; januárius 28-án a határon a fejedelmi párt fényes küldöttség fogadta s a nagysárosi közgyűlésre kísérte. Ettől fogva a közgyűléseken Rákóczinak gyakran nyílt alkalm a szónoki tehetségének ragyogtatására. Magyarul eleinte bizonyára ritkán szólt, mert szégyelte, hogy anyanyelvén hibásan beszél; de kétségtelen, hogy itt szerezte azt a szónoki készséget, melylyel utóbb annyiszor elragadta hallgatóit. Hiszen akkor a sárosiak közt sokkal több volt a magyar, mint manap s az ottani tótók, ruthének közt még mostan is élénken él a magyar apáktól, magyar anyáktól származás emléke¹; a jegyzőkönyvek is többnyire csak magyar szónoklatokat őriztek meg azokból az időkből és csak az a sajnós, hogy ezek közt éppen Rákóczi beszédeit nem találjuk följegyezve..

A vármegyei élethez a fejedelem Sárosban sohasem is lett hűtelen, sőt vezérlőfejedelem korában egyszer, 1708 márczius 18-án, *Zemplén-vármegyében* is felszólalt. Előrebocsátotta, hogy nem úgy ment oda, mint ennek a magyar hazának vezérlő fejedelme, mert ezt nem engedné meg sem a törvény, sem az ő fejedelmi méltósága; a vezérlő fejedelem azonban jobbat nem küldhetett és ezt a dolgot jobban másra másra sem bízhatta, mint a maga titkos tanácsosára, Rákóczi Ferenczre. Ő tehát mint a nemes vármegyének egyik tagja kívánt jelen lenni, hogy ezen közteherviselés alkalmával némely becsúszott tévedést és visszaélést az ő jelenlétében szedjenek rendbe. Azt akarja, hogy a közönséges adónak jármát egyenlőképen húzzák. Az aránytalanságoknak és némely szegény nemes nyomorgatásának kikérülésére orvosságot keresvén, két nap maga is élénk részt vett a rovatok kiigazításában és 19-én külön beszédben búcsúzott el a nemes vármegyétől².

Márczius 28-án megjelent *Abaujvármegye* közgyűlésén is. Látására férfiak, nők még a parasztok sorából is nagy számban jelentek meg a teremben, a honnan őket csak azért nem akarta kiküldeni, hogy „újult sebőket legalább dolgaink bő kifejtésével enyhíthesse“. Önmaga mondja tehát, hogy szónokolt is ezen a gyűlésen s bizonyára ismételten föl-szólalt, mert „sok volna pennára tenni mindazon rendtelenségeket, a melyeket tapasztalt“³. De megvallotta, hogy ha vármegyei tisztviselő volna, talán az ő fejét is elszédítenék a sok időszerűtlen kívánsággal⁴. Keservesen tapasztalta itt Abaujvármegyében, hogy úgy mondván szájukba rakta, rakogatta a dolgokat, még sem tudják, mihez fogjanak⁵. 1710 nyarán el akart menni Ugocsába is, mégis tudatta a Karokkal és Rendekkel, hogy mivel a pestis és egyéb dolgai miatt gyűlést nem tarthat, maga helyett Vay Adámot küldi közéjük⁶. Elmondhatjuk tehát, hogy 1694-től 1710-ig, tizenhatéven át, a vármegyei életben mint szónok és mint a tárgyalások vezetője, irányadója lankadatlanul részt vett.

¹ Bánó József a Budapesti Hirlapban, 1907. 56. sz.

² Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 107—8. l.

³ Rákóczi levele 1708 márczius 30. Archivum Rákóczianum II. 217. Rákóczi-tár, I. 110. l.

⁴ U. o. II. 221., 223. l.

⁵ Rákóczi levele 1708 április végén. Arch. Rákóczianum II. 256. l.

⁶ Rákóczi Ugocsához 1710 június 1. Történelmi Tár, 1901. 411. l.

III.

Népies és katonai szónoklatai.

A fejedelem a néphez és a katonasághoz szólt legszívesebben és a legnagyobb hatással.

Első nyilvános szónoklatát tizesztendő korában, 1686 május elsején tartotta. Mikor ugyanis Munkács alól az ostromló németek visszavonultak, a gyermekfejedelem lóháton az egész őrséggel megkerülte a várat. A kapun hazatérve, maga elé hívta a kapitányokat és a hadnagyokat s „igaz hűségöket, fáradságokat szépen megköszönte“¹.

Csak tizenhét esztendő múlva nyílt újabb alkalma, hogy a néphez és a katonasághoz buzdító beszédet intézzon.

Még át sem kelt Lengyelországból a haza határán, mikor Klimiechen 1703 június 14-én két beszédet is tartott a jövetele hírére eléje siető magyar néphez. *Első* buzdító beszédét a parasztok még kételkedve fogadták, mert nem tudták, valóban ő-e a várva-várt fejedelem, a szabadító. Azonban második, hosszú beszédében olyan lelkesen szólt hazaszeretetéről és hozzájuk való ragaszkodásáról, hogy minden kétségeköt eloszlátván, menten hűséget esküdtek.²

Szava és lelkesedése erejével a fejedelem azontúl is gyakran ragadta magával a népet, melyhez többnyire mint hadvezér beszélt. Szó szerint ősmernék azt a gyönyörű beszédét, melyet Károlyi Sándor és Esterházy Dániel elkedvetlenedett katonáihoz 1705 július 3-án, a gyömrői táborban intézett³, mikor arról értesült, hogy hazaszökdőseknek és békére hajlanak.

Nem tudja, fájdalmát vagy méltó bosszankodását közölje-e velök. Az első esetben méltán terjesztheti keserűségét mindazok elé, a kik vele együtt szentelték életüket hazájok dicsőséges szabadságára s mindenöket elhagyván, zászlai alá oly végből jöttek, hogy győzzenek, vagy meghaljanak. A vitézlő rendnek ezt e dicsőséges eltökélését csak a haza ügyén szánakodó szívvel és zokogva szemlélheti. Elfelejtí keserves sorsát, éjjeli, nappali fáradságát, veszedelmek közt forgó állapotát és nem hozza elő eddigi szerencsés hadakozásait. Most azonban oka van a panaszra, mert csorbát ejtettek az ügyön. Azok a vitézek, kik hazájokat vele együtt véres verejtekökkal és vérökkel a régi szabadságot megközelítő állapotba helyezték, hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták, mert lágyszívűeket, elfajúltakat tűrtek maguk közt, kik a magyar nevet nem érdemlik. Nagyobb szerencsének tartotta volna, ha a hazát védve, gyarló testét velök egy sírhalomba rakják, mint hogy neki, az élő, de csaknem eltemetett vezérnek, becstelen cselekedetökről kelljen emlékeznie. Mit akarnak? Vérök kimélésével, harczok kerülésével, erősségek elhagyásával, szaladással megmenteni a hazát, és megszerezni maguknak a nyugodalmat,

¹ *Dobay* Zsigmond naplója. Monum. Hung. Hist. Script. XXIII. 431. *Thaly*, Rákóczi ifjúsága, 68. l.

² *Rákóczi* Emlékiratai, 30. l.

³ Közli *Toldi* István, A magyar politikai szónoklat kézikönyve, XXIX. l. *Hanthó* Lajos, Történelmi olvasókönyv, 107—8. *Beöthy* Zsolt, A magyar nemzeti irodalomtörténet ismertetése 2. kiadás, l. 256—7. *Szalay* László, Magyarország története VI. 249—250. *Emil Horn*, François Rákóczi, 228—9. l.

maradékaiknak a megmaradást? Vagy azt, hogy gyalázatos, hallatlan példájok következtében feleségeiket, gyermekeiket, magukat jobbságra vessék és semmivé tegyenek annyi kiontott magyar vért? Inkább béküljenek meg család ellenségeikkel, kiknek igáját így segítik s akkor ő is leteszi szerencsétlen vezéri tisztét, hogy meggyalázott életet tengereken, pusztákon bujdosva végezze. Vesszen oda őseinek dicsőséges Rákóczi-neve, csak több ilyen gyalázatos napot ne kelljen megsiratnia. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe, nem bánja: csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. Visszamegy a sötét tömlöczbe, melyből Isten keze kiszabadította; a gyászos vérpadra lép, csak elnyerhesse nemzete boldogságát. Engedjék, hogy inkább az ellenség fegyvere ölje meg, mint hogy haldokló, gyalázatos életet éljen velök. De ha van bennök magyar vér és szeretik őt, nem mint urukat, hanem mint atyjokat, társukat, véröket: gyalázatát bosszúlják meg ama hazaárulók megbüntetésével, kik nemzetünk és mindnyájunk becsületét gyászba öltöztették. „Magatok pedig, oh fiaim, oh társaim — végezte beszédét, — segítsétek magatoknak boldogulására való ügyekezeteimet; vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshesem — oly szívvel, a mint kezdetem — hazánk és mindnyájunk szerencséjére, boldogulására czélzó szándékomat. Nem kívánok birodalmat, nem kincset föletek s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnél, hogy azt magammal összecsatolván, veletek éljek, haljak!”

Igen hatalmas¹, szép, fejedelmi okos beszéd² tartott Rákóczi Nagykárolyban is, mikor 1708 februárius 6-án d. u. 3 órakor az Erdélyből jött vármegyei hadakat megszemlélte.

Kegyelmesen fogadja az Erdélyből kibujdosott nemesség hűségének megmutatását; de fejedelmi szívének nagy keserűségével látja, hogy a kibujdosó nemes vármegyék szófogadatlanok, mert mindnyájoknak ismételve megparancsolta, hogy fölkeljenek, nagyobb részök mégis elmaradt. Úgy veszi észre, hogy ezt éppen azok teszik, kiknek jobban illenék a haza szolgálatában munkálkodniok, maguk helyett azonban a szegényeket dolgoztatják. Mi oka lehet Erdélyország mostani szerencsétlenségének, boldogtalanságának? Jó lelkiösmerettel mondhatja, hogy ő éjjel nappal édes hazánk szolgálatában forgolódott. Azt, hogy az ellenség mostan bement az országba, méltán senki sem tulajdoníthatja az ő erőtelenségének, mert hiszen bőségesen küldött hadakat; hanem néhány önhitt ember tudatlanságának kell azt tulajnonítani. Mióta erdélyi fejedelmi székebe ült, édes hazája sok és terhes fogyatkozásainak, rendtelenségeinek megorvoslásában mindig foglalkozott. Ez világosan kitűnik a marosvásárhelyi törvényczikkelyekből. A mint azonban kijött a hazából, senki sem törődött a törvények megtartásával; sőt azok rontották meg először, a kiknek kötelességük lett volna, hogy másokkal is megtartassák. Nagy fájdalommal és keserűséggel látja mindezt, de behúnyt szemmel többé nem nézhet el efféle kihágásokat. Általános vizsgálatot rendel annak kinyomozására, miért nem hajtották végre a vásárhelyi törvényeket? Elvárja,

¹ Szaniszló Zsigmond naplója. Történelmi-Tár, 1890. 494—5. l.

² Beniczky Gáspár naplója. Rákóczi-Tár, I, 96. l. A beszéd szövegét kettejük följegyzéseinek egyeztetésével adom.

hogy mindenki megmondja az igazságot. Azt a gonosz szokást pedig nem követi, hogy az igazság megmondásáért akárkit is üldözni engedjen. Nagyon jól emlékezik rá, mire kötelezte magát az erdélyi fejedelemségre való beállásakor. Ehhez képest némelyek kívánhatnák is a hazába való bemenetelét; de a két ország ügye annyira egybeforrt, hogy a fennálló körülmények közt önmaga most Erdélylyel külön nem foglalkozhatik és így nem is ment be. Egyelőre tehát az erdélyi hadi dolgok igazgatására parancsoló főtábornoknak teljes hatalommal *Károlyi* Sándort küldi be. Tudja, hogy a gyanúsítások, balvélekedések őt sem kimélik; ő azonban arra kéri őket, hogy bujdosásuk ideje alatt is lelkesedéssel szolgálják a hazát s igéri, hogy ha az ország dolgában Isten megsegíti, fejedelmi kegyességét valamennyien érdemök szerint tapasztalhatják.

Pár nap mulva (februárius 15-én) Gencsen hasonlóképen vigasztalta a Moldvából kijött néhány csapatot¹.

1708 áprilisa végén Munkácson a fejedelem egész udvara jelenlétében fogadta azt a 16 görögényi hőst, ki Horváth György vezetése alatt keresztül vágta magát, míg a többi 49 Ráthonyi Jánossal vitézül elesett. Meleg szavakban köszönte meg hűségüket, magasztalta példás vitézségüket s őket hadainak mintaképül ajánlotta². Ellenben ezzel majdnem egy időben, április 22-én, Szerencsen hosszú beszédben dorgálta meg a nemes ifjak társaságát. Figyelmeztette az ifjakat, hogy hadi és polgári erények szerzésével kell helyreállítaniok régi nemesi családok tekintélyét. A legjobb tiszteket az ő soraikból reméli. Némelyek azonban rossz magaviseletökkel gátolják fejedelmi szándékát. Ügyökben eljár ugyan a hadi szabályzatokhoz képest, ezáltal azonban elengedi kiszabott büntetéseiket s reméli, hogy illetlen cselekedetekkel többé meg nem fertőztetik a társaságot.³ Szeptember 3-án Maklárón a nemes vármegyék hadai hallgattak hasonló hosszú feddő beszédet, mivel sokan elmaradtak s ezzel büntetés alá estek.⁴ Imaszerű, gyönyörű beszédet mondott 1709 május 26-án a sárospataki templomban, mikor hadainak jelenlétében a nemes ifjak társaságának díszes zászlaját fölszenteltette. Az oltár előtt kezébe vette s égnek emelte a lobogót és azt zokogva, könyezve ajánlta a seregek Istenének: mérsékelje nemzetünkre kiontott méltó haragját s vezesse a haza ügyét diadalra.⁵

Felejthetetlen volt az a jelenet is, a mikor 1710 januárius 21-én Nagykállón a magyar hadakhoz magyar, a lengyelekhez latin, a svédkekhez francia nyelven intézett buzdító beszédeket.⁶

Hosszas magyar beszédében kifejtette fegyverfogásának kezdetét: az Úristen miként boldogította, mikor nem volt a mostanihoz hasonló hada és fegyvere. Isten azonban megbosszulni akarván a sok szegény és árva nyomorgatását és a maga szent nevének káromlását, őt nemzetestül vezette ebbe a nyomorúságba. Messze estek ugyan a korábbi jó ügyekezettől s maguk is úgy tesznek, ahogy az ellenség cselekedett, sőt ebben a feje-

¹ *Beniczky* naplója, Történelmi Tár, I. 98. I

² *Thaly* a Hadtörténelmi Közleményekben, 1891. 15. I.

³ *Beniczky* naplója. Rákóczi-tár, 117. I.

⁴ *U. o.* 157. I.

⁵ *Beniczky* naplója. Rákóczi-tár, I. 200. I.

⁶ *U. o.* I. 228–9. I.

delem is vétkesnek érzi magát; mindazonáltal arra kéri őket: ne bízzanak se a segítő hadakban, se saját sokaságukban; hanem az isteni kegyelemhez ragaszkodván, térjenek meg és vitézek módjára viselkedjenek. Megmutatja, hogy szerencsében, szerencsétlenségben velök lesz; vezérlő fejedelmi tisztjének minden hadi műveletben eleget tesz és velök kíván élni, halni. Gondolják meg, hogy utoljára vonták ki kardjukat. Ne higgyenek az ellenség hizelkedésének. Tovább nem szaladhatnak; tartsák tehát szemök előtt régi dicsőséges eleik viselt cselekedeteit s így várják óhajtott szabadságuk elnyerését. Egyébiránt ha szaladnak, a tisztok pedig előre nem mennek, a közkatonáknak is megparancsolta, hogy megöljék őket. A svédek előtt különösen külföldi tetteiket magasztalta. Nem kételkedett, hogy országunk ellenségeivel szemben is ugyanolyan szívvel és lélekkel harcolnak. Biztosította őket, hogy ha közülök valaki rabul találna esni, kiszabadítására a saját hadaiban követett eljárást alkalmazza. A lengyeleknek viszont a szabadság mellett fölbuzdult ügyekezését dicsérte. Mivel a magyar ügy az ő szerencsétlenségökkel is össze van kapcsolva, ők pedig mindenkor lelkesedtek a magyar szabadságért: mutassák meg mostan is bátorságukat azon ellenséggel szemben, mely az ő szabadságukat is földre taposta. Ha dicsőség kell nekik: előttük van; ha zsákmány: az ellenség nincs messze!

Hadiszemle alkalmával utoljára 1710 végén, Kiszvárdán tartott beszédet.¹ Őt a haza szeretete és a békesség óhajtása vezeti Vajára, hogy találkozzék Pálffy tábornokkal, ki József király részéről a nemzet minden szabadságának helyreállítását igéri. Látja mindazokat a veszedelmeket, a mik ebből az elhatározásából eredhetnek. De épen ez bizonyítja, hogy minden tőle telhetőt megtesz a nemzet nyugalmanak visszaszerzésére. Ha még sem érhetne cél: itt az idő, hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mintsem a német járma alá vessük magunkat! Teljes szövegében ránk maradt az a beszéde, melyet a vajai találkozás után Ólcsván, januárius 31-én a tisztetekhez intézett.² Kijelentette, hogy ha maradásával az ő boldogulásukat akadályozná, kész mindennek elhagyásával csak egy pálczával is kimenni az országból. A mit a gyanúsított Károlyi Sándor Pálffyval alkudozva tesz, az ő akaratából és parancsából történik. Reméli, hogy az ő őszinteségében senki sem kételkedik. „Ha azonban balítélettel vagytok felőlem, ime előttetek vagyok, uraim! Cselekedjetek velem a mit akartok; lelketekre hagyom magamat“. . . . „Ilyen beszédet tévén Rákóczi — úgymond a beszéd ösmertetője — hogy szemei a beszéd közt sűrűn könnyeztek volna, referálják.“

IV.

Országgyűlési beszédei.

Az országgyűlési szónoklat terén a fejedelem már a szécsényi országgyűlés megnyitásán, 1705 szeptember 12-én feltűnést keltett, midőn az ország sátorában a Rendeket „sok jóknak kívánságával igen dicséretesen és rendesen köszöntötte.“ Megköszönte a Rendeknek, hogy szabad akaratukból hozzá csatlakoztak és támogatták erőfeszítéseiben,

¹ Rákóczi Emlékiratai, 289. I.

² Közli Pulay János, Szatmári békesség. (Károlyi önéletrása, II. 259—262. I.

melyben közel három esztendeje fáradozik, hogy nemzetét az idegen járom alól felszabadítsa. Boldognak érezte magát, mert ügyüket annyira vitte, hogy érdekeikről *szabadon* tanácskozhatnak. Ráday Pál a fejedelem nevében beszámolván az idáig történekről, ismét a fejedelem vette át a szót. A háború idején semmit sem mulasztott el, a mi sok vérbe került szabadságunkkal egyező jó békére vezethetne. A német ellenség család szín alatt már többször kínálta meg békével, ő azonban magától semmit sem kívánt határozni s összehívta a Rendeket. Jelen vannak a császár követei is és bemutatják a császár előterjesztéseit, melyekről határozni a gyűlés feladata. A béke munkáján kívül más dolgokban is *szabad szólása és szavazata van* minden úri és szegény nemesi rendnek. Ő maga ezentúl csak úgy jelenik meg itten, mint az ország egyik mágnása, vagy inkább a haza javáért buzgó polgár. Ezennel leteszi tehát mindazt a hatalmat és tekintélyt, melyet — egyenként letett hűségi esküjök mellett — idáig reá ruháztak. Nem akar előterjeszteni, vagy eléjök szabni semmiféle olyan rendet, a mely szerint gyűléseiket tartásák; hanem mindenben a szerint cselekszik, ahogy ebben az ügyben a Rendek közakarattal végeznek és határoznak. Egyúttal, most már mint a gyűlés egyszerű tagja, kifakadt azon nemesek ellen, kik személyesen meghívatra is otthon maradtak, holott a gyűlés végeztével mindnyájoknak egyenesen az ellenségre kell vala menniök. „Az ilyen nemesek — szólta nemes haraggal — nemtelen legények; mert az ősök kardjával szerzett szabadságokat zsoldosok, jobbágyok, béresek, kocsisok oltalmára bízzák s ezzel a nemességet lealacsonyítják.“¹

Megnyitó beszéde után eltávozott a sátorból, de szeptember 15-én ismét megjelent ottan és két beszédet is mondott. Az elsőben kijelentette, hogy a gyűlésnek két kamarára való oszlását csak úgy szentesíti, ha az az összes Rendek elhatározását jelenti. Erre nagy vita támadt. A szónokok általában véve helytelennek találták a két kamarás rendszert és azt, hogy a Rendek egy része tegnap Radvánszkyt már meg is váiasztotta a követek kamarája elnökének. Hogy a dolgot szélsőségre jutni ne engedje, Rákóczi másodsor is fölshólt és mint magánszemély, szintén kárhóztatta a megtörtént választást. De figyelmeztette a rendeket, hogy éppen ez a közbejött esemény mutatja a *házszabályok* megalkotásának szükségét. Határozzák el teljes ülésben, miként tartásák a gyűléseket, miként tegyék az indítványokat, miként hozzák és adják ki a határozatokat? Mivel pedig nyilatkozatában senkit sem akar korlátolni, ezennel visszavonúl, hogy a közjólétén kívül egyéb czélok kereséséről ne vádolhassák.² Másnap a gyűlekezet országgyűlési hatáskörrel a szövetséges Rendek konventjének nyilvánította magát, Rákóczit pedig vezérlő fejedelemnek választotta. A fejedelem szép beszédben követte meg a Rendeket idáig megeshetett fogatkozásaiért és továbbra is ajánlotta magát a nemes ország szolgálatára.³

¹ *Rákóczi Emlékiratai*, 148. l. A szécsényi országgyűlés naplója, Rákóczi-tár, I. 423—4. l. *Lugossy*, Töredék-napló a szécsényi országgyűlésről az *Uj Magyar Múzeumban*, X., 1. füzet. *Csécsei János Acta conventus Szécsényiani* kézirata nyomán *Szalay*, VI. 270—1. l. (A beszéd eltérő szövege ezek alapján egyeztetve.)

² *Rákóczi Emlékiratai*, 150. l. A napló, Rákóczi-tár, I. 424—5. l.

³ Napló szeptember 16-án. Rákóczi-tár I. 425. *Rákóczi Emlékiratai*, 152. l.

Mint vezérlő fejedelem is résztvett a tárgyalásokban. Például szeptember 22-én három szónoklatot tartott a *vallásügyben*. Előbb „szép helyes ratiókkal“ annak elhatározására buzdította a Rendeket, béke legyen-e vagy háború? A mikor *Plathy Sándor* a vallási sérelmek gyógyítását minden egyéb közügynél előbbrevalónak tartotta, a fejedelem „hosszas peroratioval maga mentségére igen dicséretesen felelt:“ esküjét megtartja, de hiában fognak addig a templomok ügyének rendezéséhez, míg a közelgető ellenséget meg nem gátolják. Mikor azonban a Rendekek elhatározták, hogy az ellenállás és a vallás dolgával egy időben foglalkoznak, harmadik beszédében kijelentette, hogy kész segíteni a vallások sérelmein is.¹ Ezt a kérdést azonban egyedül a lelkiösmeret szabadságának és minden vallás szabad gyakorlatának elve alapján kívánta megoldani. Sárában sokszor négy órahosszat is beszélt a vármegyei követek és nemesek lelkére s ennek köszönhetően, hogy az ügyet három nap alatt a felek belső megelégedésére rendezte.

Október 2-án a szécsényi konvent törvényczikkeinek kihirdetése után a fejedelem „szépen megáldván minden Rendeket“, a gyűlés véget ért.²

Az erdélyi országgyűlésen csak egyszer vett részt, 1707 április 5-én, mikor Marosvásárhelyen királyi fényvel iktatták be fejedelmi székébe. A vásárhelyi mezőn szabad ég alatt emelt trónjáról felelt gróf *Pekry Lőrincznek*, ki őt az ország nevében köszöntötte.³ „Gyönyörűséges peroratio formán“ fejtegette első sorban is azt, a régi fejedelmek miért kívánták, hogy szabad ég alatt, mindenkitől látható emelvényen iktassák be őket. Azért tették ezt — úgymond — mert a fejedelmek az égnekek kiterjesztett erőssége alá, a földnek színénél feljebb hívattatván: ne felfuvalkodásból, hanem a világot igazgató Isten hívásából merészellenek föllépni. „És ottan is gondolják meg: a népeken való birodalom ámbár szintén fölemelkedett legyen is, de az isteni őrállás és kormányozás által erősítettik meg“. Elmondia azután, gyermekségétől fogva mennyiszor tapasztalta Isten gondviselését. Artatlanul megfogták, rágalmazták; egyedül Isten keze szabadította meg; majd bujdosott, de idegen országból az angyal behozta a hazába, hogy kezére vegye megromlott szabadságunkat. Ezek voltak a láncszemek, a melyek őt a fejedelmi méltóság fölvetelére vezették. Végül kifejtette, miként kívánja az országot igazgatni, a szegényeket, árvákat, özvegyeket oltalmazni s hathatós beszédét azzal fejezte be, hogy sok jót kívánt az ország minden Rendeinek. Ezek nevében *Bartha András* ítélőmester hosszú beszédben fejtegette a jó és rossz fejedelem közt való különbséget. Válaszát a fejedelem *Salamon király* szavaival kezdte, bölcsességet kérvén az Istentől; végül pedig újból biztosította atyai szeretetéről azt a népet, melyet az Isten a Rendek által hatalma alá helyezett.⁴ És letette fejedelmi esküjét az evangéliumra.

¹ Napló szeptember 22-én. Rákóczi-tár, I. 428. *Rákóczi Emlékiratai*, 154—5. l.

² Napló, október 2-án. Rákóczi-tár, I. 432. l.

³ Beszéde kivonata *Aszalay Ferencz* április 6-iki levelében. Közli *Thaly*, *Rákóczi Emlékirataiban*, 208—9. l. jegyzet.

⁴ *Rákóczi Emlékiratai* 209. l. *Barthának* a beiktatáskor mondott beszédéről április 21-én száz aranyat adott. *Századok*, 1888. 48. l.

Az ónodi országgyűlés megnyitásakor, 1707 május 31-én *Telekessy* egri püspök üdvözlő beszédére a trónon ülve válaszolt.¹ Elmondta, a haza boldogulását mindeddig egyedül ezen magyar nemzet közjává micsoda szíves indúlattal és súlyos fáradsággal folytatta és kívánja folytatni. Öröme teljesedett, hogy nemcsak hallotta, hanem látja is a Rendek összegyűlését; de szomorúsággal tölti el, hogy egyes vármegyék és egyéb Rendek ma is távol lévén, megvetik a haza dolgainak előmozdítását és az ellenség nagyobb készülődéseivel nem törődve, azokat mintegy akarva késleltetik. Mielőtt tehát megtenné előterjesztéseit, mik végett a Rendeket egybehívta, megkérdezi, megvárják-e a távollevőket, vagy nélkülök is dolgoznak? Hogy pedig más alkalommal a haza boldogulását hasonló késedelmek ne gátolják, nem kívánnak-e azokra valamely büntetést szabni? A Rendek kimondták, hogy tanácskozásaikat megkezdik s a távollevőket törvény értelmében megbüntetik, mire a fejedelem eltávozott a gyűlésből. Másnap a senatus élén újból megjelent. Intette a Rendeket, hogy szívökre vevén előterjesztéseit és az abban való közjót és megmaradást, azok iránt való jóindulatukat megmutatni törekedjenek. Előterjesztéseit felolvastatván² azoknak egyes pontjaihoz magyarázatokat fűzött egyrészt hogy felvilágosítsa, másrészt hogy megnyerje a Rendeket; végül pedig az egésznek érett és megfontolt tárgyalására kérte őket.³ Még e gyűlésben külön beszédet tartott az eperjesi vértörvényszék vagy a mostani szabadságharc áldozatai családjainak kárpótlásáról is és ezzel kapcsolatban a senatus nevében az *igazságszolgálat* gyorsítására a vármegyék kebeléből 24 bíró választását javasolta.⁴ Június 3-án ismét biztosította a Rendeket⁵, hogy előterjesztései ellen bárki szabadon elmondhatja nézeteit, mert előterjesztéseinek egyetlen célja a közjó előmozdítása.

Ezt fényesen bebizonyította másnap, a mikor legigazságosabb adónak a *közadózást* jelentette ki és azt sürgette, hogy úr és szegény egyaránt adózzék attól, a mi je van. Nem lehet megérni sem a kincstári javakkal, sem a bányák és a harminczadok jövedelmeivel. Nagy hírok van ugyan, hoznak is évenként néhány százezer forintot, de elégtelenek a haza nagy szükségeihez képest; mert a tüzérség fölszerelését és a hadak számára való különféle külföldi anyagokat az ország idáig is azokból szerezte meg.⁶

Az ellenzék azonban húzta, halasztotta a dolgot. Valóságos obstrukciót csinált az előterjesztések ellen, „nem gondolván a fölséges fejedelem sok szép *declaratio*ival, szíves *expectatio*ival.”⁷ A rézpénz értéke emelésének tárgyalásakor, a 13 vármegye tiltakozásával kapcsolatban, június 6-án szóba jött az a frondörködés is, mely a túróczi körlevélben mutatkozott. Bercsényi, majd maga a fejedelem is, igaz szívbeli felin-

¹ A bártfai követek naplója az ónodi gyűlésről, Monum. Hung. Hist. Scrip. XXVII. 131—2. l.

² Ezeknek teljes szövege *Századok*, 1894. 635—7. l.

³ Bártfai napló, id. h. 135—6. l.

⁴ U. o. 136. l.

⁵ U. o. 138—9. l.

⁶ *Beniczky* naplója 1707 június 4-én. Rákóczi-tár, I. 10. l.

⁷ U. o. I. 11. l.

dulással fakadtak ki azok ellen, kik a szövetséget megakarják bontani. A fejedelem újból bőségesen utalt rá, elejétől fogva hogyan folytatta a haza dolgait. És most, a mikor remélhetné, hogy annyi éjjeli és nappali nyugtalanságai után legalább köszönetet nyer, zsarnoknak nevezik; s Túróczvármegye azt írja más vármegyéknek, hogy a mostani iga nagyobb, mint a németek korabeli és hogy most még folyamodni sem lehet, mint a császár idejében. Ha tehát a német zsarnok módjára bánt velük, a fejedelem még nagyobb zsarnok. Felszólítja, álljon elő, a kit ő valaha meg nem hallgatott, maga elé nem bocsátott. Vagy melyik az a közteher, mit ő nem a nemes ország javára, ügyünk boldogulására, hanem a maga és erszénye hasznára fordított volna?¹

Rakovszky és Okolicsányi túróczi követek hosszas beszéde és a túróczi körlevél felolvasása után a fejedelem hidegvérrel fejtette ki, hogy a mit előadtak, mindaz természetes következése a háborúnak, a melyet a bécsi udvar nyakassága és saját határozatuk következtében szabadságuk visszaszerzéséig kell folytatniok. Meg nem foghatja, mit panaszkodik éppen Túróczvármegye, mely a háború kezdete óta alig látott más ellenséget, mint a futó Schlicket s helyzeténél fogva nem is esik a hadak utjában. De világosan kitűnik panaszaiukból, hogy a felsorolt bajok miatt egyeseket vádolnak haszonleséssel. Első sorban bizonyára őt magát. Mert hiszen nagyon érdemtelen lett volna arra a megtisztelő bizalomra, hogy fejökké válasszák, ha elnézte, túrta volna az efféle rendtelenségeket, föltéve, hogy a vármegye mindazt tudatja vele. De kérdi: intéztek-e hozzá és kik ellen intéztek ilyen panaszokat? Ha pedig neki nem panaszkodtak, miért panaszkodtak a vármegyéknek? Túróczvármegye eljárásából nyilván kitűnik, hogy azért nem fordult hozzá, mivel őt magát is bűnösnek, vagy legalább részrehajlónak tartotta. De kérdi: az ő rendelkezésre szedtek-e tőlük a rendes közadónál többet, a melyet minden vármegye elfogadott és kiszabott? Az ilyen merénylet veszedelmes és ellenkezik szövetségünkkel. Túrócz kimutatta, mennyire kételkedik az ő személyében, mikor a helyett, hogy eléje, mint a szövetség fejedelme elé terjesztette volna sérelmeit, a közegyetértéssel tökéletesen ellenkező utakat keresett. Gyógyíttatni akart olyan sérelmeket, miket előadni sem tud. Hiszen azok, miket említett, nem is sérelmek, mert közösek mindnyájunkkal, a kik köteleztük magunkat, hogy mindaddig folytatjuk a háborút, a míg szabadságunkat törvényeink értelmében helyre nem állítjuk. Mindezeknél fogva igazságot és elégtételt kíván a szövetségzett Rendektől azért a méltatlan és becsület-sértő eljárásért, a melyet Túróczvármegye vagy tisztjei ellene, fejedelmök ellen elkövettek.

Hosszú, kinos csend után újból beszélni kezdett. Keservesen esik látnia, — szólt — hogy vonakodnak teljesíteni kérését (a törvényes vizsgálat megindítását), holott az igazság kiszolgáltatását a szövetség utolsó tagjától sem lehet megtagadni.

Mivel azonban a csend tovább tartott, a fejedelemnek azt kellett hinnie, hogy a gyűlés helyesli a túrócziak eljárását. Elkeseredett és oly

¹ Bártfai napló, id. h. 144—5. l.

haragra lobbant, hogy nem bírta szívébe visszafojtani indulatát, visszatartani könnyeit.¹

„Édes nemzetem! — kiáltott.² — Hát ezt érdemeltem hazám ügye mellett való sok szíves fáradságom után?! Ezt érdemeltem tőled bujdosásaim után?! Életemet, szerencsémeket, mindenemet érted szenteltem föl. Feleségemet, gyermekeimet, szerencsémeket megvetettem. Sőt, a mi több, hozzád való szerelmőkért s virágzó előbbi szabadságodnak helyrehozásáért édes eleim is koczkára vetvén mindenöket, véröket, hitöket feláldozták. S rólam most azt hiszik, hogy hazám kárával kincseket gyűjtök. Nem tehetek mást, mint hogy kezökbe adjam azt a méltóságot, a melylyel a Rende a szécsényi országgyűlésen felruháztak. Visszavonulok erdélyi fejedelemségembe. Készebb vagyok megvonni magamat az ország egyik szögletében, mint hogy a várt köszönetet helyett zsarnoknak mondjanak. Nem tűröm, nem szenvedem el! Magammal viszem koporsómba! Mert te tudod, Istenem, hogy igazszívű vagyok és privátumot nem kívánok... Édes hazám, ne szenvedd rajtam ezt a gyalázatot!”

Beszédének most már nagyobb hatása lett, mint maga is óhajtotta; tábornokai szeme láttára vágták le Rakovszkyt, Okolicsányit pedig halálra sebeztek. Másnap, június 7-én, a fejedelem nyílt ülésben tiltakozott az ellen, hogy a történeteket neki tulajdonítsák, mert el sem képzelte, hogy ez legyen a vége. De ha már Okolicsányi vallatására s a túróczi nemesek tartóztatására nézve is határozta, kérdeznie kell, hogyan kívánnak tovább eljárni? — A Rende a Túróczvármegye ellen hozott szigorú határozatokkal felelték.³

Június 8-án a fejedelem a *rézpénz és a templomok visszaadása* ügyében szólalt fel.⁴ 10-én kijelentette, hogy a *városok adójának* kivételénél az ő jelenléte nem szükséges.⁵

Június 13-án ő maga indítványozta a Habsburg-háztól való elszakadást.⁶ Hosszú beszédben fejtegette, hogyan áll a haza ügye jelenleg. Az ausztriai ház, mely hazafiakkal kezdte tárgyalni a békét, e hazafiak hálójába akarta keríteni Magyarország szabadságát és a színtelt tárgyalással csak kijátszotta a szövöttek Rendeit. Ennélfogva igen szükségesnek találta, hogy a szövöttek Rende az ausztriai ház és József királyságának ellene mondjanak és megszűntnek nyilvánítsanak minden jogot, melyet az ausztriai ház követel a nemzet fölött. Az indítványt Bercsényi tüzes beszéde után lelkesedéssel fogadták el.⁷ — 18-án is a fejedelem vetette föl azt, vajjon nem volna-e jó, hogy — mikor neki Erdélyországba kell mennie — olyan helytartója legyen, a ki az ő távollétében is folytathatná a politikai, igazságügyi, katonai és gazdasági dolgokat? — A Rende erre Bercsényit választották helytartónak.⁸

¹ Rákóczi Emlékiratai, 219—221. l.

² U. o. 221—2. l. Bártfai napló, id. h. 145. A Nemzeti Múzeumban levő ónodi diarium (Rákóczi Emlékiratai 222. Századok, 1895. 718. l.) A beszéd szövegét e három változat egyeztetésével adom.

³ Bártfai napló, id. h. 147. l.

⁴ U. o. 149—150. l.

⁵ U. o. 155. l.

⁶ U. o. 159. l. Rákóczi (Emlékiratai 223. l.) már nem emlékezett, ő indítványozta-e vagy Bercsényi. V. ö. Századok, 1895. 740—1.

⁷ Rákóczi Emlékiratai, 224. l.

⁸ Bártfai napló, id. h. 165. l.

A fejedelem június 22-én búcsúzott el az országgyűléstől. Elmondta, hogy örömmel lépett az ország sátrába, de még nagyobb örömmel megy ki belőle, mert látja, hogy Isten ő szent felsége a nemes szövetséget Rendeik szívét egységben megtartván, ezt az országgyűlést szerencsésen végződni engedte. Rákóczi e nevezetes országgyűlésen, kisebb felszólalásait nem tekintve, 12 nagyobb szónoklatot tartott. Azután még két részleges magyar országgyűlésen vett részt: az egriben és a sárospatakiban.

Az *egri konventet* (a senatus és a vármegyei követek jelenlétében) 1708 május 21-én nyitotta meg. Beszédében¹ kifejtette: hadakozása elejétől fogva szives indulattal és teljes tehetsége milyen megfeszítésével volt rajta, hogy a közteherviselésben egyiket a másik rovására meg ne terheljék. Mindazonáltal szívére vevén a szegénység sok panaszát, összehívatta a nemes vármegyék követeit, hogy azok a reájok eső összegnek megfelelő kivetéséről beszámoljanak és esetleg a kiigazításról gondoskodhassanak. 23-án a rézpénz árfolyamának helyreállítására,² június 2-án pedig az *adónak* dikák szerint arányosan való kivétele érdekében szólalt fel.³ 8-án a konvent tárgyalásait minden külön beszéd nélkül rekesztette be.

A *sárospataki országgyűlést* 1708 november 28-án szép beszéddel nyitotta meg.⁴ Hálát adott az Istennek, hogy hazafiságukról és a szövetséghez való kötelességükről megemlékezvén, a közhaza javának folytatását ezen országgyűlés alkalmatosságával szívökhöz eresztették és mindenben támogatni készek az ő közjóra irányuló kormányát. December 4-én buzdító beszédet tartott a rendekhez.⁵ Büneinkért Isten igazságos ítéllettel ránk bocsátotta súlyos ostorát. Az ellenség ugyanis észrevelte, hogy szívünk a közhaza javának munkálásában megcsökkent; most tehát olyan fegyverszünetet javasol, melynek következtében szokott fondorlataival bennünket bekerítvén, magát pedig megerősítvén, arra kényszerítsen, hogy bármely ajánlatát elfogadjuk. Így azután idővel nyakunkba vetné a jármot s magunkat maradékainkkal együtt örökös rabságra kárhoztatna. Azért hogy mindezeket megelőzhessük és az ellenséget magyarhoz illendő elszántsággal jó fegyverszünetre és rendes tárgyalásnak megindítására húzhatunk: Istenünkben és igaz ügyünkben bizván, keljünk föl mindnyájan és ezen országgyűlésből induljunk ellene!

A gyönyörű beszéd hatása alatt a rendek életöket és véröket ajánlották édes hazájok szabadságáért. Másnap az ellenállás prózai föltételével, a *hadí pénzsegítség* részleteivel foglalkoztak. A fejedelem azt ajánlotta, hogy a hadakat a leszállított dikák szerint fizessék. Minden vármegye szolgáltassa be a ráeső összeget, akár dika, akár porta, akár más mód szerint veti ki; idővel azonban országosul olyan eljárást szabjanak, a mely legigazságosabb az adó kivétele és beszéde tekintetében.⁶ 7-én viszont azt kívánta, hogy azokra a vármegyékre, melyeket

¹ Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 126. l.

² U. o. 127. l.

³ U. o. 132. l.

⁴ Beniczky naplója, id. h. 170. Tsétsi János krónikája. Monom. Hung. Hist. Script. XXVII. 376. l. Tsétsi insignis orationak nevezi Rákóczi beszédét.

⁵ Beniczky-nél, 172--3. l. Tsétsi nem említi.

⁶ Beniczky-nél, 173. l.

az ellenség nem háborgatott, türhető összeget vessenek ki és pedig az illető vármegyék megegyezésével; mert nem akarja, hogy a vármegyéket az eddigi módon megterheljék és a szegénységnek panaszra adjanak alkalmat¹ — 12-én a *hadak ujonczozásáról* szólva, hosszasan beszélt a nemzet önmaga iránt való bizalmatlanságának okairól, mire 12000 hajdút ajánlottak meg.² 15-én a fejedelem *országos bőjt* elrendelését indítványozta, melyet a Rendekek azonnal elfogadtak. December 17-én a *dézsmá* ügyében beszélt, hogy a Rendekek ebben is a szegény nép terheinek könnyítésére buzdítsa. Azután, a hozott törvényczikkek felolvasása és szentesítése után, emlékeztette a Rendekek, miért hívta össze ezt az országgyűlést. Biztosította őket, hogy a mint idáig is mindenkor szívesen fáradozott a haza dolgaiban, hazája szeretetétől ezentúl sem távolítja el sem félelem, sem erő, sem szegénység. Szívből kívánta, hogy az Úristen a haza boldogulására mindnyájunkat megsegítsen!³

1709 október 22-én Huszton az *erdélyi Rendekek országos gyűlését* hosszú beszéddel nyitotta meg.⁴ A tanácsuraknak és a Rendekeknek szemökre vetette, az előbbeni időkhöz képesten mennyire megcsökkent a haza szabadsága keresésében való buzgóságuk. Nemhogy táborba szállni akarnának, de restségnek adván magukat, mindenkor szállásba kíváncznak. Ezt az ország szorult állapotában híveitől nem tagadja meg; mivel azonban egymaga, köz-segítség nélkül, semmit sem tehet, egyenlő szívvel az országba való bemenetelének módozatairól ne csak gondolkozzanak, hanem — vele együtt — iparkodjanak is. Hogy pedig azalatt is megélhessenek és kinek-kinek kívánsága meghallgatásra találjon: elvárja a tanácsuraknak az iránt való nyilatkozatát és folyamodásuk beadását.

Országgyűlési szónoklatairól egyéb följegyzéseket ez idő szerint alig ösmerünk. Nem ösmerjük a hadi, közigazdasági és az udvari gazdasági tanácsokban tartott felszólalásait sem.

V.

A senatusban mondott beszédei.

A fejedelem a senatus ülésein nemcsak elnökölt, de gyakran fel is szólalt. „Mivel — írta 1708 szeptember 12-én⁵ — a senatusban széltibe mindenki megmondhatja véleményét, eleget beszélünk“. Nézeteit, akarát ottan mégis inkább eszmecsere, mint szónoklat alakjában nyilvánította. Beszédei rendszeren csak a tanácsülések sorozatának kezdetekor és bevégeztésekor tartott; pl. 1706 januárius 25—februárius 15, Miskolczon, 1706 május 12—19, Érsekújvárt, 1706 november 27—1707 februárius 27-ig Rozsnyón, 1707 május 25—július 4-ig a Körömi-felsíkon, augusztus 11—19-ig Homonnán, december 10—29-éig Kassán, 1708 május 18—június 12-éig Egerben, szeptember 6—15-ig ugyanott, 1709 június 18—július 6-ig Sárospatakon, augusztus 7—9-éig ugyanott, 1711

¹ U. o. 173—4. l.

² U. o. 175. l.

³ U. o. 176—7. l.

⁴ U. o. 220. l. Szaniszló Zsigmond szerint „urunk igen frissen és tudósan perorált“.

⁵ *Archivum Rákócianum*, II. 321.

februáriusában Salánkon.¹ Megtörtént, pl. Kassán 1707 december 22-én, hogy a tanácsban ült reggeli 9-től délutáni 5-ig. Természetes tehát, hogy volt nézete minden előforduló dologról; beszédet azonban csak ritkán tartott; pl. mégis 1707 deczember 17-én Kassán, mikor az adó ügye tárgyalásakor melegen szólalt fel a szegénység érdekében.² Senatusi beszédei közül nagyon emlékezetes az, a mit Miskolczon 1706 februárius 7-én a rézpenz ügyében mondott.³ A senatorok egy része akkor a pénzverő-házak bezáratását és az adó kivetését javasolta. Ezzel szemben a fejedelem figyelmeztette őket, hogy a háború kitörésének fő okai épen az adók és a velök járó sarczolások, végrehajtások, bosszantások voltak. A szabadságharcz kitörése óta a nép mondhatni ingyen és önként él mezzi a sereget, mivel a marhatartás és a gabonatermelés jóformán semmijébe sem kerül. Marhája, gabonája eladásából csak nagyon kevés kézpénzhez jut; ezt tehát valóban nem szabad elragadni tőle. A többségtől az adót különben is hiában kérnék pénzben; néhány gazdán kívül csak azok fizethetnének, kiket a táborban zsoldért szolgáló, vagy zsákmányhoz jutó fiaik, rokonaik segítenének; ezek pedig méltán felzúdúlhatnának otthon levő családjaik zaklatása miatt. Ha az érték csökkenését a rézpenz bősége okozná, ezt a bőséget ne a nép, hanem a katonatisztek, nemesek s főkép a nagyurak közt keressék. Mivel pedig ezek nem adóznak, a pénzt ezen az úton bajosan lehetne forgalomba hozni. Nem is fogják mindaddig becsülni és keresni, míg az arany és ezüst módjára nem élhetnek vele. Nem gyűjtenek, nem tartanak olyan pénzt, melyet adósságaik kiváltására, ingatlanok vásárlására, kamatozásra nem használhatnak. Tudja, hogy nagy baj volna, ha a rézpenzt mindezekre alkalmasnak nyilvánítanák; mert anyaga nem ritka és amellett utánozható. Tehát igen nehéz lenne szaporításában a hamis pénzverőket, becsempészésében a külföldi kereskedőket meggátolni; legfeljebb úgy, hogy az idáig használt pénzt valami bajosan hamisítható jegygyel, lebélyegzéssel látnák el. Végre pedig, ha a rézpenznek ez idő szerint kevés is a becsülete, még legalább három esztendeig forgathatják. Ha a háború tovább tart, még mindig módjukban lesz adót kivetni. Legalább addig sem zaklatják adóbehajtással a népet, mely később magát a végsőre elszánni, mint fizetni.

A senatus a fejedelem beszédének hatása alatt kimondta, hogy a régi pénz értékét leszállítja; ezután a libertásokra a Boldogságos Szűz nehezen hamisítható kis képét nyomatja. Oly esetekben pedig, melyekben a szerződés a pénz nemét ki nem kötötte, megengedi, hogy a rézpenzzel adósságot fizessenek, zálogba vetett földeket kiváltsanak és azt mindennemű adásnál, vevésnél használják.

A fejedelem senatusi beszédei között legemlékezetesebb a *salánki* (1711 februárius 12-én). Számot adott benne vezérlő fejedelemmé választása óta elkövetett tetteiről, az ismételve megkísérlett, mindig megíusult békealkudozásokról s a mostani szomorú hadi állapotokról, az orosz szövetség eshetőségéről, a fegyverszünet alatt saját magatartásáról

¹ Sőt még az országból kimenetele után is hirdetett tanácsülést 1711 május 17. és 22. Zalusán. *Archivum Rákóczianum*, III. 665. l.

² *Beniczky* naplója. Rákóczi-tár, I. 125. l.

³ *Rákóczi Emlékiratai*, 174—6. l.

és azokról a körülményekről, mik még nem csekély reményt nyújtanak ügyünk és a háború fölélesztésére.¹ A miskolczi és a kassai tanácsülések — a vármegyei urak csatlakozása következtében — oly népesek voltak, hogy sokan, pl. a külföldi követek, országgyűléseknek tartották. Ha tehát Rákóczi Salánkon nagyon kevés senator előtt is valóságos szónoklatot mondott, alig képzelhetni, hogy népes üléseken szónoklata erejét meg ne mutatta volna.

Az erdélyi tanácsot az erdélyi országgyűlés voltaképen csak 1707 április 21-én állította fel. Vele a fejedelem mindig magyarországi területen tárgyalt. Így 1707 november 27—29 Kisvárdán, 1708 februárius 2—12 Nagykárolyban, július 17-én Taszáron, október 22—november 12-éig Szatmárt, 1709 szeptember 15—19 Munkácson, 1711 februárius 12-én Salánkon. Csak itten mondott beszédének tartalmát ösmerjük.² Figyelmeztette őket, hogy élénk és soha nem múló emlékezetében tartja a marosvásárhelyi beiktatásakor eléje szabott föltételeket, melyek közt lényegesnek tartja, hogy a Rendek beleegyezése nélkül sohasem mond le a fejedelemségről s arról senkivel sem tárgyal. Jól emlékezik elhatározása őszinteségére, mikor a nyílt mezőn a Rendek jelenlétében Isten és az egész menyország színe előtt megesküdü a felfeszített Krisztus képmása előtt. Nem is meri tehát kérdezni, mi a kötelessége mint fejedelemnek; csak azt kérdezi: miként fordítsa el azt a végső romlást, melylyel Erdélyt az ellenséges hadak fenyegetik és mit tegyen a háború folytatása érdekében? A szövetség Magyar- és Erdélyország Rendeit egyaránt kötelezi. Romlásuk és a végső veszedelemmel való küzdelmök közös; hiszen mostan is bújdosókkal tárgyal. Neki gondoskodnia kell mindakét ország jólétéről. Előadta tehát, Károlyival együtt mit tett megmentésökre. Ezek után arról kell határozniok: az ellenséggel lehet-e és milyen föltételek alatt kell tárgyalni és békét kötni. Az ő személyét és megválasztását egyáltalán nem kell fontolóra venni; mert ha ők és a Rendek jónak látják letett esküje alól feloldani, ő viszont kész feloldani őket hűségeskűjök alól, hogy ezen a módon is közreműködjék a fejedelemség nyugalmanak és boldogságának helyreállításában. Hiszen semmit sem óhajt úgy, mint azt, hogy többi szabadságuk megtartásával megmenekedjenek a fejedelemsége megtartása esetén rájuk váró bajoktól. Kérésökre azonban esküvel fogadta meg, hogy sohasem mond le a fejedelemségről. Ennél a kérésnél olyan szomorú napokban, olyan reménytelenül válságos időkben nagyobb szónoki diadalt nem arathatott. Magyar földön ezzel a diadallal fejezte be szónoki dicsőségét pályáját.

Márki Sándor.

¹ Rákóczi Önéletrajza, 197—9. l.

² Rákóczi Önéletrajza, 199—200. l.

A Collegium Fratrum Arvalium szervezete.*)

A kollégium szervezetéről jó értesülésünk van. Sabinus Masurius tudósítása szerint¹ 12 tagja volt a testületnek s ezt a jegyzőkönyvek sem czáfolják meg. A kollégiumnak nem maradt olyan névsora ránk, mint a minőt az augures, salii, sodales Augustales-Claudiales stb. papi testületeiről² birunk. Valószínűleg nem is volt ilyen névsoruk, hanem megelégedtek azzal, hogy az új tag felvételét jegyzőkönyvbe vették, rájuk vagyunk tehát utalva. Kétféleképen nyújtanak nekünk utbaigazítást: azzal, hogy az egyes tagok felvétele bennük pontosan van vezetve, másodsor pedig, hogy minden egyes összejövetel alkalmával az illető jegyzőkönyv végén felsorolták a jelenvoltakat.

A jelenlevők száma nagyon változó; 6—9-nél több nem igen jelenik meg, a minék oka sok lehet. Nem hagyhatjuk említés nélkül e helyen a Kr. u. 69 évet, a mikor márczius 14-től június 5-ig egyedül L. Maecius Postumius van jelen³ s talán ebben a zavaros időben ő a kollégium egyetlen tagja. Azért a kollégium teendői nem szenvedtek: az összes szükséges áldozatokat bemutatta, mint promagister,⁴ sőt a májusi ünnepet is végig csinálta, ámbár az erről szóló feljegyzések nagyon rövidre fogva, csak az ünnep második (ekkor május 29) napját említik, amint az a korábbi szokásnak megfelel.

A tagok száma szempontjából fontos még az 57 esztendő, mikor egy alkalommal 12 tag van jelen⁵ Nero császáron kívül, holott egész biztosan tudjuk, hogy ő is tagja volt a kollégiumnak. Ez a tény azonban nem szól Sabinus Masurius tudósításának helyessége ellen, mint azt Hula alaposan kimutatta.⁶ Az ő fejtegetései alapján bizonyos, hogy a tagok száma 12 volt, melyet a császárkorban meg nem halladtak másként, mint úgy, hogy a császárokat s a császári ház más férfitagjait *supra numerum* választották be, a mi általános szokás más

*) A Collegium történetét lásd az *Erdélyi Múzeum* 1906. 241. l.

¹ Gellius, i. h. VII. 7. 8. V. ő. Plinius, hist. nat. XVIII. 6. Mommsen a *Grenzboten* 1870. I. 165. s köv. lapjain a 12 hónappal veti össze a 12 tagszámot. Másik — Acca Larentia 12 fia — magyarázatát fennebb láttuk.

² C. I. L. VI. p. 441. s köv. nr. 1976. s köv.

³ U. o. 2051. 176. II. 13. sorok.

⁴ Valószínűleg önnön-magát nevezte ki.

⁵ C. I. L. VI. 2039. I. s köv. sorok.

⁶ Arch.-epigr. Mitth. XVIII. 71. s köv. II.

papi testületeknél is. Ha erre nézve volt valami, a mi félre vezethetett, az Henzen keltezéseinek némely hibájából keletkezett.¹

Az elhalálozás folytán vagy egyébként megüresedett helyet *cooptatio* útján töltötték be, mint a római papi testületek legtöbbjénél.

Az eljárás ez volt: a hely megüresedését a magister vagy helyettese — legalább eleinte — bejelentette a testületnek² s felhívta, hogy mást válaszson helyébe. Ennek megtörténtét elnököleg kijelentette, illelőleg határozattá emelte s az újonnan választottat *ad sacra deae Diae vocavit*.³

Van a *cooptation*nak egy *látszólag* eltérő módja, a mely sok félreértésre ad okot. Ez a *per tabellas* (*ex litteris, ex tabella*) való *cooptatio*, melynek legáltalánosabb formájául felvehetjük a 118 évi februárius 26-án történt *cooptation*ról szóló feljegyzést.⁴

Az ilyen tudósításokból azt következtette Gemoll,⁵ hogy a magánosok *cooptatio*ja általában *ex litteris imperatoris* történt. Sőt a legújabb álláspontot képviselő Wissowa is azt hiszi,⁶ hogy Caligula óta a *cooptatio*ok egy része állandóan így történt, vagyis a császár által jelölt férfiút, a császár levelének felolvasása után *feltétlenül* meg kellett választaniok. Ilyen magyarázatot adnunk ennek a választási módnak talán még sem helyes, a mennyiben már a Kr. u. 14 évből van adatunk arra, hogy a távollevők — és pedig *nem csupán* a császár vagy a császári ház tagjai, hanem Paullus Fabius Maximus is — *per tabellas cooptarunt*.⁷ És ez rendes módja volt a távollevők részéről való szavazásnak. Ezt bizonyítja az is, hogy az erre vonatkozó feljegyzés a jelenlevők nevei *után* van, holott a császár is köztük van. Valószínű, hogy már ekkor is az Augustus jelöltjét választották meg, annál is inkább, mert a megválasztott Drusus Caesar volt. Senki sem tagadhatja, hogy a császár jelöltje mindig átment, mert ennek ellenkezőjét elképzelni sem lehet. De azért a császárnak még sem volt *formailag*

¹ Így a C. I. L. VI. 2081 darabja nem 122-re, hanem későbbre teendő, mert az abban szereplő A. Larcus Macedo cos. suff. a 122 évben még csak vir praetorius volt, tehát ez a felirat — későbbi. Ha azonban ez a darab későbbi, akkor a 2079. sz. sem származhatik a 119. évből, hanem későbbi, a tagok egyezése miatt.

² E bejelentés csak egyszer a Kr. u. 21 évben van feljegyezve s így szól: III. K. Jun. [in regia?] quod T. Qu[inctius Crispinus] Valeria[nus] magister fratrum Arvalium [ad fratres Arvales ret] tulit in [locum] demortui [alium?] a fratrib[us] Arvalibus ad sacra deae Diae vocari de[bere] . . . Más alkalommal pusztán a *cooptatio* megtörténte van feljegyezve az elnöki bejelentés elhallgatásával.

³ A jegyzőkönyvekben így van felvéve:

a) ille magister illum in locum illius fratrem Arvalem cooptavit et ad sacra vocavit;

b) astantibus fratribus Arvalibus cooptatus est in locum illius — ille.

c) collegium fratrum Arvalium convenerunt ibique cooptarunt fratrem Arvalem illum in locum illius.

Ezek a főtípusok; az ezektől esetleg mutatózó eltérések nem változtatnak a formula alapján.

⁴ C. I. L. VI. 2078. 25. s. köv.

⁵ A. Gemoll, De cooptatione sacerdotum Romanorum, Berolini, 1870. 17 s. köv.

⁶ Pauly-féle Realencyclopaedie, 2. kiad., II. köt. 1469. lap.

⁷ C. I. L. VI. 2023. 15. s. köv.: *per tabellas cooptarunt imp. Caesar Augustus, Ti. Caesar Augusti filius, Germanicus Caesar Ti. filius, Paullus Fabius Maximus* és u. o. 24. s.: *per tabellas cooptavit Ti. Caesar divi Aug. filius Augustus*.

meskedtek a senatus ilyen határozatának s a császárt trónralépte után azonnal tagúl választották *supra numerum*, ha esetleg még nem volt tag, holott szigorúan véve a senatus határozata csak a *pontifices, augures*, XV. v. s. f., VII. v. *epulonum* és a sodales Augustales kollégiumait útasította, illetőleg kötelezte közvetlenül.¹

Az itt felsorolt módozatok egyikének alkalmazásával felvett új tag *ad sacra vocatur*, amit helyesen felavatásnak értelmezhetünk, anélkül, hogy annak módjára nézve bővebben nyilatkoznunk módunkban volna.²

Ezzel az új tag már a kollégiumnak végérvényesen tagja s a jegyzőkönyvet, mint jelenlevő, ő is aláírja.

A 43 év jegyzőkönyvében³ olyan nyomok maradtak, melyekből arra lehet következtetnünk, hogy a cooptatiót lakoma követte volna. Minthogy azonban e részből alig pár betű maradt fenn s más feljegyzésekben ilyen lakomáról nincs említés, azt kell hinnünk, hogy ha akkor történt is ilyen lakomázás, az nem volt rendes következménye a cooptationak. Nem lehetetlen azoóban, hogy más oka is lehetett épen azon alkalommal is, mely ok a sor hiányzó részében fel is lehetett jegyezve. Döntő bizonyítékunk azonban egyik lehetőség mellett sincs.

Hátra van még arról szólanunk, hogy ki lehetett a kollégium tagja? Marini, s őt követve Marquardt⁴ azt állították, hogy csak patricius volt taggá választható. Mommsen ellenben nem lát semmi alapot ilyen feltevésre. Ellenben legalább hallgatólagos érveket tud felhozni a mellett, hogy plebejusok is lehettek tagok. De maguk a feliratok is azt bizonyítják, hogy plebejus is volt frater Arvalis;⁵ így pl. L. Salvius Otho, aki a 39 évben flamen collegii fratrum Arvalium,⁶ akkor még plebejus, mert csak 48-ban Claudius jóvoltából lett allectus inter patricios.⁷ Az azonban kétségtelen, hogy csak senatori rendűek lehettek tagok, mivel a császárok olyan testületbe, a melynek lovagrendű tagjai is voltak, nem léptek be.⁸

Hula⁹ azt hiszi, hogy az egyes ünnepélyeken való részvétel nem volt kötelező csak azokra a tagokra, kik sportulát élveztek s innen a nagy ingadozás a jelenvoltak számában. Valószínűleg igaza van abban, hogy nem volt kötelező a megjelenés, mert nem is lehetett az, tekintettel, hogy a tagok élethossziglan választottak, de nem csupán ez volt a foglalkozásuk, hanem igen gyakran — szintén állami ügyekben — a birodalom igen távoli részében kellett tartózkodniok, a mikor lehetetlenség volt megjelenniök a kollégiumban. A megjelenésnek a sportula élvezetéhez olyan módon kapcsolása, mint ő teszi, téves, mert

¹ Dessau, i. h. 208. l.

² Marini, Marquardt és Henzen is felavatást értenek e kifejezésen, míg Gemoll egyszerűen a collegiumba való meghívásnak tartja, helyesebben ottani bemutatásnak; csakhogy ott a felavatás előtt nem jelenhetett volna meg s így az első értelmezés a helyes.

³ C. I. L. VI. 2031. 3.

⁴ Marini, Atti p. XVII. Marquardt, Staatsverw. IV. 147. l.

⁵ Mommsen, Röm. Forsch. I. 79.

⁶ Willmanns, 1151. 1159. 1187. 1808; Orelli, 3382.

⁷ Henzen, Acta, p. XLIX.

⁸ Suet. Otho 1., Cf. Tacitus. Ann. 11. 25.

⁹ V. ö. még Dessau, i. h. 218. lap.

nem azok kellett, hogy megjelenjenek, a kik sportulát kaptak, hanem azok kaptak sportulát, a kik megjelentek. Ezt bizonyítja a sportula alaptermészete mellett az is, hogy a jegyzőkönyvek sohasem egyenként említik meg azokat, a kik sportulát kaptak, hanem olyan módon, hogy az *mindig az összes* megjelentekre értendő. Azt pedig nehéz feltételeznünk, hogy ilyen alkalmakkor még tévedésből sem került volna egyetlen egyszer sem olyan tag az ünnepélyre, a kinek — Hula feltevése szerint — nem volt meg a sportula élvezeti joga. Annál nehezebb ezt feltennünk, mert hiszen kétségtelenül joga volt megjelenni minden tagnak, ha nem is kötelessége. Ha pedig olyan tag is lett volna a jelenlevők között, a ki sportulát nem kapott, már számadás szempontjából is ki kellett volna tüntetni. Mindenesetre megállapodhatunk abban, hogy a megjelenés nem volt, mert nem is lehetett, feltétlenül kötelező s mindenkinek lelkiismeretére bízta, hogy megjelenik-e a mikor teheti, avagy nem. A megjelentek számában való nagy ingadozás pedig kielégítően megmagyarázható azzal, hogy a kollégium tagjai olyan előkelő emberek voltak, kiket — a természeti akadályokon: betegség stb. kívül — az uralkodó vagy a senatus részéről nyert különféle megbizások is távol tarthattak, illetőleg akadályozhattak a megjelenésben. Azonkívül azt sem tudjuk, hogy *sede vacante* mennyi ideig lehetett a betöltéssel várni s így gyakran üresedés miatt sem volt teljes a kollégium. És még egyet: a császárkorban nagyon hamar megszokták a rómaiak a szolgálai hizelgést, mely sokszor épen ezekben az ünnepségekben nyilvánult a legémelyítőbben. Vajjon nem lehet-e és nem szabad-e feltennünk, hogy pl. egy Tacitus ha véletlenül tagja a kollégiumnak s másképp nem tudván megkímélni magát az undorodástól, úgy segíteti magán, hogy egyszerűen nem jelent meg s ha kellett, keresett valami ürügyet távolmaradásának igazolására.

A jelenlevők felsorolásának volt-e valamelyes törvénye vagy nem? S ha volt: milyen? Fontos volna, ha ezekre a kérdésekre igenlő feleletet tudnánk adni, mert azzal az egyes töredékek keltezésében is igen nagy segítséget nyernénk. A Kr. u. 14 évi jegyzőkönyvekben úgy látszik teljes törvényszerűség uralkodott a felsorolásban, a mely abban állott, hogy legelőbb — ha megjelentek — a császár és házának tagjai állanak, míg a többi tag közül a *consulares* megelőzik a *praetoriit*, s az egyes fokozatokban a hivatalviselés rendje szerint, vagyis öregség szerint következnek.¹ A Kr. u. 38 évi jegyzőkönyvekben nagyjában szintén megtartják ezt a szabályt, de az egyes csoportok keretében mégis van némi eltérés. Az 57 év után pedig már nem alkalmazkodnak ahhoz sem, hogy a *consulares* okvetlenül megelőzzék a *praetoriit*. De nem volt meg ez az alkalmazkodás a Kr. e. időkben sem: pl. a 20/21 évi jegyzőkönyvtöredéken² a legnagyobb önkény uralkodik ebben a tekintetben. A 118 és 120 évi jegyzőkönyvekben szemmel látható az a törekvés, hogy a jelenlevők felsorolásában valamelyes rend létesítség és pedig valószínűleg azt vették alapul, hogy ki mióta tagja a kollégiumnak, mert az újonnan felvett tagok a legutolsó helyen vannak. De annyi

¹ Arch.-epigr. Mitth. XVII. 73. l. Mommsen, Eph. Epigr. VIII. 307. lap.

² Eph. Epigr. VIII. p. 316. nr. 1., C. I. L., VI., 32338. V. ö. Arch.-epigr. Mitth. XV. (1892.) p. 23—28.

már a Hadrianus előtti korból is bizonyos, hogy a magister, illetőleg a promagister neve áll legelől, kinek nevét azonban csak a 60 év óta szokás a jelenlevők között felsorolni, mivel a keltezésnél említve lévén, fölöslegesnek tartották megismételni. A császári ház tagjai persze mindig legelől vannak.

A fratres Arvales *jelvényéről* irodalmi úton Plinius és Gellius értesítenek amaz szerint, ez a jelvény: *spicea corona, quae vitta alba colligeretur*; a másik szerint: *spicea corona et albae infulae*. E tudósításokat a berekben talált császárszobrok megerősítik. A meny nyíben fejüket kalászkoszorú ékesíti, valamint bizonyítják a jegyzőkönyvek, mikor az ünnep második napjának cselekményeit leírják.¹

Az ott említett toga praetexta nem tekinthető külön jelvénynek, mert a tagok valamennyien senatori rendűek lévén, azonkívül is megillette őket.

A kollégiumnak két, évenként választott tisztviselője volt: a *magister* és a *flamen*. Amaz a testület vezetője, ki annak minden hivatalos ténykedésekor elnököl;² társait a májusi ünnep 1. és 3. napján, s a 2. nap délutánján házánál látja, hacsak azok valamely okból más hol nem gyülekeznek össze, a mire nagy ritkán van példa.³ Az ilyen lakomák helyét a jegyzőkönyvek *apud magistrum* szavakkal szokták jelölni, de ebből még sem lehet arra következtetnünk, hogy a költségeket a magister állotta, a mi kissé igen nagy úri mulatság lett volna, hanem csak azt jelenti, hogy a szükségességekről a tagok sportulája fejében a magister gondoskodott.

A magister nevével jelölték az évet, amennyiben látjuk, hogy a 36 és 30 évek egyikéből származó naptár homlokán a magister neve állott; de a jegyzőkönyvekben is mindig említetik, és pedig úgy, hogy a consulok neve után a magister is szerepel.⁴ Választása mindig a májusi ünnep második napján történt és oly módon, hogy *ex Saturnalibus primis ad Saturnalia secunda* lássa el hivatalát. Tehát a fratres Arvales hivatalos éve egyik Saturnaliától (decz. 17.) a másikig tartott s ez teljesen meg is felel az ő tisztüknek, mely abban állott

¹ Pl. C. I. L. VI. 2065. II. 24; 2067., 52.; 2075., II., 12.: *sumptisque praetextis et coronis spiceis vittat.* . . . ; ettől lényegileg nem tér el a többi sem.

² Több római papi testület elnöke *magister*, így a XV. viri sac. fac. collegiumának elébb 2, majd 5 magistere van, nemkülönben a sodales Augustalesnek 3. A pontifices elnökének neve *pont. maximus*, de az ő helyettese is *promagister*. V. ö. C. I. L. I. p. 412. és Plinius hist. nat. 28., 12.; Orelli-Henzen 1849., 2263., 6046., 1181., 2244., 3134., 3969., 4376. és a III. köt. X. sz. Index-ét.

³ Így pl. 122-ben C. Vitorius Getánál (C. I. L., VI., 2081., 9. láttuk, hogy későbbi évre teendő ez a darab); 155-ben valami Primus nevű tagnál, akinek teljes nevét azonban nem tudjuk (C. I. L., VI., 2086., 24.); 213-ban Aelius Coeranus házában (C. I. L. VI. 550. lap, 213 évi jegyzőkönyv 12. sora); — valószínűleg azért, mert a magister háza kevésbé volt alkalmas. Ez lehet az oka annak is, hogy Antonius Pius idejében egyszer „*in Palatio in Divorum*“ gyűltek össze az ünnep harmadik napján: C. I. L. VI. 2087., 4.

⁴ Pl. C. I. L. VI. 2086., 1—4.

C. Julio Severo; M. Junio Rufino cos. II. non. Jan. magisterio Avilli Quadrati per promag. M. Fulvium Apronianum etc. Kr. u. 155.

legfőképp és eredetileg, hogy a vetésekért imádkozzanak. Már pedig az, hogy Saturnus és így a Saturnalia is szoros kapcsolatban állanak a mezőgazdasággal, régóta bebizonyított tény.¹

Ha a *magister* évközben meghalt, helyébe *suffectus* következett, vagyis más választottak ugyan, de azért ez az újonnan választott is, az eredetileg megválasztott neve alatt szerepelt s az évet amannak nevére jelölték. Így a Kr. u. 78 évben C. Salonius Matidius Patruinus volt az eredetileg megválasztott magister, ki azonban már az év elején meghal s helyébe márczius 1-én új tagot és új magistert is választanak. Ez utóbbi P. Sallustius Blaesus. De azért az év úgy van jelölve: *mag[isterio] C. Saloni Matidi Patruini in cuius locum successit . . . P. Sallustius Blaesus.*² Ugy látszik azonban, éppen az itt idézett jegyzőkönyvből, hogy míg a rendes magistert mindig a berekben választották, addig a *suffectus* más gyűléshelyen is választható volt, a jelen esetben éppen Concordia templomában.

Az egyes tagok több ízben is választhatók voltak magisterré, amint arra vannak példáink is. A császárok közül is többen töltötték be ezt a tisztséget.³

A magistert időleges akadályoztatása esetén a kollégium valamelyik tagja helyettesíti, kit időről-időre ő maga kért fel a helyettesítésre s kit általában *promagisternek* neveznek, de nem *promagister collegii*, hanem a *magisteré*. Működését jelölték még *curam agens* vagy *vice fungens magistris* formulával is.⁴ Abból, hogy esetről-esetre a *magister* bizta meg a helyettesítéssel, az is következik, hogy egy évben több is szerepelhetett a *magister* helyetteseként, ámbar tényleg a leggyakoribb eset az, hogy a *magister* mindig ugyanazt a társát kérte fel a helyettesítésre.⁵

A kollégium másik, évenként választott, tisztviselője a *flamen*. Az volt kötelessége, hogy a *magisternek*, illetőleg *promagisternek*

¹ Lásd: Henzen, Acta, 34. lap.

² C. I. L. VI. 2056. 28. A szöveg többi része kissé zavaros, de a tények megértését nem zavarja.

³ Érdekességénél fogva érdemes megemlítenünk a zavaros 69. évet, mikor az év elején Galba volt a *magister*, kit később Otho követett. Márczius 14-én még Otho a *magister*, de a jegyzőkönyvben már Vitellius neve szerepel; ellenben április 30-án senkit sem irtak *magisternek*, holott Otho már megöletett, de csak május 1-én szerepel Vitellius *magisterként*. A későbbi *damnatio memoriae* miatt azonban neve itt is kitörülte, mint általában az egész jegyzőkönyvben s csak a betűk felső része maradt meg. A *damnatio memoriae*t a kitörő tévesen a volt császár testvérének, L. Vitelliusnak nevére is kiterjesztette és azt is kikaparta.

⁴ C. I. L. VI. 2065. I. 2. s. köv., II. 16. s. köv. Azonkívül máshol is.

⁵ Két *promagister* szerepelt: 155 évben és pedig M. Fulvius Apronianus és C. Julius Maximus (C. I. L. VI. 2086. 3. és 12.); amaz többször is szerepel, míg emez csak egyszer, januárius 7-én; kettő szerepel 119-ben is: C. Viterius Hosidius Geta és Ti. Julius Julianus Alexander (C. I. L. VI. 2079., 1. és 4.) Ne hagyjuk említés nélkül a 69. évet sem, amikor Galbát és Othot Salvius Otho Titianus helyettesíti, de mikor ez Vitellius ellen hadba száll, L. Maecius Postumus a *promagister*, ki Vitellius uralkodása elején is szerepel ebben a minőségben, de később más találunk *promagisternek*, kinek nevéből azonban csupán C maradt fenn s így valószínűleg Q. Tullius Sassiuss volt, aki ebben az évben a jelenlevők közt szerepel (C. I. L. VI. 2051., I. 22. és II. 16.). Henzen, Acta XCV., ezt Cajusnak szeretné tartani, de ilyen nevű tag abban az évben nincs; ellenben a megmaradt rész Q-ra is kiegészíthető.

leginkább a májusi nagy ünnep másod napján segédkezzék. Választása ugyanakkor és ugyanolyan időre történt, mint a magister választása. A két hivatal betöltése úgy látszik szorosabb viszonyban is volt egymással. Ezt lehet következtetnünk a 78 év jegyzőkönyvéből, mely a szóban forgó helyen sérült ugyan, de annyit mégis megállapíthatunk, hogy L. Veratius Quadratus márczius 11-én flamenné választott, holott az év elején (jan. 3.) még promagisterként szerepel C. Salonius Matidius Patruinus helyett, sőt úgy látszik márczius 1-én is, ő elnökölt, a mikor C. Salvius Liberalis Nonius Bassus magisterré választott. Ezt abból lehet következtetni, hogy a jelenlevők közt legelől említetik, míg az új magister a legutolsó helyen.¹ Már most az bizonyos, hogy rendes körülmények között a flamens a májusi ünnep második napján választották egy évre, tehát rendes választás márczius 11-re nem eshetett. Ellenben valószínű, hogy a magister halálával a flamennek is le kellett mondania (vagy választása lemondás nélkül is érvénytelenné vált?) s az így megüresedett helyre választotta meg a kollégium L. Veratius Quadratum — hogy ki helyett, nem tudjuk. Azonban nem valószínű Henzen feltevése, hogy — legalább egy időben — a magister nevezte volna ki a flamens. Ennek ellentmond a választásról szóló feljegyzés szövegezésé.² Henzen feltevését arra alapította, hogy a flamens választását a Domitianus korabeli feljegyzések említik, de azután egész Antonius Pius koráig nem.

Ebből azonban nem következik az, hogy a magister nevezte volna ki, mivel lehetett az elhallgatásnak más oka is, melyet azonban nem ismerünk. Negatívus bizonyíték, a hallgatás nem lehet elég erős indító ok a feltevésre, mikor az elébb idézett helyek pozitíve a választás mellett bizonyítanak. Az *item* szócskával való kapcsolás minden kétséget kizár. Egyetlen hely bizonyíthatna ellenünk, illetőleg Henzen mellett: a 78 évi jegyzőkönyvnek már idézett helye.

De ha helyes is Henzen kiegészítése, hogy: *flaminemque nominavit*, — akkor sem érthető az másként, mint úgy, hogy a magister a kollégium határozatát kihirdette.⁴

Hogy császárokat is választottak flamenné, bizonyítja az Antoninus Pius esete, kit a 156 évre választottak meg.⁵ A flamens akadályoztatása esetén a *proflamen* helyettesíti, kinek neve mellett a *vice flaminis fugens* kifejezés is áll.⁶

Volt még a kollégiumnak egy bizonyos számú rabszolgája, ezeket *publici* névvel nevezik. Ezek valószínűleg császári rendelettel a familia publicából *allecti sunt ad fratres Arvales*,⁷ mint az más nagy kollégiumoknál is szokásban van. Úgy látszik azonban, hogy — legalább ideiglenes helyettesítésre — a magisternek, illetőleg promagister-

¹ C. I. L. VI. 2056., 4, 24, 29, 32–33.

² C. I. L. VI. 2065., II. 30–32; így szól még a 89., 91., 155., 183., stb. évi feljegyzés is.

³ C. I. L. VI. 2067, II. 6.

⁴ C. I. L. VI. 2056, 32. A kiegészítés azonban így is lehetséges: *flam[inem](que) fec(erunt)* vagy *[crea(verunt)]*, mindkettőre nézve van példánk.

⁵ C. I. L. VI. 2086, 40.

⁶ C. I. L. VI. 2065, II. 27., 2079, 8; 2080, 39.

⁷ C. I. L. VI. 2065, II. 13–14.

nek is volt kirendelési joga. Legalább erre mutat a 155 év jegyzőkönyvének december 11-ről szóló feljegyzése,¹ miből az is kiviláglik, hogy a publici tovább is tagjai maradtak a familia publicanák s alkalomadtán más alkalmazásra is kirendelhetők voltak. A publici segítségére és szolgálatára állottak a fratresnek és pedig nemcsak valóságos, hanem adminisztratívus téren is, nemcsak áldozáskor segédkeztek, hanem volt köztük pl. *publicus commentariensis*, vagy a *commentariis*, sőt egyszer *tabularius rationis castrens* is, mely utóbbi talán nem a kollégiummal kapcsolatos szolgálat s így azt bizonyítaná, hogy egyes publici nem voltak állandóan a fratres Arvales szolgálatára rendelve, hanem csak időről időre.² Minthogy azonban a kérdéses hely nagyon megrongálódott, ez még nagyon kétséges.

Még a publicit megelőzőleg kellett volna szólanunk a *calatorok*-ról. Ha ezt nem tettük, annak oka, hogy a calatores nem annyira a kollégium, mint inkább maguknak az egyes papoknak állanak szolgálatára. Ezek a calatores ugyanis az egyes papok felszabadítottjai sorából kerülnek ki, kiket patronusuk hív meg a kollégiumban való szolgálattételre. A calator halála esetén, vagy ha egyéb okból kilépett a szolgálattól, gazdája mással helyettesítette. Minden frater első calatorjának bizonyos összeget kellett a kollégium pénztárába befizetnie, melyet azonban az utána ugyanazon frater által meghívottaknak nem kellett fizetniük.³ A májusi ünnep második napján, midőn a fratres *lucum deae Diae summoto ascenderunt* vagy *ad summotum escenderunt*⁴ azt a teendőt végezték, amit a magistratusoknál a lictorok szoktak; ez a kifejezés ugyanis a lictorok által szokásos helycsinálásra vonatkozik, mit a fratresnél, nem lévén lictorjaik, a calatores végeztek.⁵ Ők végezték a magister, vagy helyettese megbízásából és a publici segédkezésével a berekben szükségessé vált kisebb engesztelő áldozatokat is.⁶

Egy ízben említést tesznek a feljegyzések egy *aeditu*usról is, ki egy kisebb engesztelő áldozatnál szerepel.⁷ Ezt az áldozatot a calatores, publici és ő mutatták be s a felsorolás rendje is ez, miből joggal következtethető, hogy rabszolga volt. Tán helyes az a feltevés, hogy míg a publici a császári familia publicából rendeltetett ki, ez magának a kollégiumnak, vagyis dea Diának a rabszolgája.

A májusi ünnepről szóló jegyzőkönyvekben előfordulnak még: *pueri praetextati patrimi et matrimi senatorum filii numero IIII*.⁸ Először a 80 évre vonatkozó feljegyzésekben szerepelnek,⁹ de sem számuk, sem nevük nincs felemlítve, míg a 118, 120, 183 és 186 években számuk és nevük legalább annyira épen maradt ránk, hogy kiegészíthető, holott a 117 és 241 évből maradt nyomok erre nem nyújtanak módot.¹⁰ Az, hogy ingenuusoknak s patrimi et matriminek

¹ C. I. L. VI. 2086. 64—66.

² C. I. L. VI. 2103, a. 4.; 11.; 2104. b. 30.; 2104. b. 40—42.; 2105, 18.

³ C. I. L. VI. 2080., 45—48.

⁴ C. I. L. VI. 2065., II. 25.; 2075., II. 12—13.

⁵ Marquardt, Staatsverw. III. 436. I. 2. jzt.

⁶ V. ö. Henzen, Acta, 132. s. köv. I.

⁷ C. I. L. VI. 2068., II. 27.

⁸ C. I. L. VI. 2059. 9.

⁹ C. I. L. VI. 2104. 11—12.

¹⁰ C. I. L. VI. 2076. 15., 2078., I. 51., II. 16., 2080. 31. stb.

(vagyis törvényes jogú házasságból származóknak és olyanoknak, kiknek apjuk és anyjuk él) kellett lenniök a római vallásos jog természetes következménye. Hivatásuk nem az volt, mint a camillinek, hogy t. i. csak az áldozáskor segédkezzenek s nem is az, mint a lakománál felszolgáló puernek, hanem az, mi a puer familiaris. Az előkelő rómaiak fiai ugyanis nemcsak a tanácskozásba kísérték el atyjukat, hanem a lakomákra is.¹ Így volt a fratresnél is, kiknél — ha nem a saját fiaik, más előkelő fiugyermekek — szintén a család fiának szerepét töltötték be s a lakománál a 3—3 személyre szóló tricliniumok végénél katédra-
rákon ültek. Azonkívül minisztráltak a májusi ünnep második napján és sportulát is kaptak. Ennek összege nem ismeretes, de semmi esetre sem volt 100 denarius, mint a papoké, hanem kisebb (25 denarius?) összegű.²

A collegium fratrum Arvalium szervezetéről szólva, még szólunk kell a collegium rendeltetéséről, a fratres Arvales tisztéről. Eredeti rendeltetését általánosságban már Varro kifejezéséből *sacra publica faciunt propterea ut fruges ferant arva* megértjük, de a fennmaradt jegyzőkönyvek kimerítően értesítenek a részletekről is. Megtudjuk ezekből, hogy fő hivatásuk az idők folyamán sem változott. Nem szorult háttérbe, de némileg megcsontosodott, míg újabb hivatásuk: a császárkultusz igen jelentős fejlődést mutat. Mert kultuszuk a császárkorban két irányú: *a)* egyrészt dea Dianak, a kollégium védőistenének szóló áldozásból, *b)* másrészt a császárkultusz szolgálatából áll.

A két kultusz egymással semmiféle kapcsolatban nem áll, hanem egymástól teljesen különálló. Mindkettőben vannak olyan ünnepélyes cselekmények, melyek minden évben rendszeresen megismétlődnek s olyanok, melyek teljesen és tisztán alkalmoszerűek.

Azt, hogy dea Dia milyen helyet foglalt el a római mitológiában, pontosan megjelölni nem tudjuk, mivel neve egyesegyedül a fratres Arvales kollégiumának emlékeiből ismeretes.

Wissowa azt hiszi, hogy a dea³ Dia név nem tulajdonnév, hanem jelző, tehát olyan régi korból való, a mikor nem volt ritka eset, hogy az istenség nevét melléknévi jelzővel pótolták: *bona dea, dea tacita, deus patrius* stb., mely jelzős név gyakran végképen az eredeti tulajdonnév helyébe lépett.⁴ Ha már most ez a dea dia jelzés csakugyan a legrégebbi római ünnepi naptár egyik istenségére, az u. n. *di indigites* egyikére vonatkozik, az nem lehet más, mint egyike azon két istenségnek, kiket együttesen januáriusban a vetés befejeztével⁵ és áprilisben, a mikor a tenyészés érdekében nagyon is szükséges volt az isteni áldás, közösen tiszteltek Fordicidia és Cerialia ünnepén: t. i. az ó-italiai Tellus és Ceres egyike,⁶ mert a fratres Arvales ünnepének egyfelől indictiója, másfelől maga az ünnep ebbe a két időszakba esik.

¹ V. ö. Tacitus, Ann. XIII. 16.

² C. I. L. VI. 2104. b. 20.: X. van meg az összeget jelző számból.

³ I. h. 1472. l.

⁴ Macrobius, Sat. I. 16. 8. V. ö. Plinius, hist. nat. XVIII. 8.

⁵ Ovidius, Fasti, I. 671.

⁶ V. ö. Mommsen, C. I. L. I. 2. kiad. 315. lap, a hol az egyes mezeli ünnepekről szól.

A császár-kultuszra vonatkozó összes cselekménye a fratres Arvalesnek *alapjában* a pro salute imperatorum et domus eorum jegyében tett évi fogadalmakban és azok beváltásában nyilvánul, mely alaphoz azonban később nagyon sok alkalmi adalék csatlakozott. Ehhez még csak azt kell hozzáfűznünk, hogy a császárok jóvoltáért tett és évenként megismételt fogadalmak a 724=K. e. 30 évből származnak és a régebbi pro salute rei publicae fogadalmak helyét foglalták el és pedig olyan módon, hogy azokkal egyidőben is esnek, vagyis az év első napjaira.¹ A dea Dia kultusztól való teljes függetlenségére mi sem mutathat jobban, mint az, hogy a fogadalom alkalmával szokásos formula csak a 38 évből² tartalmazza a rendesen felhívni szokott capitoliumi istenségek mellett a dea Dia nevét is, ellenben azután többé egyetlen egyszer sem.

Ez ünnepek tulajdonképeni leírása előtt két kérdésen kell rövidesen túlesnünk. Az egyik az ünnepek feljegyzésének kezdetére, a másik a ránk maradt feliratos emlékek lelőhelyére, vagyis a kollégium szent berkének fekvésére vonatkozik.

Klügman kétségbe vonta,³ hogy a fratres Arvales végeztek volna olyan cselekményeket, melyeket nem vettek be a jegyzőkönyvekbe. Ezzel szemben tény az, mint Hula kimutatta,⁴ hogy a császári házzal kapcsolatos fogadalmak és azok beváltása *egészen biztosan* csak a Kr. u. 38 évnek már idézett jegyzőkönyvében vannak először felvéve. Hogy vajjon az előtt tartattak-e, nem dönthető el végérvényesen, mert a feljegyzések ránk maradt töredékeiben még a májusi ünnep sem állapítható meg.

A collegium fratrum Arvalium szent berkének (*lucus deae Diae*) fekvéséről legutóbb Hülsen értekezett s eredményeit általánosan helyesléssel fogadták.⁵ Ezek szerint a via Campana mellett az 5—6. mértföldjelző kövek közén, a mai via della Magliana mindkét oldalán feküdt. Csak déli határa állapítható meg pontosan, valószínűleg a Tiberis volt. Az ezen a helyen végzett ásatások azonban nem jártak azzal az eredménnyel, melyet vártak tőlük. Hogy dombra nyúlt fel, az egészen bizonyos a jegyzőkönyvekből, valamint az is, hogy a domb lábánál volt az istennő temploma, elől négy oszloppal egy sorban (*tetrastylum*). A májusi ünnep alkalmával ugyanis bizonyos végzendő műveletekhez *lucum adscenderunt* s viszont *descenderunt lucum* annak végeztével. Volt a berekben egy másik épület is, az u. n. *Caesareum*, a mely előtt a *divine*knak szoktak áldozni. Kerek épület ez, melynek romjai felett a múlt század végén egy vinczellér-ház emelkedett. Sokan, köztük Henzen is, azt vélték, hogy ennek márvánfalán állottak a kőbe véssett jegyzőkönyvek, míg Hülsen kimutatta ennek lehetetlenségét és így azokat eredetileg a dea Dia fennebb említett

¹ U. o. 305. lap.

² C. I. L. VI. 2028, 13. A 27 évi jegyzőkönyvről nem lehet határozottan állítani, mert ez a része hiányzik. De ha helyes Henzen kiegészítése (U. o. 2024. 29.), akkor ez is szemléltető példa arra, hogyan vesztett ennél a fogadalomnál dea Dia egy évtized alatt is jelentőségéből.

³ Philologus, XXVIII. (1869.) 481. lap.

⁴ Arch.-epigr. Mitth. XV. 23—24. ll.

⁵ Eph. Epigr. VIII. 341. s. köv. l.

templomán elhelyezetteknek kell tartanunk. Mommsen a két épületet azonosnak tartotta,¹ de ennek téves volta ma már általánosan el van ismervé. Kellett még a berekben *circus*nak is lennie, melynek helyéről azonban nem tudunk semmi bizonyosat mondani, mert erre nézve az ásatások teljesen eredménytelenek maradtak.

Voltak, kik azt hitték, hogy volt a berekben *fürdő* is, mivel a 218 és 241 jegyzőkönyvekben a *fratres a balneis*, illetőleg *loti in cathedris* consederunt. A berektől távolabb, a 6 mértföldjelző kövön túl kerültek is elő egy fürdő maradványai, de ezek nem tartoznak a berek körletéhez. A fennebb idézett jegyzőkönyvi adatokból pedig nem helyesen következtettek arra, hogy a berekben fürdőnek kellett lennie, mert azok a tudósítások a májusi ünnep első napjáról szólnak, a mikor a *fratres* benn a városban gyűltek össze.

Ne hagyjuk említés nélkül még azt sem, hogy magában a városban nem volt a kollégiumnak saját épülete, hanem összejöveteleiket eleinte mindig más-más helyen tartották,¹ míg úgy látszik Vespasianus állandó használatra átengedi gyűléseik számára az *aedes Concordiae*, vagy — mint 78 óta írják — *in pronao aedis Concordiae*. A császárkultuszszal járó áldozásokat mindig az illető templom előtt mutatták be.

Legfontosabb ünnepük a *dea Dia* májusi nagy ünnepe.

Valamint a mezei munkával összefüggő legtöbb ünnep, úgy ez is változó ünnep volt. Napját minden év elején, januárus hó *Nonaeja* és *Idusa* közt, a *magister* állapította meg. Nem tudjuk, hogy az ünnep napjainak e megállapítása (*indictio*), az Augustus és Tiberius korabeli jegyzőkönyvekben be volt-e vezetve, mert az erre vonatkozó töredékekből a kérdés el nem dönthető. Először kétségtelenül csak a 38 évi feljegyzésekben állapítható meg s ettől kezdve állandóan — ha csak az a része a följegyzéseknek el nem veszett — ugyanazon a helyen, vagyis az év legelején és pedig az összes megállapítható esetekben januárus hó *Nonaeja* és *Idusa* között valamelyik napon. Meg van jelölve rendszeren az *indictio* helye is, a *Pantheon*, *aedes Concordiae*, vagy másik kifejezéssel *in pronao Concordiae*. Az *indictio*ra vonatkozó feljegyzések meglehetősen változatoságot mutatnak ugyan, de ez magának a ténynek lényegét nem érinti, mert az állandóan ugyanaz. Bizonyára az sem a lényeg, hanem csak a feljegyzés formájának változására vonatkozó eltérés, hogy a 87 év előtti feljegyzések szerint az *indictio* a *magister* részéről történt a kollégium nevében, míg később úgy van feltüntetve, hogy a kollégium részéről történt az.

Az *indictio*ra vonatkozó feljegyzésekből első tekintetre kitűnik, hogy nem az *indictio* lényegében, hanem csak a feljegyzési módban történt idők folytán változás; ez lett idővel részletezőbbé, a nélkül azonban, hogy a lényegben valamelyes változást feltennünk alapos

¹ Grenzboten 1870. I. 167. jzt.

¹ Pl. 14-ben a *Regia*-ban (C. I. L. VI. 2023. a. 9. 18.); 38-ban *in aede Jovis Statoris* (U. o. 2028. 32.); 59-ben *in Pantheo* (U. o. 2041. 50.); 61-ben *Concordia* templomában (U. o. 2043. 7.); 69-ben ugyancsak azon a helyen és *in aede divi Julii* (U. o. 2051. I. 5.).

okunk volna: a lényeg az volt akkor is, mikor a feljegyzések csak pár szóban említették, mint mikor részletesebben megörökítették. A többi eltérés is csak szavakban van.

Általános jelölése a napoknak:

XVI. (vagy VI.) K(alendas) Jun(ias) domi

XIII. (vagy III.) K(alendas) Jun(ias) in luco et domi

XIII. (vagy III.) K(alendas) Jun(ias) domi

A *domi* helyett egyszer *domo* és egyszer *Romae* van; utána még *apud* vagy *ad magistrum* hozzáadás is szokásos, nem egyszer *consummabitur* kifejezéssel.

A jelenlevőket eleinte azonnal fel is sorolják. Az 58 év óta azonban az egyes összefüvetelekről szóló feljegyzések *mindig* (azelőtt is nem egyszer) a jelenlevők felsorolásával végződven, az elébbi módon való felsorolás pleonazmus lett volna, de mégis van rá példa. A jelenlevők nevei *in collegio adfuerunt* vagy egyszerűen *adfuerunt* szavak után irattak.

A májusi ünnep tehát rendszerint vagy május 17. 19. 20. vagy május 27. 29. 30. napjára esett és pedig a *nagy átlag* szerint a Varro-féle időszámítás páros éveiben az első napokra, páratlanokban az utóbbi napokra.¹ Ez a szabályszerű váltakozás azonban nem volt mindig meg, hanem csak Vespasianus uralkodása óta kezdődik. Nevezetesen ezt megelőzőleg igen szép számmal vannak eltérések, úgy, hogy erre az időre a kivételek vannak túlsúlyban.

Vespasianus uralkodásától kezdve, a ránk maradt feljegyzések szerint, csak egyszer volt szabálytalanság és pedig a 90 évben, a mikor május 25, 27 és 28 napjain volt az ünnep.²

Mindezekből kitűnik, hogy az eleinte mutatkozó nagy szabadság helyett csak később lépett a határozott váltakozás, a mit annál inkább kell hangsúlyoznunk, minél tetszetősebb Mommsen elmélete,³ melylyel a legtöbb esetben mutatkozó szabályszerűséget magyarázni megmégkísérlette. Ő u. i. azt vette fel, hogy dea Dia ünnepe csak látszólag *sacrificium indictum*, de valójában állandó ünnep s azonos a köztársaság korabeli Ambarvaliával⁴ s ezért az Eudoxus-féle naptár szerint megállapított időpontja már a köztársaság elején olyan módon hozatott a polgári naptárral összhangzásba, hogy az ünnep első napja egyik évben május 17-re, a következő évben 27-re tétetett s így váltakozott.⁵ A fennebbi példák ezt az elméletet az első részében nagyon megingatják, valamint nem erősíti az sem, hogy a kollégium újjászervezése óta vezetett feljegyzésekben már a legelső időkből valókon is

¹ V. ö. Henzen, Acta, 3. l., a hol táblázatos kimutatásba vannak foglalva az ünnep napjai.

² C. I. L. VI. 2067, 46 s. köv. l.

³ Römische Chronologie, 70. s. köv. l.

⁴ Az elméletnek ezt a részét hogy az Ambarvalia és dea Dia ünnepe egy és ugyanaz, alább kifejtendő alapon mi is osztjuk. V. ö. még Hula (Arch.-epigr. Mitt. XV. 26. l.) és Hülsen (Eph. Epigr. VIII. p. 321.) megjegyzéseivel.

⁵ A több napos ünnepeknél ősrégi szabály, hogy az első ünnepi napra egy nem ünnepi nap következett úgy, hogy az ünnep első és második napja mindig páratlan számú napja a hónapnak. A harmadik napja nem tekinthető ünnepnek, hanem csak ünnepzáró napnak, épúgy, mint az első nap is csak előkészület az ünnep második és tőnapjára. (Mommsen, C. I. L. I. 2. kiad. p. 288.)

megtaláljuk az ünnep indictiojának feljegyzését, holott azok az igazán szükséges feljegyzések csak a legfontosabb tényekre szorítkoznak.

A májusi ünnep lefolyásáról a III. századbéli jegyzőkönyvek kiemelten írnak s minthogy semmi okunk feltételezni, hogy az ünnep lefolyásában a kollégium felújítása óta lényeges módosulás történt volna, azok feljegyzéseit általános érvényességüknek tarthatjuk. Leghasználhatóbbak a 218 és 241 évek feljegyzései.

Az ünnep első napján a fratres Arvales Romában gyűltek össze. Gyülekezési helyük rendszerint a magister (*in domo magistri, in domum magistri* vagy *apud magistrum*) vagy a magister helyett valamilyik másik tag háza, illetőleg *in Palatio in divorum*. Minthogy a hely évenként változhatott, tehát mindig meg is van jelölve közvetlenül a keletkezés után.

E nap ünnepélyes cselekményei két csoportra oszlanak. Az első korán reggel kezdődik s az első századbéli feljegyzések igen röviden szokták említeni. Abból áll, hogy a fratres a megjelölt helyen összegyűltek s a magister vagy promagister elébb tömjén és bor áldozatot mutatott be, majd érintés által megszentelte a múlt és folyó évi termést és a babéros kenyeret. Hogy ez a *panes laureatos* kifejezés mit jelent, kétséges; egyfelől gondolhatunk babérral koszorúzott kenyérré, másfelől azonban arra is, melynek készítmódját Cato írja le s melyet: *panes mustaceine* nevez.¹ Még az istennő szobrát kente be² a magister, illetőleg promagister s azzal az ő személyes szerepe a délelőtti összejövetelen véget is ért. Most a többi tag áldozott hasonló módon tömjénnel és borral, érintéssel megszentelte a kenyeret s az előző és folyó évi termést. Befejezésül praetextában körülülték katedráikon az istennő szobrát. Majd praetextáikat letéve, nevüket jegyezték fel s azzal a délelőtti ünneplésnek vége. Mindezek tulajdonképpen csak bevezetésül szolgáltak s részben előkészületek a tulajdonképeni ünnepre, mely a második napon folyt le.

Délután folytatódtak az első napi szertartások. A fennebb idézett jegyzőkönyvben a délutáni cselekvények közös ténykedésként szerepelnek, holott másokban el van választva az, a mit a magister végzett, attól, a mit a fratres Arvales tettek, holott alapjában az utóbbiak csak ismételték amannak cselekvését. Az igazságot tehát összevetések után kell megállapítanunk.

Délután ünnepi lakoma volt, melyben a pueri patrimi et matrimi is résztvettek. A fratres megmosakodva vagy megfürödve (*loti v. a balneis*) gyűltek össze, elébb katedráikba ültek, majd cenatoria albat kapván, tricliniumaikra dülve étkeztek s ugyanezt tették a fiúk is a tricliniumok végénél katedráik-ban ülve. Az első fogás után ősi szokás szerint töm-

¹ Cato, de agricultura, 121.

Az érintés után való megszentelés gyakori a fratres Arvales szertartásában. Érintettek: fruges arridas et virides, pultes, aras, tuscanicas. Plinius szerint (hist. nat. XVIII. 7.) a fruges áldozását ősrégi istenségeknek, Numa honosította meg.

² Arra, hogy az istenek szobrainak bekenése ünnepélyes alkalmakkor általános szokás volt, Marini (p. 394.) több irodalmi vonatkozást állított össze. Legtalálhatóbbak: Tibullus 2, 2. 3. és Cicero, Verres, 4, 35.

jént, bort és terményt mutattak be áldozatul. A második fogás elköltése után a pueri és a publici az oltárhoz vonultak, a fratres pedig kenőcsöket, corona convivalist s azonkívül abroszba takargatva egy régi divatú ételfélét kaptak. Némelyik évről azt is írva találjuk, hogy rózsát osztottak ki köztük, míg a sportula, mely a 241 évet kivéve, mikor csak 25 denarius) 100 denariusból állott, egyszer sem maradt el.¹ Azután felicia kívánások közben elosztottak.²

Egy napi szünettel következett az *ünnep második és fő napja*, melynek fontosságát már az is mutatja, hogy az első időkből való, szüksézájú jegyzőkönyvek csak erre a napra szóló feljegyzéseket tartalmaznak és pedig annak is csak a délelőtti cselekményeiről, általában *in loco deae Diae* vagy — ritkán — *ad deam Diam* jelzéssel. Az ünnepség délutáni része a második napon is Rómában folyt le a magister házánál, vagy az adott viszonyokhoz képest, mint már említettük, más helyen is.

A délelőtti szertartások három főcselekmény körül csoportosúlnak: ezek: *vacca alba honoraria* és *agna opima* áldozása, továbbá a *ludi circenses*.

Legelőször azonban a magister két malaczt áldozott, mely áldozatok csak a 87 évi jegyzőkönyvben vannak először említve (holott maga az áldozás ténye már az 59 évben fel van jegyezve), így: *luco coincutendi et operis faciundi causa* vagyis a fák megnyesegetéseért, ami éppen ebben az időtájban történt és az azzal kapcsolatos munkálatok végzéseért. A szopó malacz áldozása, kivált Ceresnek, általánosan szokás volt; Ceres pedig mindenesetre sokban rokon dea Diával. Két malaczt a kiengesztelendő cselekmény kettős volta miatt kellett áldozni.

Ennek elvégeztével ugyancsak a magister áldozott egy fehér tehent dea Dianak, kit mint felvilági istenséget fehér, s mint nőistenséget tehen áldozása illetett meg. A két áldozat bemutatása egy helyen történt, mert *ibi* kapcsolja őket össze, máskor pedig *deinde* vagy *item*, melyek a két cselekményt szintén szorosán kapcsolják s az *ibi* jelentését nem érintik, legalább is nem rontják le. Történt pedig ez a két áldozat a

¹ A sportuláról Mommsen szól *de collegiis sacerdotum Romanorum* cz. műve 109. s köv. lapjain, hol azt mondja, hogy a sportula tulajdonképen kis kosárka, melyben a nyilvános lakomákról az ételt hazavinni szokták. Átvitt értelemben jelenti azt a pénzösszeget, a melyet hús helyett ilyen alkalmakkor szoktak a népnek adni. De sohasem érthető alatta kenyér és bor, mert van rá eset, hogy sportulát, kenyeret és bort egyszerre osztottak. Már most, ha a collegium tagjai együttesen akartak étkezni, valamelyik collega vállalta el, hogy a sportulák fájében gondoskodik a lakomáról, csekélyebb összeget kérvén azon felül kenyérré és borra, ha csak azt ráadásul a magáéból nem adta. Ezek szerint a fratres Arvales sportulája is végeredményében a magisterhez került, minthogy mindig ő gondoskodott a lakomákról. Legjobban bizonyítja ezt a fennebb idézett jegyzőkönyv azon tudósítása, hogy a sportula összege s a harmadik napon felsorolt fizetendősegek összege egyezik.

A 218. évi feljegyzések *sacerdotes imperatoris Augusti* is említenek, a kik a fratres Arvalesen kívül sportulát kaptak. Hogy kik lehettek ezek, nem tudjuk; a sok hozzávetés közül említsük azt, mely szerint ezek a *sacerdotes dei Elagabali*, ámbar nyomatékos okot e feltevés ellen lehet csak felhozni.

² A jelenlevők csak akkor említettek e helyen, ha már a délelőtti ünnepségnél nincsenek feljegyezve; máskülönbben ha mindhárom napon ugyanazok vannak jelen, csak egyszer sorolják fel őket névszerint.

berek elején levő és dea Dianak szentelt oltárnál. Annyi eltérés mégis volt, hogy míg a malaczkokat magán az oltáron áldozták, addig a tehenet az oltár mellé állított tűzhelyen (*foculus*).¹ Az eltérés e helyen nincs ugyan kifejezve, de kitűnik az alábbiakból. Nevezetesen a magister a tehen feláldozása után a tetrastylumba ment és subselliumra ült.² Innen visszatérve, a malaczkok *extait* az oltáron, a tehénét a circusbán levő, pázsittal díszített ezüst foculuson helyezte el. Mivel az oltár is és a circus is a berek elején volt ugyan, de a tehen áldozása nehezen történhetett a circusbán, úgylátszik, hogy a tehen áldozása alkalmával az oltár mellett levő foculust időközben vitték a circusba s így az hordozható volt.³ Ennek elvégzésével a magister ismét visszatért a tetrastylumba, feljegyezte a fentiek elvégzését s azzal praetextáját levétvén, visszavonult sátorába.⁴

Mindez a kora reggeli órákban történt s bizonyára nemcsak a magister volt jelen, habár az áldozásokat ő végezte is s így csak ő említetik, hanem a többi fratres is, amint a továbbiakból kitűnik. Dél felé u. i. a magister is előkerült sátorából — ámbár e helyen meg őt nem említik a feljegyzések — s kollégáival együtt praetextásan a tetrastylumba ment, ahol subselliumokra ültek, majd feljegyezték: *se adfuisse et sacrum fecisse*. Ennek megtörténtével ettek az áldozati malaczkok oltárra nem tett részeiből, valamint véreből, mely utóbbiról az volt a véleményük, hogy az isteneknek kedves cselekedet.⁵ Ezzel be is végződött a cselekmények első csoportja, mely a vacca honoraria áldozásával kapcsolatosan a berek alján volt oltárnál, a circusbán és tetrastylumbán folyt le.

Következett a cselekményeknek másik csoportja, az *agna opima* áldozása körül összpontosítva. A fratres teljes díszbe öltöztek, — felvették a praetextán kívül szalagos kalászkoszorújokat is letakart fejökre — s a lictorokat helyettesítő calatorokat követve, a magisterrel és flamennel, illetőleg helyetteseikkel, felmentek a berekbe s ott hizott bárányt áldoztak dea Dianak.⁶ Az áldozás járuléka a *litatio*, vagyis annak megvizsgálása, hogy az áldozati barom belsejében nincs-e valami

¹ Ne mulasszuk el megemlíteni a két áldozat között levő azt a lényeges különbséget sem, hogy a míg a malaczkoknak engesztelő áldozatul való bemutatása kötelező áldozat, addig a tehéné önkéntes áldozat.

² Wissowa helyesen teszi hozzá, hogy itt az áldozati barmok *extait* vizsgálta meg.

³ Henzen, Acta, 23. lap. Itt jegyezzük meg, hogy az áldozati barom nemes belső részeit (*exta*) cserépfazekakban szokták az oltárra vagy tűzhelyre tenni s ezt jelenti az *extas reddere* kifejezés.

⁴ A jegyzőkönyvek csak a magisterről említik, hogy sátora volt; de bizonyára rendelkeztek ilyennel a többi fratres is, védelmiül az időjárás ellen.

⁵ A jegyzőkönyvek azt jelentik, hogy a fratres Arvales egyszer *epulati sunt*, máskor *cenaverunt*; a kettő tehát nem azonos. Ha figyelembe vesszük, hogy a berekben létük alkalmával történt az első, míg a másik Rómában, — nyilvánvaló, hogy *epulati sunt*, amikor kisebb arányú étkezés volt, vagyis amolyan kóstolgatás s csak a *cenaverunt* jelent igazi lakomát.

⁶ Hasonló, csak hogy lényesebb annál a Ceresnek szőlőnél, melyet Vergilius, Georgicon 1., 339. s köv. ír le. A praetextát előzőleg — az étkezés idejére — letették; a 218 évi jegyzőkönyvek ugyan nem említik ezt, de hogy csak tévedésből maradhatott ki, bizonyítja az, hogy a többi jegyzőkönyvben úgy van. Mielőtt tehát a berekbe felétek indultak, ismét fel kellett azt venniük.

olyan rendellenesség, a mely miatt az áldozás érvénytelen, azaz nem járhat a kívánt eredménnyel.¹

Az áldozat bemutatása után valamennyien áldoztak tömjénnel és borral.

Innen a templomhoz tértek vissza, hol az oltárt helyettesítő² asztalon agyagedényekkel végeztek valamelyes áldozási cselekményt, melyet Wissowa értelmetlen műveletnek nevez. Henzen ellenben arra utal, hogy Plinius tudósítása szerint³ Romulus nem borral, hanem tejjel áldozott, mit az általa alapított áldozásoknak az ő korában is tejjel való végzése bizonyít. Minthogy pedig a fratres Arvales kollégiümának alapítását Romulusnak tulajdonítják, ezek is bizonyára tejjel áldoztak s Plinius ő reájuk is hivatkozott, ha nem is névleg.⁴ A magister és a flamen a templom előtti pázsiton is áldoztak.

Az ezt követő cselekmény jelentése már nem világos előttünk. A jegyzőkönyv szerint u. i. az oltárhoz menvén *thesauros dederunt*. Csak annyi bizonyos, hogy pénzt helyeztek az oltárra; de hogy kiéből, mily összegűt és mi czélra, — nem tudjuk. Majd a templom ajtaja elé állottak. A magister s a flamen tömjénnel és borral áldoztak, mi közben tömjéntartót használtak s a bort *sumpvium*okkal töltötték a poharakat helyettesítő ezüst *scyphusok*ba. Ketten közülök a publicivel lementek, hogy az első napon már említett és megszentelt száraz és friss kalászokat felhozzák, a melyeket aztán a fratres egymástól bal kézzel átvevén, jobb kézzel tovább adtak, míg azok ismét a publicihez kerültek. Majd a templomba bemenvén, könyörögtek a fazekakhoz, minek végeztével azokat a templom nyitott ajtaján át kidobálták.⁵ A templomban márvány subselliumaikra leülve a publici kiosztották közöttük az első napon megszentelt panes laurealit, valószínűleg elfogyasztás végett. Emellett mindnyájan kaptak még *lumemulia cum rapinis*, melyről azonban nem tudjuk, hogy mi volt.⁶ Még az *istennők* szobrai kenték be,⁷ mire, a papokat kivéve, mindenki kijött a templomból. A papok magukra zárták az ajtót, felkö-

¹ Henzen, Acta, 29. lap, ahol az erre vonatkozó irodalmi helyek is fel vannak sorolva.

² Macrobius, Sat. 3, 11.

³ Plinius, hist. nat. 14, 88. V. ö. Henzen, Acta, 31. lap.

⁴ Ha Wissowa ezt az okoskodást elfogadja, meg kell előbb tagadnia azt a véleményét, hogy a collegium alapításának Romulusra való visszavitele nem általános hit, hanem csak Masurius Sabinus találmánya. Ezt az ellenmondást ő is érezte, s ezért *értelmetlen műveletnek* nevezte azt, a mi kétségtelenül áldozás.

⁵ Erre nézve Wissowa ellenvetése daczára, mely amúgy se vág a lényegbe (i. h. 1476. lap), legelfogadhatóbb Marquardt magyarázata (Staatsverw. III. 437. 2. jzt.), mely szerint a fazekak az oltárt helyettesítő asztalon történt áldozás után többé használhatók nem voltak s nehogy mégis *vasa pura* helyett felhasználtassanak, meg kellett őket semmisíteni. Minthogy azonban ezek *ollae sacrae*, nem lehet csak úgy rövidesen elbánni velük s ezért *veniam precati sunt* a fratres Arvales, midőn azt írják róluk, hogy *ollae precati sunt*.

⁶ Jelentésére nézve Marini sok minden lehetőséget felsorol a nélkül, hogy valamelyikre nézve meg lehetne állapodni. A *rapinae* valami fűféle lehetett, a *lumemulia* pedig vagy valami edény, amibe amazt tették, vagy pedig szintén valami fű. Ez a feltevés a legelfogadhatóbb.

⁷ Az első napon a magister házában csak egy istennő szobrát kenték be; itt azonban *deas*, tehát többet. Kiknek a szobrai voltak? — nem tudjuk; legfeljebb utalunk arra az előbbi helyünkre, ahol Ceresről és Tellusról szólottunk dea Diaval való kapcsolatban.

tötték ruhájukat s könyvüket vevén kezükbe, abból énekelve, három lépéses tánczot lejtettek. Könyvből kellett már csak azért is énekelniök, hogy semmi tévedés elé ne forduljon, a mi pedig annál könnyebben megeshetett volna máskülönben, minél kevésbé értették már ebben az időben ök maguk is ezt a nagyon is ősi szöveget.¹

A táncz végeztével beszólították a szolgálakat, a kik a könyveket szedték el tőlük, míg a templom ajtajában felállott papok calatoraiktól koszorút kapván, elébb az oltárt érintették vele, majd az istennők szobrait koszorúzták meg. Olyan dolgok, a melyről az írók is igen gyakran tesznek említést.²

Az erre következő mozzanatot, a jövő évi *magister és flamen választását*, akár a rövidség kedvéért, akár felületességből a jegyzőkönyvek nem egyszer elhallgatják. Holott egészen bizonyos, hogy a választás mindig e napon történt, kivéve az esetleg szükségessé vált *suffectus* választását, mely bármelyik gyűlésükön történhetett.

Ezzel a templomban végeztek is. *Felicia* után lejöttek, a tetrastylumban ettek, miután elébb praetextájukat letévén, cenatoria albat vettek fel. Erre az étkezésre csak maguk a fratres Arvales jelentek meg a pueri nélkül. A 100 denariusból álló sportula átvétele és rózsák kiosztása után ismét *felicia dixerunt* s ezzel vége van a szertartások ama csoportjának, mely az *agna opima áldozása körül* összpontosult.

Hátra volt még egy harmadik csoportja a cselekményeknek, melyeknek középpontja a *ludi circenses*. A régebbi jegyzőkönyvek ezekről is csak éppen említést tesznek; a 155 évben említetnek először a *bigae*, mert addig csak a *quadrigae* és *desultores* szerepelnek. A játék kezdésére a magister adta meg a jelet, ki a *carceres* fölött levő díszhelyére ünnepi öltözetben jött: sarúban, bíbor-szegélyes tunicában és riciniummal, fejét rózsákból kötött koszorú

¹ Foglalkoztak a verssel többen, így *Mommsen*, C. I. L. I. n. 28.; ott a reá vonatkozó irodalom is össze van állítva. Ámbár értelmére nézve ma sincs még teljes, egyhangú megállapodás, — álljon itt a szöveg: *Enós Lasés iuváte* (háromszor ismétlődik)|| *nevé luaerve** *Marmá sins* (= sínas) — *incúrrere ín pleóres* (háromszor ismétlődik)|| *satúr fú* (= tuonak imperativusa, mint *δέρζυο*) *feré Mars — limén salí, sta* (= siste, trans.) *bérber* (háromszor ismétlődik)|| *semúnis áltérnei — advocápit* (= advocabit) *cónctos* (háromszor ismétlődik)|| *enós Marmór iuató* (háromszor ismétlődik)|| *triumpé*** (ötször ismétlődik)||.

* Marquardt, Staatsverw. III. 438.: *ne vél vervé* (= verber).

** Mommsen értelmezése szerint *tripudia*. Nyilván hatszor kellett volna ismétlődnie, hogy minden sorban kétszer, a sor háromszor ismétlődjék. Megfelelő fordítására nem vállalkozom; talán ilyesféle: *Minket, Larok segítsétek, Mars Te se sujts sokakat! Telj be Mars! Küszöbre fel! — ne tombolj! Minden Semon kiáltsa: Minket Mars megsegítsél! Ujjongj!*

² V. ö. Henzen, Acta, 34 lap. A régebbi feljegyzések úgy mondják el ezt a cselekményt, hogy a szobrok bekenése és megkoszorúzása egyszerre történt; hogy nem úgy volt, itt látjuk. Az eltérés oka, hogy a régebbi feljegyzések szükségességük mellett csupán a legkiemelkedőbb mozzanatokot örökítették meg.

ővezte.¹ Az ünnep második napjának délelőtti napirendje ezzel teljesen ki is merítettett.

Az *ünnepek folytatása Rómában* következett a magister házában, vagy ha a körülmények úgy kívánták, valamelyik kollégánál, mint már elébb említettük. Ez a szokásos lakoma, melyre a pueri is megjelennek s az első és második fogás között végzett áldozásnál is segédkeznek. Az áldozás végeztével a fratres kenőcsöket és corona convivalist kapnak, valamint ekkor kapják kézhez a 100 denariusból álló sportulát is. A lakoma végén rózsát kapnak és *felicia* mondással eloszolnak.

Ezzel vége van a második napi szertartásoknak s a tulajdonképen való ünnepnek is.

A *harmadik napon* a magisternél (vagy más helyen) tartott lakoma keretében zárták be az ünnepet. Ez a lakoma némi eltérést mutat a többitől. Az első fogás után a magister és flamen a pueri segítségével tömjénnel és borral áldozott, míg az első napon megszentelt, a második napon kézről-kézre adott *frugest* a calatorok és publici az istennő oltárára helyezték. Ugyancsak ekkor történt, a lámpák felgyújtása után, hogy érintéssel *tuscanicas* (etruriai módra készült edényeket) szenteltek meg s azokat calatoraikkal haza küldötték. Csak ezután fogyasztották el a lakoma többi fogását, minek végeztével corona convivalist, kenőcsöket és 100 denarius sportulát kaptak.

Ugyancsak említés tételük arról is, hogy ezen a napon a pueri is kaptak sportulát, melynek összege nem igen lehet komolyan kétséges, mikor a számból X még látszik s utána még két betűre való hely volt a letörés előtt; világos, hogy csak XXV denariusról lehet szó. A befejező sorok tanúsága szerint a három napon kapott 100—100 (ill. 25—25) denariusnak megfelelő összeg erejéig lakomáztak a fratres, illetőleg pueri, ami megerősíteni látszik a 99 l. 1. jegyzetében mondottakat. Az egész ünnepet egy acclamatio zárta be, melyet a 213 évi jegyzőkönyvek örökítenek meg teljes szövegében.²

Ezzel ért véget a három napig tartó ünnep, melynek lefolyása is bizonyítja mindazt, amit tárgyalásunk legelején a kollégium eredetéről és rendeltetéséről mondtunk. Mindenesetre az olyan részek, mint a legutóbbi acclamatio is, nem folynak a kollégium eredetéből és rendeltetéséből, hanem olyan adalékok, melyek az általános szellemnek megfelelően idők folyamán ragadtak hozzá. Látni fogjuk, hogy a kollégium a császárkultuszban egyébként sem marad el a korszellem követelményeitől. De míg arra kerülne a sor, egy másik kérdéssel kell foglalkoznunk, azzal, hogy *minő viszony volt vagy lehetett a régi Ambarvalia és dea Dia ünnepe közt?*

Már elébb, mikor a májusi ünnep-évenként változó időpontjáról volt szó, említettük, hogy Mommsen szerint ez az ünnep azonos az

¹ A ricinium és toga közti különbségre lásd Henzen, Acta, 38. lap. Az ott elmondottak lényege az, hogy ez a különbség csupán a formában van meg, amennyiben emez kerek, amaz görög szokás szerint négyszögű. A különbség nem lehetett nagy a kettő között, mert a pueri egyszer *praetextati*, máskor *ricin:ati* vannak jelen s a *praetextati* kifejezés itt nem pusztán a senatori rendből való származásukat jelenti, hanem azt is, hogy tényleg praetextában voltak,

² C. I. L. VI. 2086, 16. s köv.

Ambarvaliával. Az eddig elmondottakból bizonyos az, hogy az ünnepen az áldozat pro frugibus mutatott be s az áldozásnál a *fruges aridae et virides* olyan értelemben szerepelnek egymás mellett, mint a vota annuaknál az előző évi fogadalmak beváltása mellett az új évre fogadottak. Időpontja is arra az időre esik, melyben a mezei naptárak szerint: *segetes lustrantur*.¹ Ez a lustratio pedig abban áll, hogy egy vagy több áldozati barmot a lustrálandó terület körül vezetnek.² Lényegileg ez az eljárás az állami ünnepnél, az Ambarvaliánál, a melyet onnan neveztek *quod arva ambiat victima*. Talán nem véletlen, hanem magát a lényegét érinti Macrobius és Varro egy-egy alább idézendő helyének a szavakban is egyezése.³ Macrobius így ír: *Ambarvalis hostia est . . . quae rei divinae causa circum arva ducitur ab his, qui pro frugibus faciunt*. Varro idevonatkozó hely: *fratres Arvales dicti, qui sacra publica faciunt propterea ut fruges ferant arva*. De irodalmi adatokból még többet is megtudunk. Festus u. i. ezt mondja:⁴ *Ambarvales hostiae dicebantur, quae pro arvis a duobus fratribus sacrificabantur*. Az kétségtelen, hogy a *duodecim fratribus* irandó helyesen, mert már a *fratres* kifejezés is igazolja, hogy itt egyedül a fratres Arvalesről lehet szó, mivel más papi testületről, melynek tagjai *fratres* lettek volna, semmi tudomásunk nincs s ilyen nem is volt.

Az *Ambravalia* napja is május 29. De nemcsak az ünnep lényege, és ideje esik össze a sacrum deae Diaevel, hanem annak *helye* is. Nevezetesen az ager Romanus idővel annyira kiterjedt, hogy az ünnepet a régi módon, azó szerint végrehajtani, nem lehetett. Így tehát a szűkebb értelemben vett ager Romanus *egy-egy pontjain* tartották meg. Egy ilyen helyet Φῆστοι néven említ Strabo⁵ s azt mondja, hogy az 5—6 mértföldjelzők között volt s ott a ἱερομνήμονες (= pontífices) tartották ünnepet; mi hozzátehetjük: míg az ager Romanus egy más helyén, a mely szintén az 5—6 mértföldjelző kö között volt a fratres Arvales. Amikor tehát van bizonyítékunk arra, hogy nemcsak az ünnep rendezői, illetőleg az áldozat végrehajtói és annak időpontja egyezik, de még az ünnep helye is — lehetetlen el nem fogadnunk azt a Mommsentől felvett téfelt, hogy a két ünnep azonos. Nem mulasztjuk el azt a felvilágosító magyarázatot, hogy a *dea Dia* ünnep nem egyedül felel meg a *köz-társaság korabeli egész Ambarvalianak*, hanem mivel az a később korban az ager Romanus különböző pontjain más-más papi testület által végeztetett ugyanazon a napon, ez a *dea Dia* ünnep a több részből álló császárkori Ambarvaliának egy része csupán, de oly része, melyben az egésznek minden sajátsága meg van.

Ha ez igaz, a minthogy semmi sem bizonyítja az ellenkezőjét, akkor a *collegium fratrum Arvalium* a Kr. e. 36—30 évek közötti reformálása sokkal nagyobb jelentőségű, mint eddig általánosan hitték. Nevezetesen nem pusztán ennek a kollégiumnak reformálásáról van, vagy lehet szó, hanem a Rómában levő és a mezei kultusszal

¹ C. I. L. I. 2. kiad. p. 280.

² Cato, de agricultura, 141.

³ Macrobius, Sat. III. 5. 7. és Varro, de ling. lat. V. 85

⁴ Festus ep. p. 5.

⁵ Strabo, V. 230.

kapcsolatban álló összes collegiumoknak a munkamegosztás céljából egy közös, az idők folytán megnagyobbodott, célra való szervezéséről. Ez a közös cél a régi Ambarvalia megtarthatása. Azt nem lehet még ma megmondanunk, hogy erre a célra mely papi testületek vonattak közös munkára. De az bizonyos Strabo idézett helye után, hogy a pontifices benne voltak. Ez nem is lehet meglepő akkor, ha elfogadjuk, hogy a fratres Arvales kollégiumának újjászervezésében Augustus intenczióinak végrehajtója Cn. Domitius Calvinus, ki a száműzetésben élő M. Aemilius Lepidus pont. max. helyettese ebben a hivatalában. A már meglevő és már alapjában egy célú papitestületeknek ilyen célra, egyetlen alkalomra és csak lényegileg, de egyáltalán nem formailag való egyesítésének feltevése ellen annál kevésbé lehet valamit ellene vetnünk, mert azok így is megtartották önálló szervezetüket és önálló szertartásaikat. Csupán az a változás történt, hogy most már nem az a feladatuk, a minek amúgy sem tudtak megfelelni, hogy az egész ager antiquus Romanust felöleljék, hanem annak egy-egy pontján kellett áldozniok és a szokás által szentesített saját szertartásaikat végezniök. Ilyen ünnepek voltak még a *Terminalia*, *Robigalia*, melyek szent helyei szintén a várostól 5—6 mértföldjelző kőnél voltak, melyek szintén részei ezek szerint az újmódi Ambarvalianak.

És még csak egyet! A collegium fratrum Arvaliumról sokan azt állítják, hogy a köztársaság vége felé lehanyaglott. A fennebbiek után ez természetes lehet, mert nem tudott egyetlen hivatásának megfelelni a nagy kiterjedés miatt. Mert eredetileg magának is az egész határt kellett megszentelnie. Az újjászervezés alkalmával azonban egy meghatározott kisebb területet kapott, a már ismertett *lucus deae Diae*. Itt rendezkedett be s minthogy örök időkre volt szánva itt lakozása, kezdte meg a fasti és az évi események márványba vésését.

Augustus tehát a 36—30 években s a közvetlenül ezt követő években egy nagyszabású vallásügyi politikát hajtott végre, melyet eddig részleteiben ismertünk csak, de nem az egész vallásügyet átfogó nagy és általános jelentőségében. Pedig egészen meg kellene ismerünk, hogy legalább egygyel több pontban természetes magyarázatát találjuk, mai tudásunk mellett igen sokban nem eléggé indokoltnak látszó politikai sikereinek.

Az elébb tárgyalt áldozaton kívül másokat is mutattak be a fratres Arvales, illetőleg az ő nevükben a magister és flamen, vagy a calatorok és publici. Engesztelő áldozatok ezek s vagy évenként ismétlődő okból történtek, vagy pedig egyes adott esetekben váltak szükségessé. Közös okuk abban a tilalomban van, hogy a római vallásos életből a vasnak használata kizáratott, sőt nemcsak szertartásoknál használni nem volt szabad, de egyáltalán szentelt helyre bevinni sem. Továbbá a dea Dia berkére is áll a törvény, hogy nemcsak a berket nem szabad megsérteni, hanem akármiféle, a berekhez tartozó tárgyat elvinni sem valamint a fák levágása is csak az évi rendes áldozás alkalmával volt szabad.¹

Már most lehetetlen volt ezeket a törvényeket kisebb-nagyobb mértékben meg nem sérteni. Mert a mióta az évi naptárt és az évi

¹ A mint a Spolegium melletti szent berekre nézve állott ez a törvény. *Bor-mann*, E. *Miscellanea Capitolina*, 5. s. köv. I.

eseményekről szóló feljegyzéseket magában a berekben — vagy épen a tetrastylumban — márványba vésték, nem lehettek el a vas használata nélkül. Ez a márványba vésés egyszer szokott évenként történni és pedig olyan módon, hogy az előző évre vonatkozóan az év első hónapjaiban végezték s mindig annak az évnek a feljegyzéseivel, legvégül, említették *ob ferrum inlatum scripturae et sculpturae causa* és *ob ferrum elatum* végzett engesztelő áldozatokat is, mely évre a feljegyzések vonatkoznak. Az erről szóló feljegyzések először a 80 évek végén fordulnak elő, de némely nyomok alapján Henzen bizonyos joggal tételezi fel, hogy már elébb és pedig az 59 év után kezdték feljegyezni.¹ Ebből azonban semmiesetre sem következik az, hogy már elébb és pedig kezdettől fogva nem történtek ilyen engesztelő áldozások, hanem csak az, hogy a régebbi szüksézáú feljegyzésekbe nem vették fel.

Az engesztelő áldozatot ritkán mutatta be maga a magister, kinek hivataloskodási évről szólnak a feljegyzések. Rendesen calatorjával végeztette el, kinek a publici segédkeztek. A fratres nem jelennek meg.

Amikor maga a magister végezte az engesztelő áldozatot, a jelenlevők közt szerepelnek bizonyos emberek, *a sacris*, vagy *a sacris domini nostri*.² Kik ezek és mi keresni valójuk volt a fratres Arvalis áldozásánál, nem tudjuk, miként elébb nem tudtunk feleletet adni arra, hogy kik azok a *sacerdotes imp. Aug.* Ezekről is csak annyit tudunk, hogy jelen voltak, de csak a 220 évről szóló feljegyzések említik először. A publicus commentariensis jelenléte nem lephet meg s ha itt-ott külön is megemlítik, nem feltűnőbb annál, mint mikor hallgatnak róla.

Áldoztak pedig: *porcis et agnis, struibus fertisque*, mi ősrégi áldozási mód.

Ezek az engesztelő áldozatok egy fokon állanak a májusi ünnep második napján reggel szokásos *porciliae piaculares* áldozásával, melyet a magister *luci coinquendi et operis faciundi causa* végzett.

Az évenként rendszeresen elvégzett ily áldozások mellett rendkívüli alkalmakkor is történtek *engesztelő áldozatok*, melyek a kiengeztelendő cselekmény nagysága szerint lehetnek *piacula minora* és *piacula maiora*.

A *kisebb engesztelő áldozatokat* mindannyiszor bemutatták, valahányszor a berekben egy fának az ága letörött vagy maga a fa dőlt ki a vénségtől, vihartól vagy vi maiori (villám?) s azt nem ott benn a berekben használták fel áldozási czélokra, hanem eltávolították. Mert a berekben való felhasználásról is tesznek említést a feljegyzések a Kr. u. 14 évből. Ennek következtében engesztelő áldozatra nem volt szükség s arról ezen a helyen nincs is szó, míg más helyen mindig említik az engesztelő áldozatot is a magister jelentésével kapcsolatosan hozott határozatokban. A határozatban kimondott áldozatot néha a magister mutatta be, de többször calatorjával végeztette s ennek most is a publici segédkeztek, mint a vas beviteleért és kihozataláért bemu-

¹ Henzen, Acta, 128. lap.

² C. I. L., VI. 2105, 11, és 2107, 24.

tatott áldozatokban. Abban is megegyeznek azokkal, hogy *porcis et agnis, struibus fertisque* áldoztak.

Ilyen kisebb engesztelő áldozatot mutattak be a calator és publici utján a 69 évben. Ennek okát azonban nem ismerjük. Mindössze annyi állapítható meg, hogy valamely tévedésért történt, melyet — talán a májusi ünnep második napján tartott circusi játékok alkalmával a kékbe öltözöttek csoportja követett el.¹

Nagyobb és rendkívülbb esetek *nagyobb engesztelő áldozatot* követeltek, mikor nem lehetett *porcis et agnis, struibus fertisque* áldozni és csak dea Diának, hanem illő módon *valamennyi*, a berekben tisztelt *numennek*.

Ilyen eset a 183 évtől van feljegyezve:² *in luco deae Diae Q. Licinius Nepos magister operis inchiuandi causa, quod in fastigio aedis deae Diae ficus innata esset, eruendam et aedem reficiendam, immolavit suovetaurilibus maioribus;*³ következik az áldozatok felsorolása. Ugyanolyan s alább részletezendő módon áldoztak a munka bevégeztével is. Valóságos megtisztító áldozatok s ezeket *lustrum missum*nak hívják. Mert a feláldozandó barmot elébb a megtisztítandó terület körül vezették, az egykorú festmények tanúsága szerint úgy, hogy elől a disznó, utána a juh és végül a bika ment. Kezdődött pedig a *suovetaurilibus maioribus* bemutatásával, mely abban tér el a *suovetaurilia minoratól*, hogy már felnőtt barmokat áldoztak, míg emenneél szopósokat. Ezt követi egy sor áldozat a különböző istenségeknek, melyek sorát dea Dia nyitja meg, kinek két tehenet áldoznak; őt követi *Janus pater* két kos, *Jupiter* két hosszúgyapjas, azaz nem nyirott berbécs, *Mars* két ugyanolyan kos, *Juno deae Diae* két juh, *sive deus, sive dea*⁴ két juh, *Virgines divae*⁵ két juh, *Famuli divi*⁶ két berbécs, *Lares* két berbécs, *Mater Larum* két juh, *sive deus sive dea in cuius tutela hic lucus locusve est* két juh, *Fons*⁷ két berbécs, *Flora* két juh, *Vesta* két juh, *Vesta mater* két juh, *Adolenda, Commolanda, Deferunda* két juh áldozattal. A *Caesareum* előtt az eladdig *divusnak* nyilvánítottaknak áldoztak 16 berbécsset (ennyien is voltak).⁸

A 218 évi feljegyzések ezen hiányosak ezen áldozatra vonatkozóan s maga az ok sem állapítható meg. Egyébként úgy látszik az áldozások teljesen azonosak az elébbivel.⁹

Némi, de nem éppen lényeges eltérést mutat a 224 évi eset.¹

¹ C. I. L. VI. 2051. II. 14—15. V. ö. Henzen. Acta, 10. I.

² C. I. L. VI. 2099. I. 20. s. köv.

³ Ez a hely bizonyítja legjobban, hogy dea Dia temploma nem a berekben levő kerek épület volt, melyet mi *Caesareum*nak nevezünk, mert *fastigiumot* inkább a négyszögletű épületnél említenek.

⁴ A 224. évben két berbécsset áldoztak neki, ebből arra lehet következtetni, hogy ott, hol a *nemet* nem ismerték, váltakozva egyszer him, máskor nőstény állatot áldoztak.

⁵ Kik voltak nem tudjuk, valószínűleg *Nymphae*. V. ö. Henzen, Acta, 145. I.

⁶ Ezekről sem tudunk többet; tán *Faunusok*. V. ö. Henzen, i. h.

⁷ A rómaiknál minden forrás szent.

⁸ A 224 évben már 20 *divus* van s ugyanannyi berbécsset is áldoznak, *Divus Julius* (*Caesar*) egyszer sincs közéjük számítva, még a *gens Juliára* vonatkozó ünnepekkor sem.

⁹ C. I. L. VI. 2104. I. s. köv.

Ekkor az adott okot a szent cselekményre, hogy a berek fái villámcsapás érte.

Ez alkalommal nagyrészen azoknak az istenségeknek áldoznak mint 218-ban: eltérés abban van, hogy:

a) megemléstetnek az *arae temporales*, a melyeken az egyes istenségeknek az áldozatot bemutatták, mivel csak a dea Dianak és a divinek szóló áldozatok voltak bemutatathatók, dea Dia temploma, illetőleg a Caesarum előtt, míg a többi istenségeknek egyes oltárokon kellett azokat bemutatni;

b) *Summanus paternek* is áldoznak két fekete berbécszet és pedig azért, mert a villámcsapás éjjel történt;

c) az uralkodó császár *geniusának* is áldoznak egy bikát;

d) *Adolenda*, *Coinquienda* szerepelnek két juh áldozásával a 283 évi *Adolenda*, *Commolanda Deferunda* helyett, — bizonyítván, hogy bármennyi névvel hivatik fel a végzendő munka szelleme, azért *egy numen* az, a kinek két juh áldozása jár;²

e) Mars neve itt Mars pater Ultor, valószínűleg, hogy megkülönböztessék attól a Marstól, kinek a *suovetaurilia* szólott.

A szóban levő istenségek mind a *diī indigetēs* köréből valók s a capitoliumi triász hiányzik belőle. Sajátságos, hogy nem szerepel Quirinus, mit pedig joggal várhatnánk. Az istenségek sorát Janus nyitja meg és Vesta zárja be, ez az állandó és törvényszerű felsorolás.³ *Vesta mater* mellett szerepel még *Vesta deorum dearumque*, hogy miért bizonyára maguk sem tudták volna magyarázatát adni.

Az itt felsorolt ténykedéseken kívül volt még a collegium fratrum Arvalium tisztének egy egészen más ága is, amely sokkal nagyobb mértékben vette igénybe ténykedését s ez a *császárkultusszal kapcsolatos* igen nagyszámú áldozatoknak különböző címeken való végzése. A római császárok istenítése már Augustus korába visszanyúlik, a mire az első lökést C. Julius Caesar divussá avatása adta meg. De az élő császárok kedvéért, illetőleg az ő jóvoltukért is az összes római papi testületek végeztek bizonyos vallásos ténykedéseket. A fratres Arvales ez irányú s a feljegyzések alapján megállapítható nagyszámú ténye két általános csoportba osztható. Egyik csoportba tartoznak azok a vallásos cselekmények, melyek *fogadalmak beváltásából állanak*, a másik csoportba pedig azok, melyek kifejezett *fogadalmon nem alapulnak* ugyan, de azért meghatározott, vagy meg nem határozott időben végrehajthatnak.

Első helyen állanak tehát az évenként megújított fogadalmak, melyek *pro salute imperatoris* szólottak s melyeknek eredete a város 724 (Kr. e. 30.) évére vezethető vissza,⁴ s a *pro salute rei publicae* januárius 1-én tenni szokott fogadalmak helyébe lépnek. A fogadalmak tételéről és beváltásáról részletesen értesítenek a Domitianus korából való jegyző-

¹ U. o. 2107. 1. s. köv.

² Wissowa más nézetén van. Ő azt mondja, hogy a fügefá levétele (*deferre*), szétdarabolása (*commolere*) és elégetése (*adolere*) alapján egyetlen cselekvés és így ezért jár csak 2 juh.

³ Cícero, de natura deorum, II. 67.

⁴ Dio, 51, 19.

könyvek.¹ Az itt teljes leírást összevetve a más évekből fennmaradt részletekkel, a következő képet nyerjük:

A magister az egyik capitoliumi templom előcsarnokában tartott ünnepi ülésen jelentést tett:

cum dii immortales . . . vota . . . quae pro salute . . . suscepta erant exaudierunt, convenire collegio priora solvere et nova nuncupare.

Erre következett a határozat, azaz, hogy a tett fogadalmak beváltandók és megújítandók. Erre a magister a templom előtti téren levő tűzhelyen tömjénnel és borral áldozott; majd *mola cultroque* az áldozati barmok vezettettek elő. Miután megáldozták a megáldozandókat, új fogadalmat tettek.²

Az áldozati barmok, bikák és tehenek, az istenség neme szerint. Minden istenségnek egyet áldoztak, ha csak egy személyért szólt a fogadalom, ellenben kettőt, ha az uralkodón kívül annak feleségeért, a trónörökösért, vagy a császár gyermekeiért is szólt a fogadalom. Azonban van eltérés is. Domitianus és Severus Alexander korában ez utóbbi esetben is csak egy barmot áldoztak az egyes istenségeknek.

A *vota annuaval* kapcsolatosan szólanunk kell azokról is, melyeket az év közben meghalt uralkodó utódjáért fogadtak. Az év elején tett fogadalmak a császárnak évközben történt halálával tárgylalannokká váltak s így az új uralkodóért új fogadalom vált szükségessé. Ezt rendszeren a trónralépés után néhány nappal fogadták ugyan fel, de ünnepélyes kihirdetése mégis csak a következő januárius 3-án történt.

Ilyen esetekre a feljegyzéseinkben nem egy példa van. Így az évközben császárrá lett Galbát 69 januárius 14-én ismerte el a senatus s januárius 30-án áldoztak a fratres Arvales az ő jóvoltáért.³

Pertinax jóvoltáért, ki a 192 év utolsó napján lépett trónra, a következő év januárius 12-én fogadtak áldozatokat és pedig nemcsak egy évre, hanem a következő *tíz évre* is. Ezek a *vota decennalia* — a *vota annua* mellett — megismétlődnek Elagabalus és Gordianus trónraléptekor.⁴ Elagabalus esetében azonban nem pusztán az ő személyéért, hanem Julia Maesaért, nagyanyjáért is tettek fogadalmat, — de ez utóbbiért csak *vota annua* szólt, míg a *vota decennalia* pusztán a császár jóvoltáért. Ezt megelőzőleg a császárt a fratres Arvales cooptálták.⁵

Az itt felsorolt összes áldozatok mindenben egyeznek az előzőkkel.

Egyes rendkívüli alkalmakkor is fogadtak a császár jóvoltáért áldozatokat, melyek azonban úgy látszik, később állandókká lettek. Ilyenek a 86, 87, 89 és 90 évekből maradtak ránk.⁶ Ezekben a császár úgy dicsőítetik, mint *ex cuius incolumitate omnium salus constat*. Okát azonban ezeknek a votanak megállapítani nem lehet; annál feltűnőbb,

¹ C. I. L. VI. 2065. I. 1. s köv. (87-ből) és 2067. s köv., majdnem szóról-szóra egyező szöveggel.

² A formula nyelvére nézve lásd Mommsen megjegyzéseit, Eph. Epigr. IV. p. 225—226.

³ C. I. L. VI. 2051., 46. s köv.

⁴ U. o. 2104. b. 31. s köv. és 2113. 2. s köv.

⁵ Henzen, Acta, 106.

⁶ C. I. L. VI. 2064. 35. s köv., 2065. 70. s köv., 2066. 26. s köv. és 2067. 35. s köv.

hogy éppen január 22-én, vagyis a *ludi Palatini* napján fogadtattak fel,¹ egyedül Juppiter Capitolinusnak.

Meglehetősen nagy számmal fordulnak elő ezenkívül vota, valamely rendkívüli eset, mint a császárné szerencsés szülése, összeesküvés felfedezése, a császár hazaérkezése, győzelmes hadjárat stb. alkalmából. Az eset rendkívüli jelentőségét kiemelni, kivált az istenségek számának szaporításával tudták.²

Az utolsó ilyen fogadalom a 214 évből származik, mikor Septimius Severus a hajótörés veszedelmétől szerencsésen megszabadult.³

Vespasianus koráig van még a *fratres Arvales* áldozatainak egy külön csoportja, a mely nem alapszik sem egy alkalomra szóló, sem rendszeresen megújított fogadalmon. Így október 12-én *ob Augustalia* a Palatinuson *in templo novo* áldoztak divus Augustus emlékezetére, de nemcsak neki, hanem a többi divusnak és divának. Ezt az áldozatot minden évben megújították, de minden fogadalom nélkül.⁴

Hasonlóképpen áldoztak az uralkodók és házuk tagjainak születésnapján minden évben, valamint Nero adoptioja és Livia consecratioja emlékére Claudius uralkodása alatt. Ha még megemlítjük, hogy hasonló áldozatok bemutatása szokásos volt még az imperium, tribunicia potestas, consulatus, különböző papi hivatalok átvétele, pater patriae stb. czimek elnyerése alkalmával, csak a legfőbb és legáltalánosabb eseteket soroltuk fel azok közül, melyek jogczimúl szolgáltak ilyen áldozatok bemutatására,⁵ melyek mindig bikából, illetőleg tehénből állottak. A mint már említettük, mindezeknek véget vetett Vespasianus, mennyiben a szokásos és itt felsorolt áldozatok egy részét még 81-ben megtaláljuk ugyan, de azután többé nem.⁶ Csak a rendszeres fogadalmon alapuló áldozatok maradtak meg és hajtottak végre azután is. Ez a változás nem áll magában s talán helyes uton járunk, mikor nem annyira Vespasianus szerénységében, mint inkább az áldozásokkal járó kiadások nagyságában keressük az okot, mely arra indította, hogy azok számát lehetőleg csökkentse.

Befejezésül említsük meg azt, hogy a 81 évből való feljegyzések őrizték meg az újonnan épült Colosseumban a *fratres Arvales* számára fentartott helyeket.⁷

Buday Árpád.

¹ A vota beváltásáról nincs említés. Az okra nézve Henzennek az a feltevése (Acta, p. 110.), hogy Domitianusnak a dákok elleni hadjárata miatt történt.

² C. I. L. VI. 2074. I. 32.; 2086. 22. s köv. Mommsen ebből arra következtet, hogy itt egy állandó istenkörrel van dolgunk. Állítása kellő beigazolást nem nyert és aligha is fog nyerni. A Trajanus hadba indulásakor Hercules Victor-nak *tauris* áldozásról van említés, de a többi istenségnek csak egy-egy áldozati barom szólott, s így valószínűleg ez a többesszám is csak tévedés.

³ C. I. L. 2103. b.

⁴ Henzen, Acta, 50. lap.

⁵ A részletes felsorolás nem eléggé indokolt, mivel semmi különös sajátosságuk nincs és a collegiumra nézve semmi sajátos vonatkozásban nem állanak. Részletesen felsorolva lásd Henzen Acta, 50—58. l.

⁶ C. I. L. VI. 2060. 27. s köv.

⁷ C. I. L. VI. 2059. 25. s köv. V. ö. Hula, Arch.-epigr. Mitt. XVII. 70. lap, 1 jzt.

Megyericsei János kolozsi főesperes.

A magyar humanista-irodalomnak egy részét még sűrű homály borítja. A korán elhunyt *Ábel* Jenőn kívül, ki a legújabb korban ennek az irodalmi áramlatnak legfáradhatatlanabb kutatója volt, *Hegedüs* István¹ és *Fraknói* Vilmos² foglalkoztak behatóbban a Mátyás alatt virágzásának tetőpontjára emelkedett humanista-irodalommal és számos munkával gyarapították erre vonatkozó ismereteinket. Kivülök újabban alig foglalkoztak részletesebben ennek a kornak az irodalmával, a min nem lehet csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy a humanistáinkkal való foglalkozás, egy-két kimagaslóbb egyéniséget leszámítva, nem tartozik a legáltalásabb feladatok közé, úgy hogy sokszor a legfáradságosabb kutatást sem koronázza siker; másfelől pedig ezek a latin nyelven író tudósok és költők maguk sem tarthatnak szélesebb körű érdeklődésre számot.

Örömmel kell tehát fogadnunk minden e kor íróira s irodalmi életére vonatkozó új adatot is. És ilyen öröm fogott el engem is, érezvén, hogy sikerült egy, bár nem a humanizmus fénykorában, hanem annak kezdődő hanyatlása idejében, a II. Ulászló uralkodása alatt élt, de ez ideig még névleg sem ismert humanista költőnk az ismeretlenség homályából kiemelni. Ez Megyericsei János, kiről az alábbiakban három fejezetben szólok. Az elsőben a névtelen szerzővel és költeményével foglalkozó, igen szegényes irodalmat ismertetem; a második-

¹ *Hegedüs* munkái: Guarinus és Janus Pannonius. (Budapest, 1896.)

Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett. (*Irodalomtörténeti Közlemények* 1905. évfolyam.)

Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XVI. köt. 10. sz.)

² *Fraknói* munkái: Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei 1453—1457. (Budapest, 1878.)

Vitéz János esztergomi érsek élete. (Budapest, 1879.)

Két magyarországi egyházi író a XV. századból. Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. (Budapest, 1886.)

Mátyás király magyar diplomatái. (*Századok* 1898 és 1899. évfolyam.)

ban a sírvers újabban talált kéziratának a nyomtatott források felett való elsőbbségét és hitelességét igyekezem bizonyítani s végül a harmadikban a szerző életét vázolom levéltári kutatásaim alapján.

I.

A XVIII. század második felében egy Janus Pannonius modorában írt díszhíron vált a magyar irodalomban ismeretessé, melynek költői szárnyalása s elég gördülékeny verselése szerzőjének élénk képzelő erejéről s a versírásban nem közönséges gyakorlottságáról tesz bizonyosságot. A lélek halhatatlanságáról, visszatéréséről az Atyához, a ki adta volt s a halandó test romlandóságáról a keresztyén vallást visszatükröző sorai Isten szolgáját sejtetik a szerzőben — nem alaptalanul.

Ezt a körülményt azért említem föl, mert forrásaink, *Bod* Pétertől elkezdve, (kinél tudtommal ez a díszhíron legelőször mint egy bizonyos „névtelen“ sírírata megjelent) a szerző társadalmi állásáról semmit sem tudnak.

Az elmúlt két században többen foglalkoztak írónk közül a költeménnyel, de anélkül, hogy a szerző nevét és állását fedő homály eloszlatásához csak egy adattal is hozzájárulhattak volna.

A nyomtatott források sorát — tudomásom szerint — a sírvers hús sorával *Bod* Péter nyitja meg.¹ Különös, hogy a díszhíronnak épen a keresztyén egyház tanításáról szóló sorai, ezek a 17-ik és 18-ik:

Sensus ab aeterno demissus patre revertit,

At corpus, de qua fingitur, intrat humum

hiányoznak nála, ki pedig maga is lelkipásztor volt. Nyilvánvaló, hogy a sírírát szövege akár kéziratban, akár nyomtatásban, de mindenesetre hiányos följegyzésben, volt előtte. Véleménye szerint a sírírát *epitaphium Anonymi*, Vitéz János szerémi püspök munkája. Közlését „Anno MDV. In Templo Albano“ szavakkal zárja be. Az évszám nyilván a díszhíron íratásának évét jelenti.

Bod Péter okoskodása érdekes, de nem helyes. Látszik, hogy ő is érdeklődött a vers szerzőjének kiléte iránt, de azt a sírírát teljes és hiteles szövegének hiányában kétséget kizárólag meg nem állapíthatta.

A mi a díszhíron íratási évét illeti, ifjabb Vitéz János, a kire *Bod* Péter gondolt, már 1499-ben meghalt.² Így a versnek, mely tulajdonképpen 1507-ből való, nem is lehetett szerzője.

Érdekes az is, a mit *Athenas*ban Janus Pannonius rokonságáról mond, hogy t. i. „Valami versekből mindazáltal, melyek forognak az embereknek kezekén, úgy lehet hozzá vetni, hogy lett volna a Garázda

¹ *Bod* Péter: Hungarus Tymbaules. (H. n., 1764.) 11. l.

² *Gams*: Series episcoporum (Regensburg, 1873.) 321. l.

familiából az atyja“. Bizonyos, hogy a mikor ezeket írta, akkor is a névtelen költő szóbanforgó sírirta lebegett szeme előtt.

A tudós jezsuita, *Kaprinai István*¹ — saját szavai szerint — Bod Pétertől vette át, a névtelen szerzőre vonatkozó minden megjegyzés nélkül az epitáfiumot. Ennélfogva a sírirtatnak e kiadásával bővebben nem foglalkozunk.

Kaprinai után Janus Pannonius poétai munkáinak ama két kötetből álló gyűjteményes kiadása következik, melylyel gróf *Teleki Sámuel*, Erdély híres kancellára s a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár nagynevű alapítója, tudományszeretete mellett bizonyára családi büszkeségből is a nagy humanista emlékének áldozott.²

Teleki e munkájában Garázda Péteren kívül rokonának mondja még ama bizonyos „poeta anonymus“-t is, „cuius epitaphium a se sibi vivo confectum Albae Juliae (nunc Carolinae) Transsilvanorum, in templo maiori arcis (ubi tot regum, principum et illustrium hominum ossa recondita et reliquiae iacent,) nigro incisum marmori superioribus temporibus legebatur, et passim apud scriptores, non tamen sine lectionum varietatibus quibusdam extat, his versibus expressum: *Mechanechen. (Alii: Megerechen. Ar. Co.) De se ad lectorem.*

Ez idézett helyből kitűnik, hogy a síremlék ebben az időben, 1784-ben már nem volt meg, vagy ha meg lett volna is, Teleki bizonyára a felírat kopottsága és olvashatatlansága miatt már nem használhatta. Ezért fordult minden valószínűség szerint Bod Péteren és Kaprinain kívül még más, régebbi írókhoz is, a mit az eltérő szövegváltozatok mellett a családi névnek a *Mechanechen* és *Megerechen* alakok közt való ingadozása is bizonyít.

Még egy másik fontos dolgot is konstatálhatunk a kezdő sorokból, azt t. i. hogy a szerző keresztnevét sem Teleki, sem az ő forrásai nem ismerték, a mit egyébiránt sajnálkozva maga is megvall. Ezután a huszonkét soros sírvers és legvégül e szavak olvashatók: *Vivens scripsi A. D. 1507. Vixi annis 37. Quid ais? tace! Zoile tace.*

Figyelmet érdemel még, hogyan kesereg Teleki a Garázda Péter s a sírirtat szerzője írásainak elveszte fölött. „Dolendum est — mondja — horum duorum scripta funditus intercidisse, et novissimi huius ipsum etiam nomen et vocabulum oblivione penitus deletum atque sepultum.“

*Budai Ferencz*³ nyilván a Janus Pannonius műveinek említett kiadása nyomán elmélkedik a névtelen szerzőről. Minden szavából a

¹ *Kaprinai István*: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad (Bécs, 1771.) II. k. 392. l.

² *Jani Pannonij poemata. (Trajecti ad Rhenum, 1784.) Pars I. II. A sírirtat a II. k. 178—179. ll. olvasható.*

³ *Budai Ferencz*: Polgári Lexikon. (Nagyvárad, 1805.) II. k. 99. l.

Teleki gondolatmenete tükröződik vissza, akár a névtelennek Garázda Péterrel és Janus Pannoniussal való rokonságáról s az 1507-ben fekete márványkőre metszetett síríratról, akár a névleg sem ismert „jó poeta“-ról, vagy legvégül a névtelen és Garázda Péter verseinek elveszéséről szóló sorait vizsgáljuk.

„Egy másik poeta — úgymond Budai — a ki maga nevét eltitkolta, de a kinek mind ehhez a Péterhez, mind a mindkettőjőknél híresebb Janus Pannoniushoz atyafisága volt, Erdélyben a gyulafehérvári nagyobb templomban egy fekete márványkőre 1507 esztendőben metszett ilyen versekben hagyta fenn az ő emlékezetét.“ És itt a sírvers 3—16 sorát közölvén, így folytatja: „Valamint sajnálható, hogy ez a jó poeta nevezetlennül maradt: úgy az is nagy kár, hogy Garázda Péternek tsak ennyi versét sem lehet a régiség kárpítja alól világosságra hozni.“

Egy másik író *Máthes* Garázda Péter és Janus Pannonius közti rokonság felderítése céljából szintén a sírvershez folyamodk s annak 1—14 sorát idézi a Janus Pannonius említett 1784-ik évi utrechti kiadása nyomán, nem feledkezvén meg egyúttal a már ismert „Vivens scripsi anno Domini 1507, vixi annis 37“ életrajzi adatok közléséről sem.¹

Horvát István egy becses tanulmányban² Janus Pannonius munkáinak kiadásait időrendben ismertetvén, az utrechti kiadásról írt recenziójában elismeréssel adózik gróf Teleki Sámuel tudományának és bőkezűségének, hogy nemzetét a nagy humanista költő műveinek oly díszes kiadásával ajándékozta meg. Egyébiránt a „Somogyvármegyében is nagy birtokú“ Garázdák révén családi büszkeség is sarkalhatta szerinte Telekit, hogy nagynevű rokonának ismeretlen és szétszórta megjelent költői maradványait összegyűjtse. S ezt Horvát a disztihon 3—10 sorával igyekszik bizonyítani, csak hogy az általa közölt 5-ik sor, a sírversnek a Janus Pannonius említett kiadásában olvasható 5-ik sorától eltér.

Névtelen költőnkéről *Toldy* Ferencz így szól:³

„Cesingét két rokona követte a pályán: Garázda Péter és egy névtelen (tán Garázda Arnold?), kikről azonban csak e névtelennek egy csinos versezete ad tudósítást.“

A mint látszik, *Toldy* — bár hozzávetőleg — Garázda Arnoldot tartotta a „csinos versezet“ anonim költőjének. Nem lehetetlen, hogy a Teleki-féle teljes felírat kezdő soraiban a megrövidítés folytán helytelenül értelmezett *Ar. Co.* szavak ejtették az *Arnoldus Corazda* (*Gorazda*, *Garazda*) név iránt tévedésbe.

Több íróról nem tudok, a ki munkájában a sírírattal s annak szerzőjével bővebben foglalkozott volna. Pedig hogy az említetteken

¹ *Máthes J. N.*: Veteris arcis Strigoniensis descriptio. (Esztergom, 1827.) 23. l

² Tudományos Gyűjtemény. (Pest, 1837.) I. k. 117. l.

³ A magyar nemzeti irodalom története. (Pest, 1862.) II. k. 62. l.

kivül mások is ismerték a felíratot, az a disztihon mellett a szerző nevére, társadalmi állására és életkorára nézve legteljesebb Teleki-féle szöveg variánsaiból is biztosan megállapítható. Erre mutatnak különben a Janus Pannonius utrechti kiadásának az epítáfiumra vonatkozólag idézett szavai is, melyek szerint az „passim apud scriptores . . . extat“. Kiket értett Teleki e „scriptores“ alatt? — azt Bod Péterén, illetőleg az őt szószerint átiró Kaprinain kívül felkutatnunk nem sikerült.

II.

A magyar királyi Országos Levéltárban *Neoreg. act. fasc. 362. nr. 14.* jelzet alatt egy eredeti XVI. századi oklevelet őriznek, a mely a lapszélen olvasható jegyzet szerint »Kiswarda meghódoltatásáról 1564«, helyesebben Kisvárdai Istvánnak a János Zsigmond kegyelmébe való fogadtatásáról szól.

Maga az oklevél az egész ívpapirosnak első lapját foglalja el, melynek lapszáma 133. Az ív negyedik lapja üres. A második és harmadik lapot az idézett lapszéli jegyzet írója írta tele feljegyzésekkel, még pedig a második számozatlan lapot a Homonnai Simon, Veres János és Dobszay János családjával, a 143-mal számozott harmadik lapot pedig a jelen dolgozat alapját képező sírverssel.

A mi ezt a becses történeti és irodalomtörténeti emléket illeti, a lapszámozásból kitűnik, hogy egy kézirati munka töredékével van dolgunk. A lapszámozás és a följegyzések írásmódja el is árulják a Bocskai Istvántól az erdélyi káptalan levéltárnokává és országos történetíróvá kinevezett Szamosközy István kezét, kinek töredékben maradt munkái *Szilágyi* Sándor kiadásában, a Magyar Tudományos Akadémia *Monumentáiban* láttak napvilágot.

Szamosközynek melyik munkájából való töredékünk? nem tudjuk. Ezt a tárgyunkra nézve mellékes kérdést döntsék el a történetírók. Mi a sírírtra, illetőleg szerzőjére fektetjük a fősúlyt.

A betűk lekopása miatt itt-ott széljegyzetekkel ellátott sírirat, a Szamosközy bevezető soraival együtt, betűhíven itt következik:

*In templo Albensi maiore, pavimento insertus lapis, quò
itur ad maius altare, haec carmina continet:*

JO. MEGERECHEN. AR. CO.
DE SE AD LECTOREM.

Quem non Liur edax, alienaque gloria torquet,

Perlegat haec placidis carmina caesa notis.

Tres fuimus clari cognato è sanguine uates,

Pannonicam Drauus, quam rigat altus humū.

Vnus erat Janus, patrias qui primus ad oras

Duxit laurigeras ex Helicone deas.
 Alter erat Petrus genitus de stirpe Garazdae,
 Qui tulit Aoniae plectra secunda lyrae.
 Ultimus hos ego sum cognata è gente secutus,
 Tertia doctarum gloria Pieridum.
 Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
 Ipsa suum sedes Pontificalis habet.
 Hic mea, si dederit Sors, ossa recondite; si non,
 Nil' nostra: iaceant quolibet illa loco.
 Spiritus aethereas postquam resolutus ad auras
 Euolat, haud magni membra caduca facit.
 Sensus ab aeterno demissus patre reuertit,
 At corpus, de qua fingitur, intrat humū.
 * uinae est requies certissima mentis,
 . . . a corrupti corporis ista domus.
 Ne longum Lector damnes in marmore carmen,
 Scripsimus ignotis ista legenda viris.

VIVVS IPSE S. P.

AN. DN̄I. M. D. VII.

** Æ. VO. XXXVII. VIX. AN.

QVĪD AĪS?

TACE ZOĪLE TACE.

A síriratnak ismertetett, töredékes kiadásaival szemben két okból fontos Szamosközynek ez a följegyzése. Egyik annak szövegére, másik a szerző nevére vonatkozik. A szövegre nézve azért, mert az *epitaphium* íratása után körülbelül száz évvel keletkezvén, ez a síriratnak ha nem is közelkorú, vagy egykorú, de azért korra nézve is a legrégebb és így kétségtelenül a *leghitelesebb* följegyzése. Ennél a *Tymbaules Hungarus* is legalább másfél századdal későbbi, a többi munka pedig még ennél is újabb.

Hitelessége mellett szól különben még az a fontos körülmény is, hogy Szamosközy, mint országos történetíró és erdélyi káptalani levéltári requisitor Gyulafehérvárt élvén, kétségtelenül még látta a síremléket és arról másolta le történelme számára a felíratot. Ezt bizonyítja „a gyulafehérvári nagy templomban a nagy oltárhoz menet“ fekvő

* Szamosközy megjegyzése: Hic detritae erant litterae, quas supplebimus hoc modo: Illic diuinae, vel: Coelum diuinae, — et in sequenti pentametro: . . . (üres hely.)

** Szamosközy megjegyzése: Vna littera deerat.

síremlék helyének pontos meghatározása is, ellentétben Bod Péterrel Telekivel, Budaival, kik mind csak a templomról s az abban levő síremlékről beszélnek, de arról, hogy az a nagy oltárhoz menet, tehát kétségkívül előtte a padozatba lett volna beléillesztve, egy szóval sem emlékeznek meg.

Ehhez járul az is, hogy Szamosközy csak azt írta le, a mit a bizonyára kopásnak indult felíratból el tudott olvasni s jegyzeteiben lelkiismeretesen feltüntette az olvashatatlan helyeket is; sőt egy helyen a szöveget kiegészíteni is megpróbálta.

A második fontossága abban rejlik a följegyzésnek, hogy a saját sírírata gyanánt kőbe vésetett diszticon szerzőjének a nevét, (melyet eddig csak a Janus Pannonius említett kiadásából s abból is csak részben és hozzátétőleg ismertünk) az utókor számára fenntartotta. E szerint a névtelen poéta nem más, mint: *Johannes Megerechensis, Archidiaconus Colosiensis*, azaz: Megyerecsei vagy Megyericsei János, kolozsi főesperes.

Ismervén a felírat szerzőjének nevét, immár összehasonlíthatjuk teljes szövegét a Janus Pannonius utrechti kiadásában megjelent szöveggel s a többi változatokkal is.

A római felíratos sírkövekre emlékeztető és Szamosközynél található három korhatározó sor, a harmadik sor legelejéről minden valószínűség szerint lekopott S. betű pótlása után, — a harmadik sor végén álló VIX. AN. kivételével, — így olvasandó:

VIVUS IPSE SIBI POSUIT
ANNO DOMINI M. D. VII.
[SUAE] AETATIS VERO XXXVII.

Ez elmondottakból a felírat három sorának értelme egészen világos, t. i. Megyericsei még életében felállította magának a síremléket s reá vésette a felíratot is: az Urnak 1507-ik, a maga életének 37-ik esztendejében.

E korhatározó sorokban, amelyek egy kerek mondatot alkotnak, azt is olvassuk Megyericseiről, hogy „vivus ipse sibi posuit.“ Világos ebből, hogy itt Megyericsei *harmadik* személyben beszél magáról. Ha pedig ez így van, akkor lehetetlen, hogy a tárgyára nézve ez *első* mondattal szorosán együvé tartozó, *második* mondatban mint első személy beszéljen. E szerint az ígének itt is harmadik személyben kell állania s így a kérdésben forgó két összetett szigla feloldása is csak VIXIT ANNIS lehet. Ámde ez a második mondat csonka, mivel csak azt tudjuk meg belőle, hogy Megyericsei „évekig élt“, de azt nem, hogy hány évig és így hány éves korában halt meg. Ennek pedig az a dolog természetében rejlő egyszerű magyarázata, hogy Megyericsei

felállította ugyan a síremléket s reá vésette a maga szerzette felíratot is, de természetesen életben töltött éveinek a száma nélkül, a melynek helyét üresen hagyatta. Világos, hogy halála után az illető évszámot hozzátartozóinak, talán kanonoktársainak kellett volna a síremlékre felírniok; ez azonban valami okból — örökre felíratlan maradt.

A korhatározó soroknak ez ismertetett szövegével szemben — nem is szólva a Bod Péterből ismert, de egyáltalában semmi alappal sem bíró MDV. évszámról — Telekinél s utána Máthesnél ezeket olvassuk: *Vivens scripsi A. D. 1507. Vixi annis 37.*

A fentebb elmondottakból kétségtelen, hogy a korhatározó soroknak a Szamosközy szövegétől teljesen eltérő Teleki-féle szövege sem fogadható el hitelesnek. Erre nézve különben döntő bizonyítékunk is van és ez a bizonyíték a „sibi posuit“ és „suae aetatis vero“ kifejezések kihagyása mellett, az utóbbihoz tartozó XXXVII évszámnak a „vixi annis“-ra való hibás vonatkoztatása. Hiszen Megyericsei még 1515-ben is él, tehát nem írhatta vagy mondhatta magáról 1507-ben, hogy 37 évet élt, azaz hogy meghalt; hanem csak azt, hogy 1507-ben 37 éves volt.

De a felírat életrajzi adatainak hibás szövegéből jogosan következtethetjük azt is, hogy Telekinek előttünk ismeretlen forrása nem a síremlékről, hanem valamely hibás följegyzésről másolta le a felíratot.

Szamosközy följegyzéseiből tudjuk, hogy a síremlék felírata nemcsak ebben a részében, hanem a tulajdonképeni sírvers utolsó soraiban sem volt teljesen olvasható. Maga mondja a disztihon 19—20 sorára vonatkozó lapszéli jegyzeteiben, hogy „hic detritae erant litterae“ s hogy a Megyericsei életkorára vonatkozó rész harmadik sorából is „una littera deerat“; már pedig ha Szamosközy megrongált állapotban látta a síremléket s úgy jegyezte le róla a felíratot, bizonyos, hogy a minden valószínűség szerint utána következő másoló még annyira sem találta azt a kérdéses helyen épnek s felíratát olvashatónak. Ez az olvashatatlanság lehet a hibás szövegnek egyik oka.

A másik ok valószínűleg már a másoló lelkiismeretét terheli. Úgy látszik, nem elégedett meg azzal, hogy a felíratból a számjegyek mellett talán homályosan kivehető egyes betűket papirosra vesse, hanem Szamosközytól eltérőleg még az olvashatatlan betűket is pótolván, jónak látta a meglevő egy-két betűből kombináció útján megállapítani azt a hibás szöveget, melyet Janus Pannonius költői maradványainak 1784-ik évi utrecht-i kiadásából s utána Máthesből már ismerünk; nem gondolván arra, hogy cselekedetével az utókornak bár akaratlan félrevezetése mellett, a történelmi hűség rovására is vétket követ el.

A korhatározó sorok után közvetlen következő, csak Szamosközy-nél és a Janus Pannonius művei 1784-ik évi kiadásában meglevő két sor szövege ekképp hangzik egymás mellé írva:

Quid ais? Tace, Zoile, Tace.

A Megyericsei félelme nyilatkozik meg e sorokban. Kritikusától félt, a kít Zoilusban, a szigorúságáról híres alexandriai grammatikusban, személyesít meg, ki tudvalevőleg még Homeroszt is lekicsinyelte. Ezért igyekszik őt hallgatásra bírni, illetőleg arra, hogy legyen bírálóiban sirversének gyarlóságai iránt jóakarató elnézéssel.

A sirvers különféle szövegei eltéréseinek könnyebb megállapíthatása czéljából a Szamosközy- és Teleki-féle teljes szövegeket ekként állíthatjuk párhuzamba egymással:

Szamosközy szövege.

1. Quem non fluor edax, alienaque gloria
torquet,
2. Perlegat haec placidis carmina caesa notis.
3. Tres fuimus clari cognato è sanguine vates,
4. Pannonicam Drauus quam rigat altus
humum.
5. Vnus erat Janus, patrius qui primus ad oras
6. Duxit laurigeras ex Helicone deas.
7. Alter erat Petrus genitus de stirpe Garazdae,
8. Qui tulit Aoniae plectra secunda lyrae.
9. Vltimus hos ego sum cognata è gente
secutus,
10. Tertia doctarum gloria Pieridum.
11. Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
12. Ipsa suum sedes pontificalis habet.
13. Hic mea, si dederit Sors, ossa recondite;
si non,
14. Nil' nostra: iaceant quolibet illa loco.
15. Spiritus aethereas postquam resolutus ad
auras
16. Evolat, haud magni membra caduca facit.
17. Sensus ab aeterno demissus patre reuertit,
18. At corpus, de qua fingitur, intrat humum.
19. [Coelum] diuinae est requies certissima
mentis,
20. [Paruul]a corrupti corporis ista domus.
21. Ne longum lector damnes in marmore
carmen,
22. Scripsimus ignotis ista legenda viris.

Teleki Sámuel szövege.

1. Quem non livor¹ edax, alienaque gloria
torquet,
2. Perlegat haec latius² (al. claris) carmina
caesa notis.
3. Tres fuimus clari cognato e³ sanguine vates
4. Pannonicam⁴ Drauus qua⁵ rigat altus
humum,
5. Vnus erat Janus, proprias⁶ qui primus ad oras
6. Duxit laurigeras ex Helicone deas.
7. Alter erat Petrus genitus de stirpe Garazda⁷,
8. Qui tulit Aoniae plectra sonora⁸ lyrae.
9. Vltimus hos ego sum cognata è gente⁹
secutus,
10. Tertia doctarum gloria Pieridum.
11. Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
12. Ipsa suum sedes pontificalis habet.
13. Hic mea,¹⁰ si dederit sors, ossa recondite;
si non,
14. Nil nostra: iaceant quolibet illa loco.
15. Spiritus aethereas postquam resolutus ad
auras¹¹
16. Evolat, haud magni membra caduca facit.¹²
17. Celsus ab aethereo demissus patre reuertit,
18. At corpus, de qua fingitur, intrat humum.
19. Coelum¹³ (al. Coelo) divinae est requies
faustissima¹⁴ (al. certissima) mentis,
20. Parvula¹⁵ (al. Hic fit) corrupti corporis
ista domus.
21. Ne longum, lector, damnes in marmore
carmen,
22. Scripsimus ignotis, ista legenda viris.

A fontos és kevésbé fontos eltérések között kettő érdemli meg különösebben figyelmünket. Egyik a Horvát István után jegyzetben közölt 5-ik sor, a másik a 8-ik sorbeli *secunda* szónak a *sonora* szócskával való fölcserélése.

¹ Máthesnél hiányzik.

² claris Bodnál, Kaprinainál; latius Máthesnél és Horvátnál.

³ Bodnál hiányzik.

⁴ Bodnál, Kaprinainál is; Pannoniam Budainál és Máthesnél.

⁵ Bodnál, Kaprinainál, Budainál, Máthesnél, Horvátnál is.

⁶ Bodnál, Kaprinainál, Budainál is; proprius Máthesnél.

Horvátnál ez az egész sor így hangzik: Vnus erat Janus, patrium qui primus ad Istrum.

⁷⁻⁸ Mindenik forrásban így.

⁹ Bodnál, Budainál, Máthesnél, Horvátnál is; stirpe Kaprinainál.

¹⁰ Bodnál, Budainál, Máthesnél is; mihi Kaprinainál.

^{11,12} A 15—16 sorok Bodnál és Kaprinainál hiányoznak.

¹³ Coelo Bodnál, Kaprinainál.

¹⁴ certissima ugyanazoknál.

¹⁵ Hic fit ugyanazoknál.

A mi az utóbbi esetet illeti, véleményem szerint itt is a Szamosközy részén van az igazság, mert nem az aoniai lant *zengzetes* pálczikáiról van szó ebben a sorban, hanem arról, hogy Janus Pannonius után, ki mint *első* viselte homlokán a rokonságból a helikoni babért, *második*nak Garázda Péter lépett fel az aoniai lant pengetője gyanánt Magyarországon. Azaz ő volt a család második költő tagja. Ezt a magyarázatot különben egészen kétségtelenné teszik a rokonság három költő tagjára vonatkozólag az 5., 7. és 10-ik sorban olvasható „primus“, „alter“ és „tertia . . . gloria“ kifejezések is.

Az *ötödik* sornak Horvát-féle szövegét tekintve, okvetlen reá kell jönnünk arra, hogy annak második fele — bizonyára tévedésből — Janus Pannonius síriratából való.

Ugyanis a nevezett pécsi püspök elégiái I. könyve IX-ik darabjának, melyet „aegrotante in castris“ 1464-ben írt,¹ utolsó strófájában ezeket a sorokat olvassuk:

1. Hic situs est Janus, *patrium qui primus ad Histrum*
2. *Duxit laurigeras, ex Helicone, Deas.*
3. Hunc saltem titulum, Livor, permittite sepulto,
4. Invidiae non est in monumenta locus.

A felirat további összehasonlítása céljából ide írom még az 1507-ben meghalt Garázda Péter² síriratát is, amely ekképpen hangzik:

1. Germanus Jani, *qui primus ad Istrum*
2. *Duxit laurigeras ex Helicone Deas.*
3. Sum situs hoc tumulo Petrus e stirpe Garazde,
4. Altera *Pieridum gloria* jure fui.³

Ha már most a három sírirat némely sorait vizsgáljuk, meglepő eredményekre jutunk.

A két utóbbi sírvers *első* sorai, a dolog természetéből folyó csekély eltéréssel megegyeznek egymással, ezek pedig a Megyericsei *ötödik* sorával. Ennek *hatodik*, amazoknak *második* sora szóról-szóra ugyanaz. Sőt a Megyericsei *első* s a Janus Pannonius *harmadik*, továbbá a kolozsi főesperes *hetedik* és *tizedik* s a Garázda Péter *harmadik* és *negyedik* sorai is feltűnő rokonságot mutatnak.

Ebből a többszörös egyezésből Megyericseire nézve — csaknem teljes bizonyossággal — két fontos dolgot állapíthatunk meg. Először, hogy nemcsak ismerte nagynevű rokonának, a pécsi püspöknek sírversét, azaz elégiáját, hanem saját sírverse szerzésekor használta is. Másodsor, kiváló figyelmet érdemel a Megyericsei síriratának s a Garázda Péter epitáfium-

¹ Teleki-féle kiadás I. k. 313. l. V. ö. ugyanott II. k. 119. és 141. ll.

² Kollányi F., Esztergomi kanoók 113. l.

³ Máthés i. m. 23. l., rajzban VI. tábla C.

mának az idézett helyeken való feltűnő egyezése mellett az a körülmény is, hogy az utóbbinak halála s a Megyericsei síremlékének a felállítása egy és ugyanazon évben, 1507-ben történt.

Ezt tudva, talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy *Garázda Péter sírversének is Megyericsei volt a szerzője*. Sőt hihető, hogy a Garázda Péter halála juttatta eszébe az ember halandóságát s azon való tűnődése, búsongása érlette meg lelkében a gondolatot, hogy a maga szerzette epitáfiummal ékes síremléket még életében felállíttassa.

Egyébiránt hogy mennyiben volt Megyericsei „Tertia doctarum gloria Pieridum“, azt természetesen ebből az egy sírversből eldönteni nem lehet.

Verselése különben elég könnyed, gördülékeny. Az ókor bűvös mesemondójához, Ovidiushoz lehetne talán némileg hasonlítani.

III.

Ismertetett siriratunk három költőt említ, kik rokonvérből származtak, még pedig onnan, ahol Pannoniát a Dráva mossa. Ismerjük már mind a hármat: Janus Pannoniust, Garázda Pétert és Megyericsei Jánost. Ha már most tudjuk, hogy Janus Pannonius és a Garázdák honnan származtak, akkor tudni fogjuk azt is, hogy a Megyericsei család hazáját hol keressük. E tekintetben útba igazít bennünket *Csánki Dezsőnek „Körösmegye a XV-ik században“* cz. értekezése. Ennek a végén levő térképen, mely a XV. századi Körösmegyét és a szomszédos megyéket ábrázolja, valóban meg is találjuk Janus Pannonius családjának származási helyét, Csezmicét, Körösmegyében a Csázmának egy kis mellékfolyója mentén. Ugyanitt van az Ilova, jobban mondva a Mecsenica mellett Vajk-Keresztur, mely — mint Csánki mondja — még Vojk-Keresztur, Vojkoc-Keresztur, Garázda-Keresztur, Garazdinc-Keresztur, Garazdinc, Szent-Kereszt és Vojk-Szent-Kereszt néven is előfordul és „földes urai a Vajk vagy Vojk nemzetség tagjai már a tatárjárás előtt.“ E nemzetség tagja volt a Garázda-család is.¹ Ha pedig a most említett helyek valóban ott vannak Körösmegyében a Dráva mellett, jobban mondva a Dráva és Száva között, ahová a sírvers is helyezi azokat, akkor ezen a vidéken kell keresnünk a Megyericsei János családjának eredeti lakóhelyét is. És csakugyan találunk is két helységet Körösmegyében, melyekről két különböző család olykor teljesen azonos, olykor egymástól eltérő névvel írta magát. Egyik délen *Megyericse* vagy *Vasmegyericse* az Ilova és Peker folyók között, Velika város szomszéd-ságában, a XV. században Megyeriche, Megeriche, Megyeryche, Megy-

¹ *Csánki* i. m. 47. l.

rechye, Wasmegyeryche, Megeryche, Wasmegywrechye, Vasmegyeryche és Megyereche-nek írva, melynek emlékét ma is őrzi Megyurity helységnév.¹

A másik a megye közepe táján *Megyurecse*, a mai Obrovnica (Orbona) közelében, a Csázma, Bedenicska és Racsacska folyók között ma is áll, melynek földesurai, a Megyurecseiek, köznemesek² voltak, kik ezen kívül birták többekkel együtt a XV. század végén a közelben fekvő Palicsna-Szentpétert s e század folyamán ideiglenes jogokat szereztek a mai Disnik (Desnica) és Palesnik (Palicsna) közötti tájakon elterülő újudvari uradalomban is.² Nevét okleveleink az említett században s a következő elején *Megyurechya*, *Megyurechye*, *Megyerechye*, *Megwrecchye*, *Megywreche*, *Megyewreche*-nek írják.

A két helység neve tehát, annak írásmódjára nézve, nagyjában megegyezik egymással. Ennélfogva a szükséges adatok teljes hiányában bajos eldönteni, hogy a Megyericsei családja a kettő közül tulajdonképpen melyiket vallotta hazájának. Mindazonáltal kiemelendőnek tartom, hogy a Vasmegyericseire és minden valószínűség szerint annak a Megyericsei Demeternek, a kit 1403-ban megnótáztak, a fiára Frankra vonatkozó adatok kivételével, az egész XV. századból s a XVI. elejéről, tehát épen a Megyericsei János idejéből kezeim között levő adatok mind a Janus Pannonius családi fészkehez, Csezmicéhez közelebb fekvő *Megyurecse* köznemes földesurairól beszélnek.

Egyébiránt minden felesleges és értéktelen találgatás helyett szólnak a nevezett családokra vonatkozó oklevelek maguk, úgy amint egymásután következnek.

Vasmegyericse birtokosai a XV. század elejéig a Megyericseiek, kik közül Demeter és György, Gergely fiai, 1403-ban hűtlenségen marasztatván, Megyericset Berencsi István királyi sáfár és özdögei Besenyő Pál bán s rokonaik kapják adományban.³

Ezzel örökre el is vész a családra nézve Vasmegyericse, mely a század folyamán később a Maróthiakat, majd a Drágfiakat s végül a Kanizsaiakat vallotta földesurainak.⁴

1414. októberében Megyurecsai Imre fia György szerepel. Ekkor történik, hogy monoszlai Csupor Pál tótországi bán bizonyos Márton bánt a nevezett György megyurecsei birtokán elkövetett hatalmaskodás ügyében hatod magával tisztító esküre ítéli.⁵

¹ Orsz. lltár. *DI.* 33378. (1403.) 34116. (1448.) 33816. (1476.) 32852. (1478.) 34078. 18293. 18321. (1479.) 34140. (1485.) 20102. (1493.) 20524. (1497.) 34148. (1500. k.) V. ö. *Csánki* i. m. 40. l.

² *Csánki* i. m. 23. és 31. l.

³ Orsz. llt. *DI.* 33378.

⁴ *Csánki* i. m. 40. l.

⁵ Orsz. llt. *DI.* 33780. V. ö. *DI.* 33427.

A most említett Györgynek a fiai, György és János 1428. augusztus 11-én a Rogoznaiaktól zálogban bírt rogoznai birtokrészeket a császári káptalan előtt Maróthi János mácsói bánnak zálogba vetik.¹

Egy másik, 1433-ban kelt oklevél szerint a király *Megerichei* Frankot s a Bocskai Miklós fiait, somogymegyei jobbágyaiknak a margitszigeti apácák bélcei birtokán elkövetett hatalmaskodása miatt törvényre hivatja.²

A következő 1434-ik évben Szentgyörgyi László fia János, berencsi Sáfár Istvánt és fiait körösmegyei szlavinyai részeik elidegenítésétől, a fentebb említetteket, névszerint „Frank vero filium Demetrii de *Megyeryche* et nobilem dominam Veronicam consortem eiusdem“, továbbá Bocskai Vid zágrábi prépostot, azoknak birtokbavételétől eltiltja.³

Öt évvel később, 1439 márciusában, a tótországi nemesség körösi gyűlésén találjuk a most említett *Megywreczyei* Frankkal együtt a családnak két másik tagját, Jakabot és Györgyöt is, a kik részeseek a gonosztevők megfélemezésére ugyanakkor alkotott végzésekben, sőt Frank a Thallóci Matkó bán parancsából azoknak végrehajtásában is.⁴

Egy ugyanez év októberében kelt oklevél szerint ugyancsak *Megerechyei* Frank, Jakab és György többek között kereszturi Garázda Pállal egyetemben kijelölt királyi emberek azon czélből, hogy Thallóci Matkó bánt és feleségét a hűtlenségen marasztott prodavizi Ördög Miklóstól elkobzott és nekik adományozott körösmegyei Szentgyörgy (Gjurgjevac) vára és tartozékai birodalmába iktassák.⁵

Mikor gerebeni Herman Lászlót 1476-ban Orbona tartozékainak birtokába beiktatják, ez alkalommal az oklevél a Rogoznaiakkal, Szentmargitakkal és palicsnaszentpéteri Kozóczokkal együtt mint szomszédokat a néhai Megyurecsei György fiait, Imrét és Ferenczet is megnevezi.⁶

A Kamarcsaiak és Csákóczyak s ezek rokonai közt 1481-ben a körösmegyei csákóczy másképp mosinamelléki, cserneczmelléki és szentmargiti birtokok felett folyt perben az említett birtokok szomszédjai között, a néhai Megyurecsei Péter fiai, továbbá Imre mellett, még a megyurecsei plébánust, Balást is megtaláljuk.⁷

1494. április 4-én Megyurecsei Imre körösmegyei leskóczy birtokát

¹ Orsz. llt. *DI.* 12000.

² Orsz. llt. *DI.* 12563.

³ Orsz. llt. *DI.* 335.

⁴ *Kukuljevics*: Jura regni Croatiae

II, k. 17., 20. l.

⁵ *Tetek*: Hunyadiak kora X. k.

63. l.

⁶ Orsz. llt. *DI.* 33427.

⁷ Orsz. llt. *DI.* 34311.

a csázmái káptalan előtt kozári Boboelics Györgynek és Mártonnak zálogba veti.¹

1522-ben Korbáviai János tótországi bán a csázmái káptalannak meghagyja, hogy özvegy Szencsei Györgynét, Ilona asszonyt, a magbanszakadt kozári Boboelics György testvérét, „in dominium medietatis portionum possessionariarum nobilis condam Francisci de *Megyewrechye* in possessione *Megerechye* predicta, in comitatu Crisiensi existenti habitarum, domusque et curie nobilitaris ibidem habite, ceterisque possessionibus in *districtu Megyerechye* . . . existentibus habitarum“, úgy a mint azt testvére, Boboelics György a nevezett Ferencztől bírta, zálogjogon iktassa be. Az iktatásnak azonban a „generose domine Sophie consortis nobilis Johannis de *Chezmycze*“ nevében ennek egy vecseránóczy jobbágya ellene mondott.²

Végül ugyan ez évben, 1522. május 21-én a csanádi egyház templomudvarán ítélezik Megyericsei Péter apostoli közjegyző, a ki magát „clericus diocesis Zagrabiensis“-nek nevezi.³

A most ismertetett oklevelek közül a Megyericsei Demeterrel, illetőleg fiával, Frankkal foglalkozó oklevelekből úgy látszik, hogy Frank a megye déli részéből annak északi részébe költözött. De hogy akár ő, akár a vele talán vérrokon Jakab és György a családot tovább folytatták volna, arról nincsen tudomásunk. Ezzel szemben az 1522-iki évi oklevélben feltűnik az egész XV. századon keresztül okíratilag csaknem fiuról fiura kimutatható Megyericsei vagyis Megyurecsei családnak a Csezmiczei családdal való ölelkezése, a mi Csezmiczei Jánosnének a Megyericsei Ferencz megyerecsei és kerületbeli birtokaira vonatkozó ellenmondásában nyer kifejezést. Csakhogy a két család közt az epítárium értelmében vett *vérbeli összeköttetés* kimutatása a jövő feladata, mivel a kizárólag Megyericsei János személyével foglalkozó emlékek sem egy, sem más tekintetben útbaigazítást nem nyújtanak. Elégedjünk meg hát reá vonatkozó adataink némely részének pusztá regisztrálása mellett egyelőre azzal, hogy a Megyericsei életére nézve kiválóan fontos kiadatlan két oklevelet a függelékben egész terjedelmökben közöljük, kettőt pedig kivonatosan méltassunk.

A mi magát Megyericsei János életét illeti, első okleveles nyomát az erdélyi káptalan 1496-ik évi jövedelmeinek Gyulafehérvárt a káptalan levéltárában őrzött *eredeti* jegyzékében találjuk,⁴ mely szerint „ma-

¹ Orsz. lt. *DI.* 20167.

² Orsz. lt. *DI.* 32876.

³ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából (Budapest, 1902.) I. k. 63. l.

⁴ *Cista cap. fasc. I. n. 10.* V. ö. Szeredai Antal: *Notitia veteris et novi capituli ecclesiae Albensis Transsilvaniae.* (Albae Carolinae, 1791.) 110—116. l.

gister Johannes de *Megereche*¹ osztozott kanonok társaival a káptalannak mindennemű jövedelmeiben. Így pl. neki járt a szászsebesszéki tizedből a fejéregyházi. Az enyedin Szentmártoni Jánossal és Szentannai Miklóssal osztozkodott. A bortizedet Bocsárdról kapta. Apró barommal Enyed mezőváros és Szilvás falu látták el. Péter deák Borbándról három s egy Vánca nevű oláh jobbágy Poklospatakáról egy kas méhvel adózott neki. A küüllőmegyei „decimarum maiorum optionarium” elosztásakor a szentiványi és örményesi két negyed fejében 24 forint jutott részébe. A hunyadmegyei Pad és Répás faluk Szent-Márton napi adója szintén őt illette. S mind e jövedelmeket hol személyesen, hol megbizottja által vette fel.

A következő 1497. július 26-án Geréb László erdélyi püspök a székesegyházi oltárok fehérvári szölei után a püspök számára fizetendő bordézszmát az oltármestereknek bizonyos feltételek mellett elengedvén, az *egykorú másolatban* ugyancsak Gyulafehérvárt őrzött¹ kiváltáságlevél alján „*Megereche secretarius*” följegyzés olvasható. E szerint ez időtájt Geréb László püspök titkára volt.

Egy évvel később, 1498. februárius 24-én, II. Ulászló „*venerabilis et egregius magister Johannes de Megyerechye canonicus ecclesie Albensis transsilvane*” nevezi Megyericseit, a ki a káptalan nevében panaszt emel nála, hogy erdejében az erdélyi sókamara ispánok és tisztjeik új sószállító hajók készítésére és a régiek kijavítására évenként cserfát vágatnak, anélkül, hogy valamit fizetnének érte. Kérésére a király kártérítésül évenként száz arany forint értékű sót adományoz a tordai sókamara útján a káptalannak s egyúttal meghagyja Zsigmond leleszi prépostnak, mint kincstárnoknak továbbá Tárcai János és szebeni Puol Miklós erdélyi sókamara ispánoknak és utódaiknak, hogy a rendelt sót évenként szolgáltatassák ki, megfenyegetvén őket, hogy rendeletének megszegése esetén „*in extremo et districto iusti iudicis examine de huiusmodi eorum sacrilegio*” adnak számot.²

Innen kezdve egész a sírfelirat szerzéséig, 1507-ig csak egyszer találkozunk nevével, bár elrontott alakban, a szebeni és szász hét bírák 1506-ik évi számadáskönyve márczius 3-iki följegyzésében, mely szerint Megyericsei János Szebenbe érkezett, és az ő meg a dobokai főesperes megvendégelése egy forint és négy dénárjába került Szeben

¹ *Cista cap. fasc. 1. n. 29. Szeredai: Series episcoporum Transsilvaniae, (Albae Carolinae, 1790.) 171. l. V. ö. Történelmi Tár 1890. évf. 361. l.*

² Az oklevél töredékes eredetije hártán az orsz. lltárban *DI. 30943. 1531.*, illetőleg 1554. évi átírata Gyulafehérvárt *Cista cap. fasc. 6. n. 1. Szeredai: Notitia 117. l.*

városának.¹ Kár, hogy ez a hely Megyericsei egyházi állására nézve mit sem árul el.

A következő 1511. július 26-áról való adatunk az 1507-ben kelt sírirat minden részletét teljesen megvilágítja. Az erdélyi káptalan ugyanis II. Ulászlónak 1511. márczius 11-én kelt parancsára váradgyai Izsák Jánost az édes anyja, néhai váradgyai Horváth Magdolna fehérmegyei váradgyai birtokába ellenmondás nélkül beiktatja, mely alkalommal a szomszéd birtokosok, még pedig a „civitatis episcopalis Albensis“, továbbá a káptalan és „a venerabilis domini Johannis de *Megereche* archidiaconi Kolosiensis et concanonici fratris nostri atque nobilis possessionati de eadem Waradya“ képében Rovó Tamás, Futaki Simon, Fekete Márton és Bíró Imre voltak jelen.²

Ebből az adatból kitűnik, hogy Megyericsei nemcsak gyulafehérvári kanonok és kolozsi főesperes, hanem a fehérmegyei Váradgyán birtokos is. Mikor lett Megyericsei kolozsi főesperes — nem tudjuk. Csak hozzávethetünk a sírfeliratból és a II. Ulászló idézett kiváltságleveléből, melyben még csak mint kanonokról esik szó róla, hogy a javadalmat Monay Gergely halála után az 1498—1507 közti évek valamelyikében nyerte. Legalább 1494. szeptember 26-án még Monay a kolozsi főesperesi javadalom birtokosa.³

Egy másik, 1512-ből való adat bár Megyericseiről nem igen mond újat, a benne elősorolt ruházatoknál és ékszereknél s ezeknek magyar elnevezésénél fogva művelődéstörténeti és nyelvészeti tekintetben köti le érdeklődésünket. Ebben az oklevélben Thuróczi Miklós erdélyi alvajda (Déván, 1512. április 20-ikán kelt oklevelében) biznyságot teszen arról, hogy Anko vagy Anna asszony, a szálláspataki Szerecszen Mihály felesége, minekutána Megyericsei János, Bradács István és sálfalvi Sállfy Simon a megőrzés végett rájuk bízott öltözékeket és ékszereket neki hiány nélkül visszaszolgáltatták, őket minden további kötelezettség alól feloldotta.⁴

Ezután Megyericsei életéről még csak 1515-ből van tudomásunk. Ez év januárius 12-én ugyanis korlátközi Bucsányi Pétert, Komárom vármegye főispánját, Tata és Komárom várak porkolábját, királyi tárnokot és kamarást, váraskeszi Lépes Loránt unokáját, váraskeszi Lépes Bernát fiának fogadja s a saját és osztályos atyjafia, Lépes Tamás összes

¹ Quellen zur Geschichte Siebenbürgens I. k. 437. I. ekként: Venerunt dominus Johannes Megejericzky de Alba ad civitatem (Cibiniensem), similiter dominus Ladislaus Dobocensis, his pro honore vinum, avenam, pisces et cetera simul computando flor. I. den. 4.

² Orsz. lt. *DL*, 30986.

³ Orsz. lt. *DL*, 29883.

⁴ Oklevél mellékletünk I. sz. a.

birtokaiban örökösévé teszi. Ezt a szerződést a király is helyben hagyván, mikor parancsára az erdélyi káptalan nevezettét a névszerint felsorolt hunyad-, küküllő- és fehérmegyei birtokokba be akarta iktatni, ennek az iktatásnak a lomfalvi birtokot illetőleg ugyanazon év februárius 7-én „in venerabilium dominorum Johannis Barlabassy de Chezthwe cathedralis Albensis ecclesie . . . , item alterius Johannis de *Megereche* Kolosiensis archidiaconorum, sociorum et concanonicorum fratrum nostrorum . . . , ac discreti Georgii rectoris altaris beati Georgii martyris in eadem ecclesia nostra fundati . . . ac . . . Simonis de Salfalva“ nevében kiküldött embereik ellenmondottak.¹

Ebben az évben még két oklevél foglalkozik Megyericseivel, melyek közül a márczius 25-én kelt az összes rávonatkozó adataink között a legbecsesebb. Ez II. Ulászlónak Megyericsei számára, kit secretariusának mond, kiállított útlevele, hogy fogadalmához híven a loreói szűzhöz Olaszországba minden baj és veszedelem nélkül elzarándokolhasson és onnan sértetlenül vissza is térhessen.²

Hogy Megyericsei valóban vette-e hasznát az útlevélnek, járt-e Olaszországban, — azt bizonyítani nem tudjuk, de az ellenkezőt sem állíthatjuk, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ezután már nem sokáig élt. Talán sejtette a vég közeledését és szükségét érezte annak, hogy élete alkonyán zárandoklásával lelkének vigasztalást szerezzen.

A jelzett 1515. év december 6-án Szapolyai János erdélyi vajda Sálffy Simon amaz előterjesztésére, hogy a néhai váraskeszi Lépes András egyenként elészámlált fehér-, küküllő- és hunyadmegyei birtokait vérség és szomszédság jogán vissza akarja váltani, utasítja az erdélyi káptalant, hogy gyarmathi Balassa Ferenczet, Megyericsei Jánost, Varsányi Benedeket, Vizaknai Miklóst, Altenburger Tamás szebeni polgármester özvegyét fiaival, a csulai Vánca János utódait, Szobi Mihályt és a Barcsaiakat, a zálogösszeg felvételének és a birtokok visszaadásának megtagadása esetén idézze törvényre.

A tömeges birtokperből bennünket közelebből csak a Megyericsei ügye érdekelvén, erre vonatkozólag az oklevélből arról értesülünk, hogy Balástelki Bernát vajdai ember és a káptalani tanúbizonyosság Megyericsei Jánost lomfalvi Opra kenéz útján, — azután Gyulafehérvárt szemtől-szembe is felszólították, hogy a lomfalvi birtok zálogsummáját vegye fel, s a birtokot adja vissza, de eredménytelenül, amennyiben Megyericsei perre utasította őket. Mire ezek „Johannem de *Megereche* archidiaconum“ törvényre idézték.³

¹ Orsz. llt. *DI*, 30270

² Oklevél mellékletünk II. sz. a.

³ Orsz. llt. *DI*, 22733, V. ö. *DI*, 32469.

Ezután Megyericsei életéről nincsen tudomásunk, s a következő adatok már mint *néhai*ról emlékeznek meg róla.

Így 1517. november 30-án Szapolyai János rendeli az erdélyi káptalannak, hogy vingárti Horváth Gáspárt „in dominium portionum possessionariorum in possessionibus Waragya et Lonffalwa vocatis, in comitatu Albensi Transsilvaniae existentibus habitantium, que alias condam venerabilis domini Johannis de *Megereche*“ voltak, zálogjogon iktassa be. De mikor a kiküldött vajdai ember a nevezettet be akarta iktatni, annak Ramocsa István fehérvári viceporkoláb „in persona venerabilis domini Michaelis de Warda archidiaconi Kolosiensis, sociique et concanonici fratris nostri“ ... ellenemondott.¹ S úgy látszik, nem minden eredmény nélkül. Alig egy évvel később, 1519. januárius 13-án ugyanis már a többször említett Sállfy Simonnak a fia, János kezd perelni a vajdai törvényszéken Várdai János (Várdai Mihály?) főesperessel bizonyos lonfalvi birtok felett, mely „per mortem et decessum quondam venerabilis domini Johannis *Megerecy*“ szállott volt a nevezett főesperesre, mint Megyericsei hivatalbeli utódjára.²

Ez elmondottakból is kétségtelen, hogy a Megyericsei által birtokolt lonfalvi és váradgyai birtokok az erdélyi káptalan birtokai voltak, s azoknak Megyericsei János, mint gyulafehérvári kanonok csupán haszonélvezője volt.

De lehetséges, hogy Megyericseinek pl. Váradgyán saját birtoka is volt. Legalább az idézett 1511-ik évi oklevélnek „nobilis possessionatus de eadem Waradya“ kitétele ennek a föltevésnek nem mond ellent.

Ezek után még csak egy műveltségtörténeti szempontból becses jegyzék említi a Megyericsei János nevét. A gyulafehérvári székesegyház kincseiről a XVI. század 30-as éveinek az elején összeírt lajstrom ez, melyben Megyericsei a kegyes adományozók és hagyományozók sorában, a kolozsi főesperességben őt közvetlenül megelőző Monay Gergely után, egy kehelylyel szerepel.³

Említettük, hogy Megyericsei Jánosról 1515. december 6-ika után mint élőről nincsen tudomásunk, 1517. november 30-án meg már Várdai Mihály az utóda a kolozsi főesperességben. Ilyenformán a két adat ideje közt halt meg; még pedig ez adatokat összevetve éveinek, az 1507-ben készült síremléken olvasható számával, 46 vagy 47 éves korában. E szerint halálának éve nem bizonyos. Még kevésbé van tudomásunk arról, hogy hol és minő körülmények között érte utól a halál.

¹ Orsz. llt., *DI.* 31014.

² Majlád István vajdának 1535-ben kelt ítélete Alsófehérmegye lltárában a *Barcsay levélek* között.

³ *Szeredai*: Notitia 150. 1.

A síremlék mindenesetre Gyulafehérvárra mutat. De ha figyelembe vesszük, hogy életének utolsó idejében (1515-ben) királyi secretarius, a mi a II. Ulászló király udvarában való tartózkodást tételezi föl, sőt egyebek között e minőségében készült olaszországi zarándok útjára is, — nem lehetetlen, hogy Gyulafehérvártól távol hunyt el. Ez a körülmény aztán érthetővé tenné azt is, hogy miért maradt halálának éve a síremléken örökre felíratlanul.

Szólanom kellene valamit Megyericsei iskolázásáról is. Sajnos, e tekintetben kutatásaim negatív eredményre vezettek. Pedig a kor viszonyaihoz mért felsőbb fokú iskoláztatása valószínű. Erre mutat, hogy 1496-ban huszonhat éves korában „magister“ czimet visel, a mi a bölcsészeti tudományokban való jártasságát bizonyítja, minthogy a teológiai fakultás hallgatói ezt az egyetemi fokozatot harmincz éves koruk előtt nem érthették el.

Barabás Miklós.

Mellékletek.

I.

Déva, 1512. április 20.

Szerecsen Mihályné menedékvalló levele Thuróczi Miklós erdélyi alvajdától, Megyericsei János és társai számára, az őrizetökre bízott öltözetek és ékszerek visszaadásáról.

Nos Nicolaus Thwroczy vicewaywoda transsilvanus et siculorum vicecomes, memorie commendamus per presentes, quod cum nos ad instantem et legitimam petitionem nobilis domine Anko sive Anna vocitate, consortis egregii Michaelis Zerechen de Zallaspathaka, filie condam Dionysii de Zenth Gyewrgh ex nobili olim domina Clara filia condam Ladislai Arka de Damsos procreate, nobilem Mathiam de Fratha notarium nostrum ad audiendam infrascriptam fassionem eiusdem domine Anko sive Anna transmissemus, idem tandem exinde ad nos reversus nobis retulit comodo, quomodo feria secunda proxima post dominicam Quasimodo¹ prefata domina Anko sive Anna in prescripta possessione Zallaspathaka coram ipso constituta sponte et libere confessa extitisset in hunc modum, quod quia honorabilis magister Johannes de Megerycze archidiaconus de Kolos in sua, ac egregiorum Stephani Bradach et Simonis Salfy de Salfalwa personis illas universas res, vestes quoque et clenodia eiusdem domine Anko sive Anna, quas eadem domina manibus eorundem causa conservationis tradidisset et assignasset, puta unam vestem muliebrem ex damasco rubeo floribus aureis circumdatam undique purpure nigro ;

¹ Vagyis április 19-én.

unam *subam*¹ ex pellibus variolinis dorsinis tectam cum tabith crocei coloris; unam vestem ex panno rubeo subductam cum pellibus variolinis ventrinis; unam vestem simplicem ex panno viridi; unum ornamentum dictum *keczele* cum auro filato et argento ornatum; unum pectorale cum manicis ex sindone novum, cum aureo collario et in manicis similiter habentem limbum auro filato textum et nodulos argenteos inauratos tam in manicis quam collario; unam partam ornatam cum perlis, alteram similiter cum perlis ornatam novam *haynyomtato* dictam; unum cingulum novum bene laboratum *maycz* dictum argento inaurato et sinaltato fabrefactum cum bullis ad id pertinentibus; alium cingulum similiter auro et argento ornatum habitum presens in usu; anulos sex, quorum tres sunt aurei, alii vero argentei, singulos habentes lapillos nodulos parvos argenteos novem, unum inauratum ex eis; unam ligaturam aliquarum perlarum parvarum; unam camisiam de tela grossa cum collario aurato et nodis argenteis inauratis novem; duo sudaria *teztamen* dicta, unum rubeum aliud viride; unam cathenam auream; reliquiarum tecas duas argenteas inauratas, tertiam habentem in lapide serpentino more greco sculptas certas imagines inclusam et circumdatam auro; duas cuppas argenteas in parte auratas; unam faciam vulgo *cheze* dictam, habentem in fundo litteras² cum corona desuper; coclearia argentea octo non unius forme nec artificii; unum velum sive cortinam adornatum et tegumentum lecti ex *thafota* variorum colorum viridi, celestini et pavonacio factam, eidem domine Anko sive Anne reddidisset et restituiset; unde eadem domina Anko de restitutione earundem rerum, vestiumque et clenodiorum suorum adplenum contenta eosdem magistrum Johannem archidiaconum, ac Stephanum Bradach et Simonem Salfy exinde quitos reddidisset et modis omnibus absolutos pronunciasset, immo reddidit, pronunciavitque et commisit testimonio presentium mediante.

Datum in oppido Dewa, secundo die termini prenotati, anno Domini millesimo quingentesimo duodecimo.

(Eredetiye papiroson, alján zöld pecsét nyomaival a m. kir. országos levéltárban, MODL. 30075. szám alatt.)

II.

Buda, 1515. márczius 25.

Megyericsei János útlevele II. Ulászló királytól, Loretoba tervezett zárandokútjára.

Wladislaus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc., universis et singulis principibus ecclesiasticis videlicet et secularibus, ducibus, marchionibus, prelatibus, baronibus, comitibus, castellanis nobilibus ipsorumque

¹ Az oklevél magyar, vagy mágyaros neveit érdekességöknél fogva *dült* betűkkel tüntetjük ki.

² T. S. betűkből készült monogram.

officialibus, item civitatibus, oppidis et villis, earundemque ac quarumcunque communitatum et locorum rectoribus, magistris civium ac iudicibus et villicis, necnon tricesimatoribus, tributariis et theloniatoribus ac quarumcunque gabellarum et boletarum exactoribus, pontiumque et passuum custodibus ac alterius cuiusvis status et conditionis ac preeminentie hominibus ubivis constitutis et existentibus presentes visuris, ratribus, amicis et benivolis nostris salutem amicitie et paratam complacendi voluntatem, subditis vero nostris gratiam nostram regiam et omne bonum.

Proficiscitur cum bona venia et permissu nostre maiestatis in Italiam solvendi voti gratia ad edem dive Marie virginis de Loreto is fidelis noster venerabilis magister Joannes Megyerechensis, canonicus ecclesie albensis transsilvane et archidiaconus colosiensis, secretarius noster presentium scilicet ostensor, qui ut ubique tam in eundo quam redeundo tutius et securius iter habeat, eundem vestris dignitatibus sincero commendantes ex affectu, rogamus easdem subditis vero [nostri]s firmiter precipimus et mandamus, quatinus dum et quando prefatus magister Joannes Megyereche presentium ut prefertur ostensor ad vos vestrasque terras, tenutas, possessiones, honores, dominia et officiolatus ac vestri in medium, sed et ad huiusmodi tricesimarum, tributorum, theloniorum, gabellarum, boletarum, pontiumque et passuum loca pervenerit, eundem unac[um] familia, equis ac rebus et bonis suis omnibus ubique libere et pacifice, ac absque ullo impedimento ire, stare, morari ac tandem sine ulla solutione redire permittere et permittifacere velitis nostre maiestatis ob contemplationem et complacentiam singularem, subditi vero nostri modis omnibus debeant et teneantur, providentes nihilominus eidem, sicubi periculum itineris immineret, de securitate transitus usque ad loca tutiora, parati nos quoque dignitatibus vestris in similibus vel maioribus complacere. Presentes autem post earum lecturam ubique reddi petimus et mandamus presentanti.

Datum Bude, XXV. martii anno Domini millesimo quingentesimo decimo quinto, regnorum nostrorum autem Hungarie etc. anno XXIII. Bohemie vero XXXX quarto.

Ad mandatum regie maiestatis.

(Eredetije papiroson, alján töredékes pecséttel a m. kir. országos levéltárban, MODL. 25560. sz. alatt.)

TARLÓZÁS.

1.

Toldalagi Jánosné, Toroczkai Judit végrendelete 1666-ból.

Közli *b. Bálintitt József.*

A tizenhetedik század szokásaira, gondolkozására és felfogására érdekes világot vet e végrendelet. A vallási türelmességnek sajátosságos megnyilvánulása, hogy az abafáji ref. templomot férje állítsa helyre, s ha nem tenné kényszerítse a fejedelem rá. A csíki és mikházai barátoknak szintén hagyományoz. Apafy Mihálynéről sem felejtkezik és ennek nővére Gillányiné leányának is hagyományoz egy ruhadarabot.

Az is érdekes, hogy első férje Huszár Péter a lelkére kötötte volt, hogy néhány szolgálatában lévő emberének adjon marhákat és egyéb javakat, de ezt soha sem teljesítette. Azonban halálos ágyán átok alatt meghagyja második férjének, hogy teljesítse első férje végakarátát.

A végrendeletet családi levéltáramban lévő eredetiről másoltam, az eredeti ortografiát hiven megtartva.

Mű úgy mint Székely Gáspár és Székely István, mind ketten Tordavármegyében Radnótfáján lakó nemes személyek, kik az ide aláb meghirt dologban fogot közbirák vagyunk. Adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik ez mi jelen való levelünknek rendiben quod in Anno praesenti 1666 die 197bris. Mikoron volnánk Tordavármegyében Tekintetes Nemzetes Toldalagi János Uram Ő Kegyelme Abafáji Nemes Udvarházánál, Nemzetes Toldalagi Jánosné Toroczkai Judith Asszony Ő Kegyelme minket behivatván az maga házában; mivel meghismervén Ő Kegyelme magában hogy életének utolsó órája közel volna s Isten ő szent felsége el kívánná ez világból, nehéz és súlyos betegségben lévén, mindazon által még ép észszel s elmével vala ő Kegyelme, mű előttünk ő Kegyelme tön ilyen Testamentumot.

Az én lelkemet ajánlom az én teremtő Istenemnek, testemet penigh az ő Annyának a földnek.

Az Tekintetes és Méltóságos Erdélyi Fejedelem Asszonyságának ő Nagyságának Tekintetes és Ngos Bornemisza Anna Asszonyunknak hagyom egy zöld csipkés bársony szoknyámat.

Uramnak ő kegyelmének Toldalagi János uramnak hagyom az Abafái Udvarházat Jóságostól, ilyen formán hogy ha ő kegyelme meghhal se feleségére se gyermekeire se Nemzetségére ne maradhasson, hanem az Huszár Mátyás uram gyermekire, ugy hagyom penig hogy Uram ő kegyelme az Abafái Templomot éppen helyben állítsa s építesse a mint az előt volt ha ő kegyelme nem akarna építeni, kötöm az Fejedelem és Fejedelem Asszony s az egész Erdélyi Kálvinista Uraknak lelkekre meghintésvén a menyivel építhetnék fel annyi Jóságot vegyenek ki az Uram ő Kegyelme kezéből a mennyivel felépíthetik az Abafái Templomot.

Az Anyai Jóságot penigh hagyom az Huszár Mátyás Uram gyermekinek a felet ne is veszekedgyék Uram ő Kegyelme, mert azokat illeti, ha mivel tartoznak adgyák Uramnak ő Kegyelmenek.

Az Eöcsémnek Szalánczi Jánosnak mivel sok javait Költtettem el, hagyom Királyfalvát s Gancsot a kettő közül a mellyiket szereti válaszsza magának a másikat hagyom Uramnak ő Kegyelmenek.

Az Csiki Jóságot is éppen Szalánczi János Eöcsémnek hagyom, ugy mind az által hogy minden esztendőnként ötven kalangya buzát, Árpával zabbal együt adgyon a csiki Kalostromhoz.

Ugyan az Eöcsémnek Szalánczi Jánosnak az edgyik bársony szoknyámat.

Ugyan az Eöcsémnek Szalánczi Jánosnak hagyom az öregbik köves függőmet három arany lánczommal edgyüt.

Az Gilániné Asszonyom leányának hagyom az bérlet palástomat. Földvári Pálné Eöcsém Asszonynak hagyom egy zöld Kamuka szoknyámat.

Ugyan az edgyik bársony szoknyámat hagyom az Miházi Kalostromhoz. Ugyan az Miházi Kalostromhoz hagyok egy öreg disznót s ötven köből buzát.

Toldalagi Gáborné néném Asszonynak hagyok Fülpösön négy ház Jobbágyat s négy kancza Iovát.

Az Hoszszuaszói leveleket adgya megh uram ő Kegyelme Macskási uraméknak.

A Viszolyai leveleket adgya meg Uram ő Kegyelme Bánffi Dénes Uramnak ő kegyelmének kezébe.

A Pápai leveleket adgya uram ő kegyelme az Kovács Mihály Uram ő Kegyelme fiának Kovács István kezében.

Mivel a szegény üdvözült Huszár Péter uram Ielkemre kötötte vala, hogy az kik régi szolgálók voltak, mellette sok nyomoruságot ithon penigh mellettem sok nyughatatlanságot szenvedtek adgyak egy egy marhát de én mind eddig is senkinek is nem attam, azért átok alatt hagyom Uramnak ő kegyelmének; hogy ő kegyelme adgya megh s fizetéseket is a mivel adossá marattunk.

Nevezet szerint Székely István Uramnak, Aszalos Istvánnak, Német Bártosnak, a Szakácsnak, János mesternek.

Ujfaluban vagyon két Jobbágy az mellyet az szegény üdvözült Uram törvénnel nyert volt. Mivel most Sáfár János Uramnál vagyon a többivel zálogban, az többi közül szakaszszák ki, az mennyiben azok vadnak illendő zálogját tegyék le s adgyák Székely István uramnak. Mivel az szegény üdvözült uram pogány kézből való kiszabadulásában sokat fáradot egyszer s mind rabságot is edgyüt szenvedet.

Székely Andrásné, Székely Gáspár, Székely István uraméknak hagyok egy-egy borjutehenet. Ugyan Székely István uramnak, mivel az görgeányi házban pénze vagyon, ha Uram ő kegyelme Ieteszi jó, ha nem, az is legyen Székely István Uramé.

Ugyan Székely Gáspár és Székely István gyermekinek hagyok fejr ruhát, abroszt, lepedőt, kendőt, nevezet szerint, az Székely István uram más feleségétől való Panucza nevü leányának egy keskeny derekalt s egy vánkost.

Kölcseiné Asszonyom ő kegyelme leányának az én keresztleányomnak hagyok egy veres bársony kis subámot.

Katonak az leánynek egy borjus tehenet hagyok.

Az több apró leánykáknak hagyok egy-egy ünő finot.

Az mely aszszonyemberek mostani nyomoruságos betegségemben velem voltak s velem dajkákkottak, azoknak hagyok egy-egy borjus tehenet s egy-egy patyolatot.

A szolgálónak is fizessenek megh.

Mind ezeket, hagyom, vallom, kötöm Uramnak ő kegyelmének, Istennek tartó lelkének az kívül üdvözülni akar, hogy mindeneknek mindent az én hagyásom szerint igazán megh adgyon, az én töb jóvaim is ugy maradhasson testálásom szerént helyben.

Mely megh nevezet Néhai Tekintetes Nemzetes Toldalagi Jánosné Toroczkaí Judith Aszszonynak élő nyelvél való testamentumát Fassioját legatioját pro futura Cautela az mi igaz hűtünk szerént megh irtnk, Kezüink irásával és pecsétönkkel megis erősítettük.

Datum, Anno die, locoque ut supra Notatis.

Correcta per Eosdem.

Judices iidem qui Supra.

P. S. Lovász Jánosnak s Lovász Ferencznek az fiának hagyok Kolozsvármegyében Oroszfáján s kötök az magam nyilamban jutot ház helyeim közül akár mellyiket egy-egy ház helyet másfél száz forint summábau.

Gasparus Székely

Stephanus Székely

de Radnoffája nobilis.

da Radnoffája nobilis.

P. H.

2.

P. H.

A könyv forgalmához.

Közli Köblös Zoltán.

Szenttamási Biró Pál és Lőrincz Deák bizonyítják, hogy szenttamási Siket Péter Bölöni Mihály szenttamási plébánostól egy könyvet vásárolt s a szenttamási határon egy földet adott érte.

Csikszenttamás, 1575. május 27.

My Biro Pal zent thamasi es Loerinch deak zent thamasi mester chyk zekyek agyuk emlekezettre myndeneknek az kyknek illyk, hogy adot vala az zent thamasi Bolony Myhaly pap egy koniwet, mely koniweth hinak zent bernald koniwenek, kyt Siket Peter őö tölle kere. Melly konwérth az zent thamasi Siket Peter chyk zeky ada Bolony Myhal papnak az zent thamasi plebanosnak egy foldeth Chyk zekben az zent thamasi hatarban. Az koniwérth, melly fold vagyon az Siket mezeyeben az Siket Peter hazzan feljel az Oltra jö veggely, kyt Gívrzó Mathe vet volt, ugy mynth három napy jaras, Zabad akarathya zerent ada Siket Peter az foldeth Myhaly papnak, mynden atyafyay es gyermeky felol felelwen Myhal pap es necky ada az konyweth annak vtanna. Az Bolony Myhaly pap, ky akor zent thamasi plebanus vala, my előttwnk vgyan azzon felwlj megh irth foldeth ada zabad akarathya zerent ayandekon Lazar Farkas vramnak zen [t] thamasinak chyk zek-kynek eörökbe es Lazar Farkas vram es my ellottwnk megh kozoni. Ezekrol kewanth Lazar Farkas vram my thollwnk leweleth, mellyet my irtwk zent thamason chyk zekben Mayosnak 27 napian es pecietwnkkel megj erősítettwk. Ezt my az my hytwnk zerent irtwk anno domini 1575 esztendőben.

(P. H.)

(P. H.)

Kívül XVIII. századi írással: Mihály pap átta földről, mely Szt Tamason
vagyon az Süket mezeiben. Nro 3-tio.

Eredetije papíroson, alján két, sárgaviaszba nyomott gyűrűpecséttel,
a csikszentsimoni Endes család levéltárában Kolozsvárt.¹

**Ozdi Tamás, Brassai Szöcs Pál, ippi Szegedy Gábor és Simon
Vajda bizonyítják, hogy Tötörben lakó Czeffey László Kamuthi
Farkasné — Jászberényi Zsófiától 12 kötet könyvet vásárolt 12
magyar forintért. Kolozsvár, 1657 november 19.**

Én Kamuti Farkasné Jaszbriny Sophia adom tudtára mindeneknek,
hogy 1657 esztendőben 19-dik napján novembernek itt Colosvaratt Hid
utczában az Linczegh János házánál adtam pinzen egy nihány könyvet
Tot Eorben² lakó Czeffey László uramnak, melynek az árát fel is vöttem,
hat forintot el is költöttem benne, az másik hat forintját most vettem fel,
azaz vöttem tizenkét magyar forintot fel ő kglmitül. Az könyvek penig
ezek renddel:

1. Aemilii Dusi de conservanda valetudini, kicsiny fekete könyv.
2. Pitacer (?) fekete könyv írott mind.
3. Egy vocabulas (!) uton járó budosó deáknak való, egy nihány
nyelven.
4. Egy dictionalium (!) deakul is, magyarul is megvagyon.
5. Egy példabeszédes versekkel írott kis könyvecske.
6. Croellius Doctoros könyv.
7. Andreas Cisalpinus az pápának írta egy keskeny lapos könyv.
8. Babtista Porta kettő is, apró, egy autor.
9. Codicilli Rajmalli, viselt szakadozott könyv.
10. Arabiai abeces könyvek, egyik siriai, másik arabiai abecék.

Ezekért az megnevezett könyvekért vöttem fel tizenkét magyar fo-
rintot Tot Eorben lakó Czeffey László uramtul, szükségem levén az költ-
ségre, evictiot is veszek fel, örök áron adtam ezeket ő kglminek, ha penig
az uram meg találna júni az hadbul, adja meg ezt a tizenkét forintot
Czeffey László uramnak, mert külömben senkinek nem tartozik Czeffey
László uram adni, megadni. Az több könyveket peniglen, egy láda teli
levén, mind megadta, visszaadta épen, én el is vitettem, melyrül adom
ezt az levelemet Tot Eorben lako Czeffey László uramnak bizonyságul,
ilyen személyek előtt, úgymint Ozdi Tamás uram az doctor, 2. Brassai
Szöcz Pál colosvari centum pater, 3. Szegedy Gábor de lpp nemes
személy, 4. Simon Vajda orbai nemes személy, privilegiatus, kezem írásá-
val, pecsétemmel együtt confirmaltam, adtam ez levelemet az felyül meg-
írt 1657 die 19 Novembris

én Komuti Farkasné Jasbrini³ (P. H.) Sofia mpr.

Én Szegedy Gábor Ipon lakó nemes személy mpr. (P. H.)

Én Brassai Socs Pal kolosvári centum pater mpr. (P. H.)

Simon Vajda orbai nemes mpr. (P. H.)

Kívül: Czeffei uram vett 12 forinton egy néhány könyvet. 1657.

Eredetije papíroson, alján 4 vörösviaszba nyomott gyűrűpecséttel, a
Magyar Nemzeti Múzeum törzsgyűjteményében.

¹ Tötör kis község, Szolnok-Doboka vm.

² Genealogiai Füzetek IV. évf. 10. l.

³ Sofi asszoni (Brassai Szöcs Pál írásával.)

3.

A nagyenyedi Bethlen-kollégium történetéhez.

Közli Török István.

Salamon József 1868. május 28-án Zilahról levelet intézvén Szilágyi Ferenczhez, Szathmári Károly munkájáról következőleg szól: „Nem írhatok reflexiókat a könyvre, mivel átadtam olvasásra az idevaló tanár uraknak, ezek pedig egy héttől fogva mind Kolozsvárt vannak. Csakugyan emlékszem egy dologra, t. i. Wohlgemnth rendeletére, mely nem jól van idézve a 322. lapon, a mint ezt akkor megjegyeztem magamnak. Jól emlékszik kedves collega úr is, hogy Nagyszebenben 1850. július—szeptemberig egy bizottmány ült együtt, melynek én is tagja voltam, az iskolák feletti tanácskozással s véleményezéssel megbízva. Innen a mi iskoláink is — collegiumok, gymnasiumok — a szerint, mint a főconsistorium évi jövedelmeikkel együtt felterjesztette, némely csekélyebb jövedelmű iskoláink feletti kevés vitatkozás után, egy összes tabellaris kimutatásban a m. oktatási ministeriumhoz felküldettek.

Nem sok idő múlva b. Wohlgemnth aláírása alatt, átküldetik hozzánk a mi felírásunkra egy legfelsőbb határozat, melyben minden más iskoláink meghagyatnak eddigi állásukban, de az enyedire nézve határozottan az mondatik, hogy *Nagyenyeden semminemű iskola nem lehet.* Képzeli kedves collega úr, hogy én erre felszóllaltam s az enyedi collegiumnak fejedelmi és országos alapíttatását a történelemből és éppen törvénykönyvünkéből megmutogattam s addig is míg a főconsistorium ezen tetemes sérelem orvoslásáért lépést tehetne, én más napon egy írásba teendő felfolyamodásom beadását is jelentettem. Erre a mi becsületes elnökünk Heufler úr rögtön úgy nyilatkozott, hogy ő egyenesen megyen a kormányzóhoz b. Wohlgemnthhoz s megpróbálja ezen sérelemnek orvoslását és a délutáni gyűlésben referál is. A minthogy referálta is, miszerint b. Wohlgemnth a tisztek rendeletét csak a maga neve alatt küldötte hozzánk; különben legfelsőbb helyről érkezett hozzá; de ő a maga fejétől teszi azt a változtatást, hogy teljes normális iskola állíttatassék. Én ezzel meg nem nyughatván, folyamodványomat másnap benyújtottam, a főconsistoriumot tudósítottam s nemsokára Kolozsvárra visszamenvén szinte a mikoron b. K. F. (br. Kemény Ferencz) ő excja is, mint bizalmi férfi, Bécsben a cultus-ministeriumnál megfordult s ezt a dolgot maga is előhozta, de egyszersmind leírt Cons. Lészai úrnak, hogy főconsistoriumi gyűlést tartson s onnan egy folyamodvány terjesztessék fel az enyim után. Már ekkor Kolozsvárt levén felszóllított a praeses, hogy jelenjek meg én is s éppen rám bízták ezen recursusnak is megírását sat.

Megjegyeztem volt magamnak azt is, hogy van egy articulus írás 1620-ból, melyet én éppen k. collega úrtól nyertem, s ebben nem Gyulafehérvár, hanem Kolozsvár határozatott az académia helyéül: Gyulafehérvárt pedig a fejedelem választotta volt, hogy éppen oldala mellett legyen“. Pag 31.

Az első helyreigazítás az ügyet tisztázza 1850-ben; a másodikban csak az a tévedés, hogy az 1620-dik évet említi Salamon 1622. helyett.¹

¹ Szilágyi F. levelezése Salamon Józseffel. A kolozsvári ev. ref. kollégium könyvtárában.